

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ENGELLİ KADINLARIN
ULUSLARARASI HUKUKTA KORUNMASI VE TÜRKİYE
ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Seda GÜRLER

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ümmühan Elçin ERTUĞRUL

Kırıkkale - 2016

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ENGELLİ KADINLARIN
ULUSLARARASI HUKUKTA KORUNMASI VE TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Seda GÜRLER**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ümmühan Elçin ERTUĞRUL**

Kırıkkale - 2016

KABUL - ONAY

Ümmühan Elçin ERTUĞRUL danışmanlığında Seda GÜRLER tarafından hazırlanan “İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Uluslararası Hukukta Korunması ve Türkiye Örneği” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

11/02/2016

Prof.Dr.İlyas DOĞAN (Başkan)

Yrd.Doç.Dr.Ümmühan Elçin ERTUĞRUL

Yrd.Doç.Dr.Halis AYHAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN
Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Uluslararası Hukukta Korunması ve Türkiye Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

11/02/2016

Seda GÜRLER

ÖNSÖZ

Akademik anlamda engelli kadın haklarına yönelik bir çalışma yapmamın sebebini doğumuma kadar götürmek mümkündür. Doğuştan kaynaklanan görme engelim, toplumsal anlamda engelli bireylere yönelik var olan önyargı ve ayrımcılığı bizatihi yaşamama neden oldu. Söz konusu kişisel durumum beni uluslararası alanda engelli bireylere ve özelde engelli kadınların durumunu araştırmaya sevk etti. Çalışmalarım sonucunda Türk literatüründe engelli kadın haklarına dair yapılan çalışmaların yeterli olmadığını fark etmiş olmamla birlikte insan hakları bağlamında engelli farkındalığı yaratmak adına konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almayı uygun buldum.

Çalışmamın başından sonuna dek her aşamasını sabırla takip eden ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım Yrd.Doç.Dr. Ümmühan Elçin ERTUĞRUL'a teşekkürü bir borç bilirim. Onun desteği olmaksızın bu çalışmayı tamamlamam mümkün olmazdı.

Çalışmama katkı sağlamak adına beni BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin mimarlarından olan ve BM Engelli Hakları Komitesi Eski Başkanı Ron Maccallum ile tanıştıranak kendisiyle kısa bir röportaj yapmamı sağlayan Şafak PAVEY'e teşekkür ederim. Ayrıca Altı Nokta Körler Derneği üyesi olan ve kadın çalışmaları konusunda elindeki tüm literatürü tereddütsüz benimle paylaşan Şule SEPİN'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Tüm eğitim hayatım boyunca maddi-manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen annem Şükran CANARSLAN ve ablam Gülçin GÜRLER'e minnettarım. Benim bütün duygusal durumumu bizatihi hissedip çalışmamın neticelenmesinde benimle aynı heyecana sahip olduklarından hiç şüphem yok. Bunun dışında tezimi defalarca bıkmadan okuyup katkılarını sunan Emrah Emin ATAOL ve Ela ÖZKAN'a, kullanacağım kitaplara ulaşmamda yardımcı olan Elif TEMEL'e, çalışmalarımı manen destekleyen Mehmet CANDANAY'a ve Ayşegül YILMAZ'a teşekkür ederim. Son olarak çalışmam sırasında benden her türlü desteği esirgemeyen görev yapmakta olduğum İçişleri Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı'ndaki mesai arkadaşlarıma en derin teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Gürler, Seda, “İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Uluslararası Hukukta Korunması ve Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016.

Bu çalışmanın temel amacı “engelli farkındalığı” oluşturmaktır. Öncelikle zihinlerde gerçekleşen ve akabinde davranışa dökülen ayrımcı tutum, engelli bireyler ve engelli kadınlar hakkında çok az bilgiye sahip olmamız dolayısıyla yaşanmaktadır. Görülmüştür ki, gerek ulusal gerekse uluslararası alanda engelli bireylerin hak sahibi olması kendi çabaları ile gerçekleşmiştir.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, engelli bireyler tarih boyunca dışlama ve ayrımcı muamelenin öznesi olmuş ve insan onuruna yaraşır bir biçimde insan haklarından hak ettikleri düzeyde yararlanamamıştır. Tüm bunlara ek olarak engelli kadınlar cinsiyetleri ve engelleri dolayısıyla çoklu ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Toplumsal cinsiyetleri dolayısıyla kendilerine atfedilen rolün ötesinde onlara yüklenen engelli olma rolü pek çok hakka erişmelerine mani olmuştur.

Engelli kadınlara siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve medeni hakların tamamını bizatihi veren ve devletlere bu konuda yükümlülükler getiren, alanında en kapsamlı düzenleme Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (BMEHS) olmuştur. Çalışmamız Sözleşmede yer alan tüm hakları engelli kadın odağından inceleme amacındadır. Bunun için ulusal ve uluslararası alanda yapılan düzenlemeler ortaya konarak, engelli kadının mağdur olduğu tüm durumlar istatistiki veriler ile gözler önüne serilmiştir. Çalışma, engelli bireylerin ve engelli kadınların temel hak ve özgürlüklerden eşit şekilde yararlanmasını sağlayacak hizmetlerin neler olabileceğine dair bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir.

Söz konusu amaçlar doğrultusunda ilk olarak engellilik durumu, tarihi, sosyolojik ve hukuki açıdan açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra toplumsal cinsiyetin engelli kadınlar üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Son olarak engelli bireylerin insan haklarından yararlanmasını sağlamak için düzenlenen BMEHS’de kadının durumuna bakılmıştır. Sonuçta ise engelli kadınların toplumsal yaşama katılmada ve temel insan haklarından yararlanma konusunda engeli olmayan

kadınlara ve engeli olan erkeklere kıyasla daha dezavantajlı durumda olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Engellilik, Engelliliğe Dayalı Ayrımcılık, Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık, Engelli Kadın Hakları, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi

ABSTRACT

Gürler, Seda, “Protection of Disabled Women by the International Law in the context of Human Rights and Turkey Example”, Postgraduate Thesis, 2016.

The main aim of this study is to raise “disability-awareness”. The reason of discriminatory attitude, which is primarily formed in our mind and then revealed with our behavior, is that we do not have sufficient information about disabled individuals and disabled women. As it is found out, disabled persons achieve their rights by means of their own efforts not only on national arena but also on the international level.

As the researches set forth, the disabled have been the subjects of isolation and discriminatory treatment and could not enjoy human rights in a manner they have deserved throughout the history. Additionally, disabled women have been subjected to multi-discrimination due to their genders and disabilities. Beyond the role attributed to them, the imputed role of being disabled owing to their social gender has prevented them from enjoying a number of rights.

It is the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities that provides disabled women with all of the political, social, cultural, economic and civil rights, imposes obligations in this area and the most comprehensive regulation in its genre. Our study aims at making research on all rights in the Convention while focusing on disabled women. For the purpose of this, every situation causing disabled women to be victims is set out with the statistical data by presenting the arrangements made national and international levels. The study intends to make an assessment about which services can ensure that disabled persons and disabled women enjoy fundamental right and freedoms equally.

The disability situation is primarily explained in historical, sociological and legal respects in accordance with the mentioned aims. Then the effect of gender mainstreaming on disabled women is discussed. Consequently, the position of disabled women is examined in United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities arranged so as to allow disabled persons enjoy their human rights. As a result, it is found out that disabled women are more disadvantageous than

disabled men with respect to participating in social life and enjoying basic human rights.

Keywords: Disabled, Disability, Discrimination Based on Disability, Discrimination Based on Gender, Disabled Women Rights, United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİİHS:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BKZ:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
BMEHS:	Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi
BMESKHS:	Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi
BMESKHK:	Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
BMMSHS:	Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
BYKP:	Beş Yıllık Kalkınma Programı
CEDAW:	Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
Çev:	Çeviren
ÇHS:	Çocuk Hakları Sözleşmesi
Der:	Derleyen
DIG:	Disablament Income Group
DSÖ:	Dünya Sağlık Örgütü
EDF:	Avrupa Engellilik Forumu
EU:	Avrupa Birliği
İHEB:	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

S:	Sayfa Numarası
STK:	Sivil Toplum Kuruluşu
TC:	Türkiye Cumhuriyeti
TBK:	Türk Borçlar Kanunu
TCK:	Türk Ceza Kanunu
TDK:	Türk Dil Kurumu
TTK:	Türk Ticaret Kanunu
UÇÖ:	Uluslararası Çalışma Örgütü
UNICEF:	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UPIAS:	Ayrı Tutmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği
USAID:	Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Dairesi

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ KAVRAMININ TANIMI VE ENGELLİ MODELLERİ

1.1. Tarihsel Süreçte Engelli Haklarının Gelişimi.....	6
1.1.1. Ahlaki Model.....	7
1.1.2. Tıbbi Model.....	8
1.1.2.1. Sanayi Devriminin Etkisi.....	8
1.1.2.2. Öjeni Hareketinin Etkisi.....	10
1.1.3. Sosyal Model.....	13
1.1.4. İnsan Hakları Modeli.....	16
1.2. Engelli Kavramının Tanımı.....	17
1.2.1. Uluslararası Belgelerde Engelli Kavramı.....	20
1.2.1.1. Birleşmiş Milletler Belgelerinde Engelli Kavramı.....	20
1.2.1.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Belgelerinde Engelli Kavramı.....	21
1.2.1.3. Dünya Sağlık Örgütü Belgelerinde Engelli Kavramı.....	22
1.2.1.4. Avrupa Birliği Belgelerinde Engelli Kavramı.....	23
1.2.2. Ulusal Hukukta Engelli Kavramı.....	24
1.3. BMEHS'nin Öncüleri Olarak Uluslararası Hukukta Engelli Hakları Çalışmaları.....	25
1.3.1. Birleşmiş Milletler'de Engelli Hakları.....	25
1.3.2. Avrupa Birliği'nde Engelli Hakları.....	33
1.3.3. Türkiye'de Engelli Hakları.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ KADIN HAKLARI

2.1. Engelli Kadının Toplumsal Statüsü.....	38
2.1.1. Engelli Kadın ve Bedeni.....	38
2.1.2. Engelli Kadın ve Kimliği.....	42
2.2. BM Sisteminde Kadın Hakları Bağlamında Engelli Kadınlar.....	46
2.3. Genel Hatlarıyla BM Engelli Hakları Sözleşmesi.....	48

2.3.1.	Sözleşmenin Oluşma Süreci.....	48
2.3.2.	Sözleşmenin Özellikleri.....	50
2.3.3.	Sözleşmenin Maddeleri Bağlamında Devletlerin Sorumlulukları.....	52
2.3.4.	BM Engelli Hakları Komitesinin Görevleri.....	53
2.4.	BM Engelli Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Engelli Kadın Hakları.....	57
2.4.1.	Eşitlik Hakkı ve Ayrımcılık Yapılmaması.....	57
2.4.2.	Erişebilirlik.....	64
2.4.3.	Adalete Erişim.....	67
2.4.3.1.	Hükümlü ve Tutuklu Hakları.....	68
2.4.3.2.	Avukata Erişme Hakkı.....	70
2.4.4.	Düşünce ve İfade Özgürlüğü.....	71
2.4.4.1.	Bilgi ve Mesaja Erişme Hakkı.....	71
2.4.4.2.	İnternete Erişim.....	72
2.4.5.	Yaşama Hakkı.....	73
2.4.6.	Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar.....	74
2.4.7.	Spor ve Kültür Hakkı.....	76
2.4.7.1.	Dinlenme ve Boş Zaman Geçirme Hakkı.....	76
2.4.7.2.	Sportif Faaliyetlere Katılma Hakkı.....	78
2.4.7.3.	Turistik Etkinliklere Katılma Hakkı.....	80
2.4.8.	Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılma Hakkı.....	81
2.4.8.1.	Seçme Hakkı.....	81
2.4.8.2.	Seçilme Hakkı.....	83
2.4.8.3.	Siyasi Faaliyette Bulunma Hakkı.....	84
2.4.9.	Sağlık Hakkı.....	85
2.4.9.1.	Engelli Kadının Sağlık Hakkını Etkileyen Faktörler.....	86
2.4.9.1.1.	Fiziksel Sınırlılıklar.....	86
2.4.9.1.2.	Ekonomik Problemler.....	86
2.4.9.1.3.	Üreme Sağlığı.....	87
2.4.9.1.4.	Tutum ve Davranışlar.....	88
2.4.10.	Habilitasyon ve Rehabilitasyon.....	89
2.4.11.	Özel Hayat, Aile ve Hane Hayatı.....	90
2.4.11.1.	Özel Hayatın Korunması.....	90
2.4.11.2.	Evlenme ve Aile Kurma Hakkı.....	91
2.4.11.3.	Evlad Edinme Hakkı.....	93
2.4.12.	Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı.....	94
2.4.13.	Çalışma Hakkı.....	95
2.4.14.	Eğitim Hakkı.....	103
2.4.15.	İşkence ve Diğer Biçimlerde İstismara Maruz Kalmama.....	107
2.4.15.1.	Aile İçi Şiddet.....	108
2.4.15.2.	Cinsel Şiddet.....	109
2.4.16.	Bağımsız Yaşama, Topluma Dahil Olma ve Kişisel Hareketlilik.....	111
2.4.16.1.	Bağımsız Yaşama.....	111
2.4.16.2.	Kişisel Hareketlilik.....	112
2.4.17.	Yasa Önünde Eşit Tanınma.....	114
2.4.18.	Yeterli Hayat Standardı ve Sosyal Korunma.....	118
2.4.18.1.	Su Hakkı.....	119
2.4.18.2.	Sosyal Korunma.....	120
2.4.19.	Seyahat Özgürlüğü ve Uyruluk.....	122
2.4.19.1.	Seyahat Özgürlüğü.....	122
2.4.19.2.	Uyruluk.....	122
	SONUÇ.....	124
	KAYNAKÇA.....	128

GİRİŞ

Biliminsanları insanlık tarihinin yaklaşık dört milyar yıllık bir geçmişe sahip olduğunu iddia etmektedir.¹ İnsani bir durum olarak engellilik, insanın varlığından bu yana söz konusu olmuş ve her sosyal olgu gibi çeşitli yaklaşımlar ışığında değerlendirilerek bugünkü şeklini almıştır. Muhtemeldir ki, insanın varlığı devam ettiği sürece değişime tabi olacaktır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2011 yılında yayınladığı Dünya Engellilik Raporu'na göre dünya nüfusunun %15'ine tekabül eden yaklaşık 1 milyar kişi engellidir.² Engelli bireylerin genel durumu, içinde yaşadıkları toplumun ekonomik ve sosyal durumuna göre değişmektedir. Farklı koşullar altında yaşıyor olmalarına rağmen tüm engelli bireylerin deneyimledikleri ortak bir sorun söz konusudur: *dışlama ve ayrımcılık*. Dünyanın bütün bölgelerinde engelli bireylere ve engelli kadınlara yönelik ayrımcılığa rastlamak mümkündür.

Dünyanın her yerinde engelli bireylerin insan haklarının ihlal edildiği ve topluma katılmada engellerle karşılaştıklarının tespit edilmesiyle birlikte, uluslararası alanda engelli bireylere dair hak temelli bir bakış açısı geliştirilmeye başlamıştır. Fakat bu yaklaşımın gelişmesi uzun bir tarihi süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Engelli bireylerin varlığı, ilkçağlardan tıp biliminin gelişmesine kadarki süreçte dini, ruhani sebeplerle açıklanmaya çalışılmıştır. Tıp biliminin gelişmesi ile birlikte tedavi ve rehabilite edilebilir olanların yaşamalarına izin verilmiş; diğer bireyler yatılı kurumlara kapatılmış, hatta öz bakımını yerine getiremeyecek özörlere sahip bireyler ölüme terk edilmiştir. Bahsedilen yatılı kurumlarda engelli kadınlar, bakıcıları

¹ İnsanlığın Evriminde Yeni Bir Halka, <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/haberler/antropoloji/99-06-5.pdf>, (29.12.2013).

² Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Engellilik Raporu, 2011, s.1.

tarafından cinsel istismar ve tacize uğramış, doğurganlıklarının sona erdirilmesi amacıyla adet görmeye başladıktan sonra rahimleri alınmıştır.

Uluslararası hukuka insan haklarının dahil olması ile birlikte herkesin eşit olduğu anlayışı benimsenmiştir. Böylece ırk, dil, din, cinsiyet, engellilik durumu gibi insana özgü hallerin kişiler arasında bir hiyerarşi yaratmadığı ve yaratmayacağı kabul edilmiştir. Örneğin Türkiye’de hem siyahi hem kadın hem de engelli bir bireyin ırkı, dili, dini, cinsiyeti ve engelli olması dolayısıyla çok taraflı bir ayrımcılığa maruz kalması mümkündür. Örnekte görüldüğü gibi engelli bireylerin birden fazla konuda ayrımcılığa uğramasına engel olarak temel insan haklarından yararlanması için gerek Birleşmiş Milletler ve ona bağlı uzmanlık kuruluşları ve gerek Avrupa Birliği nezdinde çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların meyvesi olarak 21. yüzyılın ilk insan hakları belgesi olan Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi 2007 yılında kabul edilmiştir.

Engelli bireylere dair yapılan çalışmaların ortak özelliği, kadın ya da erkek ayrımı yapmadan ortak sorunlara yanıt aramaya çalışmalarıdır. Bu çalışma, genelde tüm engelli bireyler ve özelde kadın engellilerin ulusal ve uluslararası düzeyde insan haklarına erişmede yaşadıkları sıkıntılara değinmesi bakımından diğerlerinden farklı özelliklere sahiptir.

Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı’nın (United States Agency For International Development - USIAD) yaptığı araştırmaya göre engelli kadınlar küresel açıdan bakıldığında tüm kadınların en az %10’unu teşkil etmektedir.³ Ciddi bir nüfusa sahip olan bu kadınlar genel olarak kendisinden korkulması gereken, acınan, çalışamayan, öğrenemeyen, aseksüel, aile kuramayan ya da iyi ebeveyn olmayan, evden çıkmaması gereken, hatta yaşamaya değmeyecek hayatlara sahip olan bireyler olarak kabul edilmektedir. Doğal olarak engelli kadınlar aileler, toplum ve ekonomi üzerinde bir külfet olarak nitelendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı; engelli ve özürlü ayrımının doğru yapıldığı takdirde, engelli bireylerin ve araştırmamız açısından engelli kadınların tüm insan haklarına tam ve eşit şekilde erişebileceğini ve toplumda hak ettiği yeri alacağını göstermektir. Neticede özürlülük durumu kişinin bedeninde var olan fiziksel, zihinsel, ruhsal,

³ Women With Disability, <http://web.worldbank.org/> (04.02.2014).

duyusal yeti kayıplarıdır. Fakat engellilik toplum tarafından inşa edilmektedir. Fonksiyon kaybı olan kişinin topluma tam ve etkin şekilde katılmasına mani olan fiziksel ve çevresel engeller kişiyi “engelli” kılmaktadır. Dolayısıyla düzeltilmesi gereken fiziksel koşullardır ve topluma tam ve etkin katılımın ötesinde toplumun engelli bireyi kabul etmesi gerekmektedir. Bu çalışma diğer çalışmaların aksine engelli bireylerin topluma entegre olmasını değil, toplumun engelli bireylere entegre olmasını savunmaktadır. Engelli bireyler azınlıktadır ve onların yaşamını kolaylaştırmak toplumsal yapının ve devletlerin sorumluluğundadır.

Çalışmanın ana temasını oluşturan engelliliğe ve cinsiyete dayalı ayrımcılık konusunda BMEHS'nin esas alınmasının temel sebebi; Sözleşmenin engelli kadın ve kız çocuklarının birden fazla nedene dayalı ayrımcılığa uğradığını kabul ederek taraf devletlere kadınların tam gelişimini, ilerlemesini ve güçlenmesini sağlamaları konusunda yükümlülük getirmiş olmasıdır. BMEHS bu durumu giriş paragraflarından birinde şöyle dile getirmektedir: “*Engellilerin insan hak ve temel özgürlüklerinden tam yararlanmasını teşvike yönelik çabaların toplumsal cinsiyet perspektifi içermesi gerektiğini vurgulayarak...*” Giriş paragraflarından bir diğerinde ise engelli kadınların şiddete daha fazla maruz kaldıkları şu şekilde ifade edilmiştir: “*Engelli kadınların ve kızların hem ev içinde hem de ev dışında şiddete uğramaya, yaralanmaya veya istismara, ihmale, ihmalkar muameleye, kötü muameleye veya sömürüye karşı daha büyük bir risk altında oldukları gerçeği...*”

Sözleşmenin temel ilkelerini belirleyen 3. Maddesinde “*kadın ve erkek eşitliği*” esas alınmışken, 6. Maddesi bizzat engelli kadınlara ayrılmıştır. Çalışma bağlamında son olarak Sözleşmenin 8. Maddesi cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadele edileceğini belirtmiştir.

Engelli kadınlar temel insan haklarının tümüne erişmede zorlanmaktadır. İstihdam, sağlık, eğitim alanından sportif hayata, kültürel aktivitelerden katılma haklarına kadar geniş bir yelpazede bahsi geçen sebepler dolayısıyla dışlanmaktadır. Ayrıca kendilerini savunmada diğer insanlardan daha fazla edilgen olmaları onları şiddetin öznesi konumuna getirmiştir.

Yaşanan ülke çapında olaylar ve durumların da kişileri engelli hale getirdiği gerçeği çalışmada hatırlatılan bir durumdur. Savaşlar, çatışmalar, silahlı saldırılar,

yetersiz beslenme, çevresel tehlikeler, endüstriyel kazalar ve trafik kazaları, salgın hastalıklar insanların hayatını değiştiren olaylardır. Bu çerçevede engelli bireylerin neredeyse yarısına yakın bir kısmı olan 400 milyon kişi Asya Pasifik Bölgesinde yaşamaktadır. BM söz konusu bireyler ile birlikte tek toplum yaratmak adına 1993 – 2002, ve 2003 – 2012 yılları arasındaki iki dönemi Asya Pasifik Engelliler On yılı olarak ilan ederek uluslararası koordinasyonu sağlamayı amaçlamıştır.⁴ Bu konuda ilginç başka bir örnek ise dünyada Engelliler Bakanlığı'na sahip olan Afganistan'dır. Nitekim 11 Eylül saldırılarının ardından Amerika'nın Afganistan'ı işgali ile 25 milyonluk bir nüfusa sahip olan Afgan halkının 800.000'i engelli olmuştur. Bu yaklaşık her otuz kişiden birinin engelli olması demektir. Bu kişilerin %17'si savaşla bağlantılı nedenlerden dolayı engelli olmuşken, %6.8'inin engeli mayınlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca ülkedeki sefaletten dolayı günde 70 kadın doğum sırasında hayatını kaybetmiştir. Bu olaylar neticesinde Afganistan'da bir Engelliler Bakanlığı oluşturulmuştur.⁵

Yukarıda anılan amaçlar doğrultusunda çalışmada, ilk olarak “engellilik” durumu çeşitli yönleriyle tanımlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda “engelli” kavramına dair yapılan ulusal ve uluslararası mevzuatın verileri incelenerek kavrama yüklenen anlamlar tartışılmıştır. Burada özellikle uluslararası örgütlerin engellilik tanımları ve kavramı nasıl algıladıkları incelenmiştir. Uluslararası örgütler nezdinde engelli bireylerin insan hakları kapsamına girme mücadelesi sırasında nasıl bir süreçten geçtiği ifade edilmiştir. Bunun yanında, Türkiye'deki engelli bireylerin hak mücadelesi ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında, öncelikli olarak engelli kadınların toplumsal rollerinden ve onlara yüklenen kimlik neticesinde şekillenen sosyal statülerinden bahsedilmiştir. Burada ayrıca çalışmanın odak noktası olan BMEHS çerçevesinde engelli kadınların sosyal, siyasi, ekonomik hakları incelenmiştir. Engelli bireyleri bu denli görünür kılan BMEHS, engelli kadınlar ekseninde tüm yönleriyle sunulmuştur. Bunu yaparken Sözleşmenin eksileri ve artıları detaylarıyla ortaya konmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği (AB) mevzuatında ve Türkiye Cumhuriyeti yasal mevzuatında engelli kadınların mevcut durumu ifade edilerek üçayaklı bir yapı kurulmaya çalışılmıştır.

⁴ Asian and Pacific Decade of Disabled Persons 1983-2002, No:48/3 31 July 1992.

⁵ Abdulkadir Şen, **Afganistan İnsan Hakları Raporu** 2001-2011, Mazlumder, Ankara, s.14.

Tüm bunların dışında belirtmek gerekir ki; çalışma esas olarak fiziksel engelli bireylerin insan haklarına dair yapılan ayrımcılığı kapsamaktadır. Yer yer zihinsel engellilerin hak ihlallerine değinilmiştir. Ancak ağırlıklı olarak fiziksel engelli bireylere gönderme yapılmıştır. Ayrıca çalışma boyunca yeti yitimi ve işlev bozukluğu olan bireyler “engelli” olarak adlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ KAVRAMININ TANIMI VE ENGELLİ MODELLERİ

1.1. Tarihsel Süreçte Engelli Haklarının Gelişimi

Günümüzde engellilik modelleri olarak değerlendirdiğimiz engelliliği tanımlamaya dair bakış açıları tarihsel dinamiklerin etkisi ile şekillenmiştir. Engellilik tarihini özetleyen bu modeller aynı zamanda engelli haklarının gelişim sürecini göstermektedir. Her dönemin genel anlayışları çerçevesinde anlam yüklenen engelli bireyler, tıp biliminin gelişmesi ile oluşan modern döneme dek korku ve acıma hissi uyandıran kimseler olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda, engelliliğin ahlaki çöküntüden kaynaklandığı ve insanın içindeki 'şeytanın' veya 'ahlaksızlığın' dışı vurumu olduğu ileri sürülmüştür.⁶ Bu algılar ekseninde engelli bireylerin toplumdaki dışlanma süreci başlamıştır. Engelli bireylerin toplumsal bir misyonunun olmadığı ve daha çok dini ve ruhani bakış açısıyla tanımlandığı bu süreç, engelliliğe dair ilk ve en eski yaklaşım olan “ahlaki model” ile açıklanmıştır.

Diğer yandan 19. yüzyılın başlarında tıp biliminin gelişmesi ile fiziksel, ruhsal, duyuşsal ya da zihinsel yeti yitimleri bulunan bireyler “hasta” olarak değerlendirilmiştir. Tıp bilimi vasıtasıyla tedavi edilebilecekleri gerçeğinden yola çıkılarak engelli bireyler belli alanlara kapatılmış ve zamanla toplumdaki soyutlanmıştır. Ayrıca bireylerin fonksiyon kaybının genetik bozukluklar olduğuna inanılmıştır. Dünyanın birçok yerinde daha sonra üzerinde duracağımız üzere öjeni⁷ hareketinin ve beraberinde ırkçı anlayışın gelişmesine sebep olmuştur. Genel olarak bu süreci değerlendiren bakış açısı ise “tıbbi modeldir”.

⁶ Çiğdem Arıkan, “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2002, s.57.

⁷ Öjeni konusuna 10. sayfada ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Sosyal bilimlerde her tezin bir anti-tezinin olması her zaman geçerli olduğundan yaşanan iki büyük dünya savaşı tıbbi modelcilerin karşısına “sosyal model” yaklaşımını çıkarmıştır. Bu iki büyük savaşın ardından milyonlarca kişinin engelli hale gelmesi ve tıp biliminin bu soruna çözüm üretememesi kişiyi sınırlandıran durumun fiziksel ve sosyal çevre olduğu anlayışının doğmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda engellilerin artık insan haklarının öznesi olması doğrultusunda görüşler belirginleşmeye başlamıştır. Daha sonra insan haklarının gelişmeye başlaması ile engelli hareketi doğmuştur. Böylece gelişen “insan hakları modeli” engelli bireylerin haklarının uluslararası hukukta yer alması gerektiğini savunmuştur. Neticede 2007 itibariyle BMEHS’nin kabul edilmesi ile bu zamana dek ötekileştirilen engelli bireyler hak öznesi durumuna gelmiştir.

Engelli bireylerin toplumsal anlamda yaşadıkları en önemli sorun; diğer bireylerden fiziksel, zihinsel, ruhsal ya da duyuşal açıdan farklı olmaları dolayısıyla toplumun genelini oluşturan insanlar tarafından dışlanmalarıdır. Bu anlayış yüzyıllar boyunca değişmemiştir. Engelliliğe yönelik belli bakış açılarının çeşitli toplumlar ve dönemler ekseninde geçirdiği süreci şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

1.1.1. Ahlaki Model

İnsanlık tarihinin her bölümünde engelli bireylerin var olduğunu yapılan antropolojik kazılardan tespit etmek mümkündür. Bahsi geçen kazılar günümüz insanına en yakın olan homosapiens türünden önce yaşayan homindlerde (dik yürüyebilen hayvanlar) dahi engelliliğin var olduğunu göstermiştir.⁸

Ahlaki modelin esas alındığı 19. yüzyıla dek neredeyse tüm toplumlarda engellilik dinsel ve ruhani sebeplerle açıklanmaya çalışılmıştır. Tarih öncesi dönemde engelli bireyler ailelerinin işlediği bir suç dolayısıyla kendilerine Allah’ın

⁸ Homindler ayakları kısmen birbirine yapışık, elleri ve ayakları dümdüz ve ellerinin altında hassas kavrama bölümleri olan canlılardır. Günümüzden yaklaşık 3 milyon yıl önce daha çok tepelik ve kayalık bölgelerde yaşayan bu maymun ve maymunu grupların ağaçtan düşme ya da yırtıcı hayvanların saldırıları sonucu sakatlandıkları görülmüştür. David L. Braddock & Susan L. Parish, “Sakatlığın Kurumsal Tarihi”, Der: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, **Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak**, Çev.: Ferit Burak Aydar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s.104.

cezası olarak gönderilen insanlar olarak kabul edilmiştir.⁹ Kilise otoritesinin söz konusu olduğu Ortaçağ Avrupa'sında ise engelliliği ortadan kaldırmak amacıyla sihir gibi doğaüstü yöntemlere başvurulmuştur. Sihir, dini fikirlere dayalı bir çözüm önerisi olarak geliştirilerek kilisenin toplum üzerindeki misyonunu arttırmıştır. 15. yüzyıla kadar olan dönemde engellilere yardım etmek dinsel bir görev olarak addedilmiştir.¹⁰

1.1.2. Tıbbi Model

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan dinamikler toplumları etkilediği kadar engellileri de etkilemiştir. Tıbbi model yaklaşımını etkileyen en önemli olaylar “Sanayi Devrimi” ve “öjeni hareketi” olmuştur. Özellikle öjeni hareketi pek çok devletin yasal mevzuatında yerini almış ve sayısız engelli bireyin hayatına bu bahane ile son verilmiştir. Hatta kurumsal yapılar da engelli bireylerin öldürülmesini yasal kabul etmiş ve bunu hayata geçirmek için ön adımlar atmışlardır. Tıbbi modelin engelli bireylere etkisi şu şekilde değerlendirilebilir:

1.1.2.1. Sanayi Devriminin Etkisi

18. yüzyılda insanlık tarihi açısından dönüm noktası sayılabilecek Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi pek çok değişikliğe sebep olduğu gibi engellilerin sosyal statüsünde de değişiklik yaratmıştır. Buhar gücüyle çalışan aletlerin üretilmesi, toprağın ve tarımın ticarileşmesi ve sanayileşmenin başlaması engelli bedenlere bakış açısını değiştirmiştir. Bu döneme kadar toprağa dayalı yönetim sisteminde kendi emeği ile hareket eden engelli birey, bu tarih itibarıyla ücretli emek piyasasına dahil

⁹ Çağrı Doğan, “Engelliler: Postmodern Kapitalizmin Sakatları”, **Sosyalist Birikim Dergisi**, Sayı 229, 2008, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=352&dyid=5318> (15.12.2013). Öyle ki bu durum Sparta'da Sparta kanunlarına yansıtılmıştır. M.Ö. 700'lerde kanun koyucu Likurgus, bebeğin sağlıklı doğmaması halinde bir kayalığın dibine terk edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre daha baştan sağlıklı ve güçlü büyüme yeteneği olmayan birinin yaşamaması, hem kendi geleceği hem de toplumun yararı açısından daha doğru olandır. Anlatıldığına göre, kadınlar, doğan bebeklerin direncini ölçebilmek için, onlar, suyla değil, şarapla yıkarlardı. Epilepsi ve buna benzer hastalıkları olan bebekler, katıksız şarap banyosuna dayanamaz ve hemen ölürlermiş. Sağlıklı olanlar ise, bununla kuvvetlenirlermiş. Sadık Usta, **Sparta'da Mükemmel Toplum Likurgos Yasaları**, Kaynak Yayınları, 2005, s.41.

¹⁰ Mağdule Demircioğlu, **Üretim Sürecinde Sakat Emeği**, İstanbul, Kibele Yayınları, 2010, s.61.

olmak zorunda bırakılmıştır. Belki de engelliler ile engelli olmayanlar arasındaki keskin çizgiler böyle derinleşmiştir.¹¹

Şu halde çalışan bireyler normal ve üretici olarak isimlendirilirken, çalışmayan bireyler anormal ve tüketici olarak isimlendirilmiştir.¹² Çalışan birey “eksiksiz, normal insandır.” Öyleyse yapılması gereken bütün toplumu normalleştirmek, anormal sayılanlar arasında fizyolojik problemleri düzeltilebilecek olanların tıp bilimi doğrultusunda düzeltmektir. Bu kişiler rehabilite edilerek normal olana yaklaştırılacaktır. Tedavi edilmeyecek durumda olanlar ise kurumlara kapatılacaktır.¹³

Tıbbi modele göre insanın olması gerektiği şekli niteleyen “normal” sözcüğü Avrupa dillerine 1840 civarında girmiş, günümüzdeki anlamıyla 1850’lerde kullanılmaya başlamıştır.¹⁴ “*Kurala uygun, alışılâgelen, olağan, düzgünlü, aşırılığı olmayan, uygun, ortalama*” anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Kavramı özellikle belirtmemizin sebebi, günümüzde hala engelli olmayan insanların “normal” olarak adlandırılıyor olmasıdır.

Ayrıca tıbbi model, toplumun genel olarak sağlıklı olduğunu ve dolayısıyla engelliliğin bireysel anlamda çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü anormal olan bireydir ve birey tedavi edilebilir. Bu nedenle bireysel model olarak da adlandırılmıştır. Engelli olan kişilere hasta rolü biçilmiş ve bu hastalığın tıbbi

¹¹ Sanayi Devrimi ile birlikte yeni ekonomik üretim ve tüketim biçimleri ortaya çıkmıştır. Pazar ekonomisi oluşmuş ve rekabete dayanan piyasa sistemi geliştirilmiştir. Demir, çelik ve demiryolu gibi ağır sermayeye dayanan endüstrilerdeki hızlı gelişme, çok daha yüksek düzeyde bir fiziksel kapasite ve beceriyi istihdam için bir gereklilik haline getirmiştir. Bu durumda fiziksel engelli bireylerin yeni düzene uymaları fizyolojik açıdan oldukça zor olmuştur. Bu nedenle engelli bireyler rekabet ortamından uzaklaşmıştır. Kaldı ki, bu makinelere fiziksel kapasitesi yeterli insanlar bile tam olarak uyum sağlayamamıştır ve çok sayıda yaralanma, sakatlanma meydana gelmiştir. Netice itibarıyla toplumdaki ve üretim sürecinden dışlanan engelli bireylerin istihdam alanında yaşadığı sorunların temelleri böylelikle atılmıştır.

¹² Çağlar Patır, “**Özürlülük Olgusunun Tarihsel Sürecinde 1980 Sonrası Söylem ve Politikaların Küreselleşme Ortamında Hayata Geçirilebilirliği Üzerine Bir Tartışma: Türkiye Örneği**”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.16.

¹³ Nejla Okur, Fatma Erbil Erdoğan, “Sosyal Haklar ve Özgürlükler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme”, **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II**, İstanbul, Petrol İş Yayınları, 2010, s.250.

¹⁴ Lennard J Davs, “Nomallığın İnşası: Çan Eğrisi Roman ve On Dokuzuncu Yüzyılda Sakat Bedenin İcadı”, Der: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, **Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak**, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s.188.

¹⁵ Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52bca6a2a7d884.84726958 (26.12.2013).

yöntemlerle iyileştireceği kabul edilmiştir. Örneğin tıbbi modele göre kızamık olan bir insan ile görme kaybı olan biri arasında herhangi bir fark yoktur.

Engelliler bu modelde toplumsal bir varlık olarak kabul edilmediklerinden toplumsal hayatı kolaylaştırıcı önlemlerden hiç bahsedilmemiştir. Engelli bireyler daha çok sağlık kuruluşlarında, bakım evlerinde ya da rehabilitasyon merkezlerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹⁶ Özellikle zihinsel engelli bireyler, bu durumdan daha fazla muzdarip olmuştur. Bu kurumlar tam anlamıyla engellilere hitap etmemekte ve tedaviye yönelik olanaklar sunmamaktadır.¹⁷

1.1.2.2. Öjeni Hareketinin Etkisi

Tıbbi model aynı zamanda toplumların normalleşmesi için engelli soyunu ortadan kaldırmayı amaçlayan öjenizm ideolojisini ortaya çıkarmıştır.¹⁸ Öjenikçiler engellileri “dejenere” olarak değerlendirip bu kişilerin topluma yük olduğu kanısındadır. Bu yükten kurtulmak için en uygun yöntemin kısırlaştırma olduğunu savunmaktadır. İngiltere, ABD, Almanya ve bazı İskandinav ülkeleri engellilere yönelik öjeni hareketini uygulamaya geçen devletlerdir.

İngiltere’de sağlam nesiller oluşturma çabası daha çok siyasi sebeplerle şekillenmiştir. 15. yüzyılda başlayan sömürgecilik anlayışı Batılı devletleri pazar ve

¹⁶ Engelli bireylerin kurumlara kapatılması ilk kez 330 yılında Konstanapolis’te gerçekleştirilmiştir. Demircioğlu, s.62. Yaptığımız araştırmalar doğrultusunda engelli bireylerin kurumlara kapatılması konusunda ilk olma yönünde diğer bir tespit ise 6. Yüzyılda Roma İmparatorluğunda bedensel engelliler için bir “Yaşam Evi” yaptırılması olmuştur. Bu ev engelli kişileri toplumdan izole etmek amacı ile yaptırılmıştır. Yavuz Kocaömer, Engelliler Tarihi, <http://engelsizerisim.com/yazilar.php?oku=1&id=334> (14.12.2013).

¹⁷ Reko Hayaşi, Masako Ouhra, “Japonya’da Sakat Hakları Hareketinin Dünü, Bugünü, Yarını”, Der: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, **Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak**, Çev: Ferit Burak Aydar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s.437.

¹⁸ Öjeni terimi, ilk kez 1883 yılında Francis Galton tarafından kullanılmıştır ve öjeni İngiltere menşelidir. Hayaşi ve Ouhra, s.437. Sosyal Darwinizmin uygulamalarından biri olan öjeni, Yunanca *eu* (iyi) ve *ganet* (doğum) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır ve “doğuştan iyi oluş”, “kalıtsal soyluluk” anlamına gelmektedir. Sosyal Darwinistlerin Kısırlaştırma ve Öldürme Yasaları, <http://m.harunyahya.org/tr/Kitaplar/2761/Sosyal-Silah-Darwinizm/chapter/3890/Sosyal-Darwinistlerin-kisirlastirma-ve-oldurme-yasalari> (27.12.2013). Genel olarak öjenizm, daha iyi nesiller yaratarak insan ırkını ıslah etme bilimidir. Pozitif öjenik ve negatif öjenik olmak üzere 2’ye ayrılır. Pozitif öjenik sağlıklı olduğu düşünülen insanların çiftleşerek çoğalmasını amaçlarken, negatif öjenik sağlıksız olanları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Henry Priedlander, “Engellilerin Ayaklanması ve Katledilmesi”, Robert Gellately, Nathan Stoltzfusi, **Nazi Almanya’sında Toplumdan Dışlananlar**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2002, s.205.

hammadde elde etmek amacıyla yeni coğrafya arayışları çerçevesinde Afrika'ya itmiştir. Burada başlayan emperyalist yarış Avrupalıları üstün ırk ilan ederken yerel halkı zeka geriliği olan insanlar olarak ilan etmiştir. Zeka geriliği olduğu savunulan kişiler sadece siyahiler değil, yoksullar ve kalıcı hastalığı olanlardır.¹⁹ Ayrıca siyahi göçünü engellemek üzere başlatılan kısırlaştırma işleminin gerekçeleri de bir hayli ilginçtir. Ülkeye giriş çıkışta kafa yapıları incelenen insanların zeka seviyesi kafa taslarının büyüklüğü ile ölçülmüştür. Hiçbir bilimsel açıklaması olmayan bu yöntem istenilmeyen insanları ortadan kaldırmak için kullanılmıştır.

İngiltere'de ortaya çıkan öjeni hareketi 20. yüzyılın başından itibaren ABD'de yayılmaya başlamıştır. Devlet başkanı Theodore Roosevelt'in "*Bir gün toplumun dejenere olmasını önlemenin tek yolunun sağlıklı vatandaşların çocuk yapmaması olduğunu göreceğiz ve bunu uygulamanın en büyük vatanseverlik olduğunu anlayacağız.*"²⁰ sözleri yapılacak olan kısırlaştırma işleminin açık sinyali olmuştur. Öyle ki, ABD'de öjeni hareketinin kurumsallaşması için Rockefeller Enstitüsü ve Carnegie Vakfı eyleme geçmiştir. 1931 yılında zeka geriliği saptanan kişilerin kısırlaştırılmasını onaylayan yasa ABD'nin 30 eyaletinde kabul edilmiştir.²¹ Bu yasa aynı zamanda dünyadaki ilk zorunlu kısırlaştırma yasası olarak tarihe geçmiştir.

Toplumun "ırk kalitesini" artırma amacını taşıyan bu yasa ile sadece fiziksel ve zihinsel engelliler değil; alkolikler, eşcinseller, kanser ve firengi gibi hastalığı olanlar, epilepsi hastaları da kısırlaştırma uygulamasına maruz kalmıştır. Aynı zamanda İngiltere'de olduğu gibi göçmenlere de gümrüklerde zeka testi uygulanmıştır. Böylece Orta ve Güney Amerika'dan gelen siyahilerin, Yahudilerin, Çinli, Doğu Avrupalı ve Sicilyalı göçmenlerin ülkeye girişi engellenmiştir.²²

Devletlerin engelli bireyleri kullanarak ırkçılığa varan uygulamalarından biri de 1971 yılında yine ABD'de gerçekleşmiştir. ABD Sacramento İnsan İlişkileri Bürosu İslah Müdürü ile California Üniversitesi Tıp Merkezi Hastaneler ve Klinikler Müdürü arasındaki bir yazışmada "*nörolojik hastalıklardan dolayı agresif, yıkıcı*

¹⁹ Sosyal Darwinistlerin Kısırlaştırma ve Öldürme Yasaları, <http://m.harunyahya.org/tr/Kitaplar/2761/Sosyal-Silah-Darwinizm/chapter/3890/Sosyal-Darwinistlerin-kisirlastirma-ve-oldurme-yasalari> (27.12.2013).

²⁰ Mehmet Sağlam, Küresel Kısırlaştırma Tezgahları, <http://blog.milliyet.com.tr/kuresel-kisirlastirma-tezgahlari--12-/Blog/?BlogNo=301353> (28.12.2013).

²¹ Gamze Özçürümez, Damgalayan ve Damgalayan Psikiyatri, <http://78.189.53.61/-/TPD17/30.pdf> (28.12.2013).

²² Priedlander, s.206.

*davranışlar göstermiş olan” uygun mahkum adaylar istendiği belirtilmektedir. Bir aday belirlenmiştir ve bu aday “aşırı militanlık, önderlik yeteneği ve beyaz topluma açık düşmanlık” nedeniyle sapkın olarak değerlendirilip bu merkeze denek olarak gönderilmiştir.*²³

Almanya’da I. Dünya Savaşı sırasında başlayan öjenizm, 1933’te Adolf Hitler’in teşvikiyle çıkarılan “Kalıtsal Hastalığı Olan Nesillerin Önlenmesine İlişkin Yasa” olarak adlandırılan kısırlaştırma yasası ile kalıtsal rahatsızlığı olan herkesin kısırlaştırılmasını kabul etmiştir. Burada kalıtsal rahatsızlıkla kast edilen kişiler; şizofrenler, doğuştan zeka geriliği olanlar, epilepsi hastaları, görme, işitme ve fiziksel engellilerdir. Neticede “*Yahudiler, eşcinseller, çingeneler ve fuhuş yapanlar ile engelliler ‘ari ırkı’ bozan genlere sahiptir*” anlayışıyla 1941’e kadar 800.000 engellinin hayatı gaz odalarında sona erdirilmiştir.²⁴

Öjenizm anlayışı sadece Almanya, İngiltere ve ABD’de kabul görmemiştir. Günümüzde insan hakları konusunda oldukça gelişmiş olanaklar sunan İskandinav ülkeleri de kabul ettikleri “kısırlaştırma yasaları” ile milyonlarca insanın soyunu tüketmiştir. İsveç’te 1920 yılında kurulan İsveç Irksal Biyoloji Enstitüsü, İsveç halkının kalitesini iyileştirmek için zihinsel ve fiziksel engelliler başta olmak üzere 62.000 kişiyi zorla kısırlaştırmıştır.²⁵ Danimarka’da 1930-1954 yılları arasında en az 8.627 insan kısırlaştırılmıştır.²⁶

19. yüzyılın sonundan 1980’lere kadar geçerliliğini koruyan tıbbi model, yeni tıp teknikleri geliştirerek geleceğe ışık tutmuştur. Bu gerçeği görmemek mümkün değildir. Ancak tüm hastalıkların tedavisi de mümkün değildir ve çözümsüz rahatsızlıklara sahip olan kişilerin hayatlarını sona erdirmek de bir o kadar kabul edilemezdir. Ayrıca normal-anormal, hasta-sağlıklı şeklinde yaptığı sınıflandırmalar ayrımcı ve eşitliğe aykırı bir yapı meydana getirmiştir. Dolayısıyla zaten dışlanan ve

²³ 1909’da Kaliforniya eyaletinde ahlaki ve kalıtsal değerler açısından dejenerasyon gösteren cinsel sapıklar kısırlaştırılmıştır. Bahsi geçen kısırlaştırma bu alana özgü dünya çapında yapılan bir ilktir. Demircioğlu, s.30. Diğer yandan 1938 yılında sadece Virginia’da binden fazla kişi kısırlaştırılmıştır. Sonuçta ise ABD’de 1974’e kadar geçerliliğini koruyan bu yasa ile rızası olan ya da olmayan 100.000 kişi kısırlaştırılmıştır. Leslie Hotson, Eugenics in the United States, <http://biochem118.stanford.edu/Projects/2002/hotson.pdf> (30.01.2014).

²⁴ Priedlander, ss.206-207.

²⁵ Ülkelerin İhlal Karineleri: İsveç, <http://www.uhim.org/images/karne/.6473595.pdf> (26.12.2013), Daniel J. Kevles, Eugenics Programs in Twentieth Century, <http://science.kennesaw.edu/> (30.01.2014).

²⁶ Braddock ve Parish s.142.

küçük görülen engelli bireyler bu yaklaşımla damgalanarak toplumdan uzaklaştırılmıştır. Bunların dışında rehabilitasyon evresine geçiş ve engellilerin engellerini gidermek üzere yapılan kurumsal çalışmalar son derece mantıklı ve yararlı olmuştur. Engellileri sosyal hayata hazırlayan adımlar ise sosyal model ile birlikte 1980'den sonra atılmıştır.

1.1.3. Sosyal Model

Sosyal model, tıbbi modelin engelliye yüklediği anlamı değiştirmek ve toplumsal anlamda kabul gören engelli algısını yenilemek adına oluşturulmuştur. Tıbbi modelin engellilik konusunda yeterli olmadığına anlaşılacak yeni bir modele ihtiyaç duyulmasının öncelikli sebebi, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşıdır. Milyonlarca insanın yaralanarak sakatlanmasına neden olan bu dünya savaşları engelli sayısını ciddi derecede arttırmış ve işgücü piyasasındaki yetersizliğe neden olmuştur. Bu da engelli bireylerin toplumsal anlamda neleri yapıp yapamayacakları hakkında düşünmeye yol açmıştır.

İkinci olarak, akıma öncülük edenlerin de içinde bulunduğu İngiltere'de 1980'lerin başında yaklaşık 6.5 milyon engellinin bulunduğu fark edilmiş olmasıdır. Yaklaşık her 10 kişiden 4'ünün engelli ya da uzun dönemli hastalığa sahip olduğunun keşfedilmesi oldukça dikkat çekmiştir.²⁷

Tüm bunların etkisiyle sosyal modelin geliştirdiği fikir akımının ilk etkileri doğal olarak İngiltere'de görülmüştür. 1965'te Disablament Income Group (DIG) adlı bir örgütün iki engelli kadın üyesi (Megan Bosson ve Berit Moore), engellilere yönelik sosyal yardımların geliştirilmesi için İngiltere Parlamentosunda lobi faaliyetleri başlatmıştır.²⁸ Bosson ve Moore engellilere sunulan hakların niteliğinin artırılmasına odaklanmış, engellilere sadece sağlık hizmetlerinde değil, diğer alanlarda da hizmet sunulması gerektiğini savunmuştur.

Sosyal model, tıbbi modelin kabul ettiği engelliliğin bireye indirgenerek sadece fonksiyon kaybından kaynaklanan ve engelliliğin iyileştirilebilir bir hastalık

²⁷ Okur ve Erdoğan, s.252.

²⁸ Okur ve Erdoğan, s.253.

olduğu anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Elbette, tıbbi modelin kabul ettiği tıbbi hizmetler, rehabilitasyon gibi hizmetleri yok saymamaktadır. Sosyal model bireyi engelleyen etkenlerin öncelikle fiziki çevre olmak üzere, sosyal, kültürel vb. sebeplerden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Modele göre, engelli bireye zihinsel ya da fiziksel engelinden dolayı ayrımcılık yapılmakta ve birey böylece toplumla bütünleşmemektedir. Çevresel anlamda engelli olmayan insanlar için inşa edilen ve engelli insanların kullanamayacağı her türlü engel kaldırılmalıdır. Tekerlekli sandalye ile çıkılamayacak basamaklar, yüksek kaldırımlar, kaldırımlara döşenen elektrik lambaları ya da yüksek uyarı levhaları, rampasız bina girişleri ya da asansörsüz binalar (asansörlü binalarda bulunan asansörlerin tekerlekli sandalye sığamayacak kadar dar olması) ve engellilerin bunun gibi ihtiyaçlarının sağlanmaması devletin engelliye gerekli hizmeti sunmadığının göstergesidir. Öyleyse gerekli koşulların sağlanması engellilerin bağımsız hareket etmesini mümkün kılacak ve engelli birey her türlü ihtiyacını kendisi karşılayabilecektir.

Sosyal modele göre engellileri engelleyen toplumsal düzendir. Çevresel anlamda her türlü fiziksel ve sosyal engel, engellilerin sağlık hizmetinden yararlanmasına, eğitim almasına, istihdam alanına katkıda bulunmasına engel olmaktadır. O halde engelliliği oluşturan toplumsal yapıdır ve bu yapıyı düzenlemek gerekmektedir.²⁹ Bu amaca uygun olarak, 1976 yılında İngiltere’de *Ayrı Tutmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği* (The Union of the Physically Impaired Against Segregation-UPIAS)³⁰ ve *Engelliler İttifakı* (The Disability Alliance)³¹ adlı iki sivil

²⁹ Serhat Özgeçeler, Yusuf Alper, “Özürülüler Kanununun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi”, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, 2010, s.38.

³⁰ Ayrı Tutmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği 1970 yılında kurulmuş ve 1990’da kapatılmıştır. Birlik, engelli insanların engelliliğe, anlayışsız toplum tarafından önlerine konulan kısıtlamaların sebep olduğu bir durum olarak baktığını ortaya koymaktadır. Bu inanç kendi kendine organize olan engellilik hareketinin temel ilkesi haline gelmiştir. Amacı ise engellileri topluma adapte etme, bağımsız olarak yaşamalarına olanak sağlama, üretken çalışma hayatına katmadır. İdil Işıl Gül, “**Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansımaları**”, Marmara Üniversitesi Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.8.

³¹ Engelliler İttifakı, küresel bir ağ olarak 1999 yılında kurulmuştur. Amacı 2007 yılı itibariyle BMEHS’nin dünya genelinde etkin ve tam anlamıyla uygulanmasını geliştirmektir. Bunun için ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyelerde engellilerin temsil edildiği örgütlerin aktif ve koordineli bir biçimde katılması gerektiğini ifade etmiştir. <http://www.disabilityalliancebc.org> (27.02.2014)

toplum örgütü, “Temel Prensipler” adlı bir metin sunarak engellilik konusundaki sorumluluğu topluma atfetmiştir.³²

Söz konusu STK’ların uzlaşmaya vardığı konular şu şekildedir:

- Engellilik, ortadan kaldırılması gerekli kılınan sosyal koşulların sebep olduğu bir durumdur.
- Hiç kimse kendi başına yaşamaya mahkum edilemez.
- Engelli insanlar, başkalarının tavsiye ve yardımlarıyla kendi hayatlarının kontrolünü ellerinde tutar.
- Yardım etme çabasında olan uzmanlarda dahil olmak üzere herkes, engellilerin böyle bir kontrolü geliştirmeleri konusuna kendini adanmalıdır.

Tüm bunlar ekseninde engelliliğin sebebinin toplum olduğunu savunmuşlar; eğitim, çalışma, sağlık, barınma ve bağımsız hareket etme konularında dışlanma ve ayrı tutulmaya maruz kaldıkları için toplumsal adaptasyonun sağlanamadığını iddia etmişlerdir.³³

Sonuç olarak, sosyal model engellilerin örgütsel gelişimini belirgin bir biçimde desteklemiş, engelli akademisyenlerin derslerinde kullanılmıştır.³⁴ Ayrıca engellilerin yönettiği kurumların kurulmasına yönelik kuramsal bir mantık sağlamış, engelli insanlara doğrudan maddi destek verilmesi konusunda hükümet politikasını etkilemiş ve değişmeyen medeni haklara dair kampanyayı güçlendirmiştir.³⁵

Sosyal modelin öne sürdüğü çevresel koşulların engelli bireylerin yaşamına uygun hale getirilmesi fikri ile tıbbi modelin öne sürdüğü tıbbi müdahale ve

³² Gül, “**Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansması**”, s.7.

³³ Fundamental Principles of Disability, The Union of the Physically Impaired against Segregation and the Disability Alliance, 22 Kasım 1975, <http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/UPIAS-fundamental-principles.pdf> (29.01.2014).

³⁴ 1970 yılında İngiltere’de Open Üniversitesi lisans eğitim programına tıbbi ve ahlaki modelin ötesinde “Toplumda Engelli Kişi” adında bir ders eklemiştir. Ardından Kent Üniversitesi de sonradan sakatlık çalışmaları olarak adlandırılacak alanda ilk yüksek lisans programını açmıştır. Len Barton, Mike Oliver, Sakatlık Çalışmaları İngiltere, <http://www.sakatlikcalismalari.net/2009/01/sakatlik-calismalari-ingiltere-giris.html> (06.01.2014).

³⁵ Picking, s.27.

rehabilitasyon uygulamaları engelli bireyin hayatını kolaylaştıracak faktörlerdir. Tüm bunlar insan hakları modeli ile mümkün olmuştur.

1.1.4. İnsan Hakları Modeli

Engelliler için hak temelinde bir anlayışın benimsenmesi ve engellilerin insan hakları modeli kapsamında değerlendirilmesi görüldüğü gibi çok uzun soluklu bir dönemi kapsamaktadır. Oysa insan hakları insanların sadece insan olmaları dolayısıyla sahip oldukları haklardır ve engelli insanlar da bu hakları sonuna kadar kullanma özgürlüğüne sahiptir. Engellilerin tüm diğer vatandaşların sahip olduğu vatandaşlık haklarına erişmeye hakkı vardır.

İnsan hakları modelinin esas amaçları şöyledir:³⁶

- Engellilerin kendi seslerini, dayanışma içinde topluma en etkili şekilde duyurmak,
- Engellilerin bağımsızlığı ve “kendi geleceğini belirleme” ilkesini hayata geçirmek,
- Engelli bireylerin toplumla gerçek anlamda bütünleşmelerinin önündeki engelleri yıkmak ve savunuculuk yapmak üzere kendi inisiyatiflerinde olan örgütler oluşturmak,
- Engelli bireylerin özel ve kamusal yaşamlarını etkileyen her türlü yasayı engellilere yönelik ayrımcı hükümlerden tümüyle arındırmaktır.

Bu modelin ve özelde insan hakları hukukunun amacı, engelli bireyleri sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda fırsat eşitliği ekseninde, insan onuruna yaraşır bir hayat sürmelerine olanak sağlayıp, amaca uygun evrensel bir düzen kurmaktır. BMEHS'nin 2007 yılında kabul edilmesi bu anlayışın sonucudur. Sözleşme hakkında Çalışmanın İkinci Bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

³⁶ Arıkan, “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, s.59.

Engelliliğe dair farkındalığın artması ile birlikte “engelli” kavramı gerek uluslararası ve gerek ulusal normlarda açıklanmaya çalışılmıştır. Öyle ki, öncelikli olarak uluslararası örgütler kavrama dair tanımlamaya gitmiştir. Bu bölümde kavrama yüklenen anlamlar çok boyutlu olarak tartışılacaktır.

1.2. Engelli Kavramının Tanımı

İnsan ve insana dair kavramları tanımlamak gerek toplumsal anlamda ve gerek ulusal ve uluslararası normlarda bir hayli güçtür. Dilin esnek yapısı, kavramlara manen yüklenen anlamlar bu durumu daha da zorlaştırmaktadır. “Engel”, “engelli”, “sakat”, “özürlü”, “malul”, “aciz”, “düşkün” gibi kavramlar bizatihi insanı ilgilendiren ve keskin çizgilerle somut olarak tanımlanabilen kavramlar değildir. Aynı zamanda yapılan tanımlar herkesçe kabul gören bir yapıya sahip değildir.

Toplumsal hayatın bir parçası olan ve tüm insanların her an karşı karşıya kalabileceği engellilik durumu örneğin tıp bilimi için bir sağlık sorunu ve hastalık, biyoloji bilimi için bir genetik bozukluk, sosyal bilimlerin her bir dalı için farklı bir anlam teşkil etmektedir.³⁷ Çalışma bakımından önemli olan nokta “özürlü” ve “engelli” kavramlarının aynı kişileri ifade etmiyor olmasıdır.

“Özürlü birey” fiziksel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ya da ruhsal anlamda belli oranda yet yitimi olay bireydir. “Engelli birey” ise fiziki çevre dolayısıyla çeşitli derecelerde yeti yitimi olan özürlü bireyin toplumsal hayatın her alanına erişimi engellenen bireydir. Dolayısıyla çevresel, fiziksel, mekansal koşullar ve toplumsal algılar kişiyi engelli kılmaktadır. Örneğin bir görme engelli eğer eğitim ortamında, günlük yaşamda, iş yaşamında herhangi bir fiziksel sınırlamayla karşı karşıya değilse, bu birey özürlüdür.³⁸ Bu görme özürlü birey, uygun fiziksel donanıma sahip olan örneğin asansörlerde sesli sinyallerin, kapılarda Braille yazıların (görme engellilerin okuyup yazması için hazırlanmış, altı kabartılmış nokta ve 64 farklı

³⁷ Selda Çağlar, “Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.2009, s.7.

³⁸ Süleyman Eripek, **Özel Eğitim**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1998, s.4.

kombinasyondan oluşan ve kendine özgü kağıt ve kalemi olan yazı sistemi) bulunduğu ortamlarda engelli olmazken, bunların bulunmadığı yerlerde engellidir.

Özürlülük ve engellilik arasındaki farkı şu örnekle de görmek mümkündür: ABD'nin Massachusetts Eyaletindeki West Tisbury ve Chilmark kasabalarında yapılan bir araştırmada, kasabada yaşayan halkın büyük bir kısmının doğuştan işitme engelli olduğu tespit edilmiştir. Fakat halk, kendi arasında işaret dili ile konuşup anlaşabildiği için sosyal hayatlarını zorlaştırabilecek herhangi bir engel ile karşılaşmamaktadır.³⁹ Aksine işitme duyusunda herhangi bir sorun olmayan ve işaret dili bilmeyen kişi bu kasabada engelli durumundadır.

Özetle, engellilik çevresel etmenlerden kaynaklanıyorken, özürlülük biyolojik bir durumdur ve bunun çok farklı sebepleri vardır. Kişiyi özürlü kılan doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası gerçekleşen olaylardır. Annenin yaşı, beslenmesi, hamilelikte kullandığı ilaçlar, akraba evlilikleri, aşırı stres, kan uyuşmazlıkları, erken-geç doğum, hekim hataları, doğumun hijyenik ortamlarda yapılmaması, çocuğun doğumdan sonra ağır hastalık geçirmesi, savaş, iş kazası, trafik kazası, doğal afet, terör, uyuşturucu madde kullanımı, besin ve kimyasal madde zehirlenmeleri, yaralanmalar, çarpmalar ve sayısız birçok nedendir.⁴⁰

Başlıca engel grupları şöyledir: Ortopedik engellilik, görme engellilik, konuşma ve işitme engellilik ile zihinsel engellilik.⁴¹

- Ortopedik engellilik: Kas ve iskelet sisteminde yetersizlik eksiklik ve fonksiyon kaybı, el, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı, serebralpalsi, spastikler ve spinabifida olanları kapsamaktadır.⁴²

³⁹ Jerry Alan Winter, “**Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak İnsan Hakları Hareketinin Gelişimi**”, Çev. Mehmet Ergün, <http://www.onceokuloncesi.com/makale-arastirma-ve-bilimsel-yazilar/toplumsal-bir-sorun-cozumleyici-olarak-ozurlu-haklari-hareketinin-gelisimi-25661.html> (25.01.2014).

⁴⁰ Ayşegül Köksal, “**Türkiye’de Engelli İstihdamı ve Bir Araştırma**”, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, ss.7-8.

⁴¹ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Özürlülük Araştırmaları, “**Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri**”, Ankara, 2010, ss.2-3.

⁴² Serebralpalsi beyin felci demektir. Genellikle erken yaşlarda başlayan ve kaslarda katılık, sıkılık, abartılı refleksler, tek ya da iki ayağını birden sürükleyerek yürüme, ayak uçlarında yürüme, eğilerek ya da makaslayarak yürüme şeklinde kendini göstermektedir.

- Görme engellilik: Tek veya iki gözünde tam veya kısmi görme kaybı veya bozukluğu olan kişidir. Görme kaybıyla birlikte göz protezi kullananlar, renk körlüğü, gece körlüğü olanlar bu gruba girer.⁴³
- İşitme Engellilik: Tek veya iki kulağında tam veya kısmi işitme kaybı olan kişidir. İşitme cihazı olanlar da bu gruba girer.
- Dil ve Konuşma Engellilik: Herhangi bir nedenle konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında ifadesinde bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişidir. İşittiği halde konuşamayan, gırtlığı alınan, konuşmak için alet kullananlar, kekemeler, dil-dudak-damak-çene yapısında bozukluk olanlar bu gruba girer.
- Zihinsel engellilik: Çeşitli derecelerde zihinsel yetersizliği olan kişidir. Zeka geriliği olanlar, Down Sendromu olanlar da bu gruba girer.
- Süreğen (kronik) hastalıkları da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Çünkü bu tür hastalıklar kişinin çalışma kapasitesini ve fonksiyonlarını engellerken sürekli bakım ve tedavi gerektirmektedir. Örneğin kalp-damar hastalıkları, solunum sistemi rahatsızlıkları, idrar yolları ve üreme organı hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, kanser, endokrin ve metabolik hastalıklar, ruhsal davranış bozuklukları, sinir sistemi hastalıkları, HIV (Human Immunodeficiency Virus) gibi rahatsızlıklar bu kapsamdadır.⁴⁴ Kronik sorunların engellilik kavramının içine alınmasının nedeni, engelliliğin yaşamın herhangi bir evresinde kısa veya uzun süreli sağlık sorunlarından kaynaklanabilmesidir.⁴⁵

Görüldüğü üzere engelli birey bariz derecede fonksiyon kaybı olan kişileri kapsamamaktadır. Toplumsal yaşama uyum sağlamada zorlanan, günlük ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken tüm bireyler yukarıdaki tanıma göre engellidir. Ancak bu

Spinabifida omuriliğin herhangi bir bölgesinin bozuk gelişimi demektir. Yürüme bozukluğu, baş büyümesi ya da hidrocefali şeklinde kendini gösterir.

⁴³ Renk körlüğünde yeşil, sarı, turuncu ve kırmızı aynı biçimde algılanır ve ayrı renkler ancak yoğunluklarıyla ayırt edilebilir.

Gece Körlüğü, tavuk karası olarak adlandırılır. Gece ve gündüz görme mesafesini kısaltan bir rahatsızlıktır.

⁴⁴ Türkiye Özürlüler Araştırması verilerine göre ruhsal ve duyuşal rahatsızlıklarda süreğen hastalıklar grubuna girmektedir. Bu çerçevede şizofreni, otizm, psikoş, manikdepesif, nevrotik, psikoaktif madde kullanımına bağı ruhsal ve davranışsal bozukluklar, duyulanım bozukluğu, kişilik bozuklukları bu gruba girmektedir. **Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri**, s.3.

⁴⁵ Serkan Çınarlı, “**Kamu Hizmetlerinin Yürütülmesinde Engelli Hakları**”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, İzmir, 2008, s.6.

tanımdan midesinde gastrit olan ya da migren ağrısı çeken kişilerin engelli olduğu anlamı da çıkmamalıdır. Bireyin sosyal hayata uyumunu zorlaştıran ve sürekli tedavi gerektiren durumlarda kişi engelli kabul edilmektedir.

Kavrama uluslararası örgütler tarafından yapılan tanımlar ise aşağıda görüleceği gibidir:

1.2.1. Uluslararası Belgelerde Engelli Kavramı

1.2.1.1. Birleşmiş Milletler Belgelerinde Engelli Kavramı

Uluslararası hukukta engelli kavramına dair tanımlamalar öncelikli olarak Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) ve Avrupa Birliği kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Uluslararası belgelerde engelliliğin yer alması ilk kez Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleşmiştir. Kavramın tanımı öncelikli olarak 1975 yılında kabul edilen Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi'nde yer almıştır.⁴⁶ Tıbbi modeli esas alan Beyannamenin 1. Maddesi engelli kişiyi dönemin engelli tanımı terminolojisine uyum çerçevesinde tanımlamıştır.⁴⁷ Tanımda BM; engelliliği bireysel bir sorun olarak ele alarak engelliliğin sebebini kişinin biyolojik yapısına bağlamıştır.

Burada daha önce de belirtildiği üzere, engelli bireyler “normal” olarak kabul edilen sağlıklı kişilerin haricinde tutulmaktadır. Bireysel ve sosyal ihtiyaçlarını giderebilen kişi normaldir. Engelli birey kendi başına bu ihtiyaçlarını karşılayamadığı için engellidir.

BM nezdinde yapılan başka bir engeli tanımı, 1993 yılında kabul edilen BM Engelli Kişilerin Fırsatlarının Eşitlenmesi Hakkında Standart Kurallar'da sunulmuştur. Buna göre engellilik; *“Fiziksel, zihinsel ya da duyuşsal bir işlev ve yeti yitimi, tıbbi bir durum ya da zihinsel bir hastalıktan kaynaklanan kalıcı ya da geçici bir*

⁴⁶ “Declaration on the Rights of Disabled Persons Proclaimed by General Assembly Resolution”, No: 3447, 9 December 1975.

⁴⁷ Tanım şu şekilde yapılmıştır: *“Fiziksel veya zihinsel yeteneklerinde doğuştan veya sonradan meydana gelen yoksunlukların sonucu olarak, kısmen veya tamamen, kendi başına normal bireysel ve/veya sosyal yaşam yaşayamayan kişi.”*

olgudur.” Burada da engellilik durumu sağlık ile ilgili bir sorun olarak sunulmuştur. Yapılan tanımlama da yine tıbbi model etkisinde kalınmış olduğu açıktır.

Engelliler konusunda daha kapsamlı bir tanımlamaya giden ise 3 Mayıs 2008’de yürürlüğe giren BM Engelli Hakları Sözleşmesi olmuştur.⁴⁸ BM Engelli Hakları Sözleşmesi’nin “Amaçlar” adını taşıyan 1. Maddesinde engelli kişi; “*Çeşitli engellerle karşılaşmaları halinde diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkili şekilde katılmalarını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal sakatlığı olan kişiler*” olarak tanımlanmıştır.

Bu tanım, Sözleşmenin tanımlar kısmında değil, amaçlar kısmında yer almıştır. Tanımın amaçlar kısmında yer alması bilinçli bir tercihin sonucudur. “Engelli” kelimesinin hassasiyeti ve kavrama ilişkin her alanın kendisine göre farklı bir tanım yapması sebebiyle bir kalıba sokmamak için böyle bir yol izlenmiştir. Bu Sözleşmede, engelli tanımının sosyal model etkisinde kalınarak yapıldığı, kişiyi engelleyen etkenin fiziksel çevre olduğu görülür. İleride görüleceği üzere BMEHS de genel olarak sosyal modeli esas almıştır.

1.2.1.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Belgelerinde Engelli Kavramı

Engellilik durumunu tanımlamaya çalışan kurumlardan biri de BM uzmanlık kuruluşlarından biri olan Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)’dür. UÇÖ tanımı yaparken konuyu çalışma hayatı açısından ele almış ve engelli bireyi çalışma ilişkileri çerçevesinde tanımlamıştır. UÇÖ ilk olarak 1955 tarihli “Mesleki Rehabilitasyon (Sakatlar) Tavsiye Kararında konuya ilişkin değerlendirmesini beyan etmiş ve engelli kişiyi, “*Uygun bir iş temini ve muhafazası hususundaki beklentileri, fiziksel veya zihinsel özrü sonucu, önemli ölçüde azalmış olan bir birey*” olarak tanımlamıştır.⁴⁹ Sonrasında konuya ilişkin çalışmalara devam etmiş ve 1983 yılı 168 sayılı Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Tavsiye Kararını⁵⁰ kabul etmiştir. Kararda engelli tanımı şu şekilde sunulmuştur: “*Uygun bir iş temini,*

⁴⁸ Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN General Assembly No: A/61/611, 6 December 2006.

⁴⁹ Vocational Rehabilitation (Disabled) Recommendation, International Labour Organization, International Labour Organization, No: 99, 1955.

⁵⁰ Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons), Recommendation, International Labour Organization No: 168, 1983.

muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özürlü sonucu önemli ölçüde azalmış olan bir birey.” Tanımda ciddi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. UÇÖ bu anlayışına resmiyet kazandırmak amacıyla Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Sözleşmeyi⁵¹ kabul etmiştir. Bu Sözleşmede engelli tanımı 168 sayılı Tavsiye kararında olduğu gibi aynen kabul edilmiştir. Sözleşmeyi önemli kılan ise “engelliler için fırsat eşitliği” sağlanması gerekliliğini vurgulayan ilk uluslararası sözleşme olmasıdır.⁵²

UÇÖ'nün konuya ilişkin olarak yaptığı düzenlemelerde “sakat” kavramının kullanılmasının sebebi belgelerin Türkçe resmi çevirilerinde tanımın böyle yer almasıdır. UÇÖ'nün konuyu kişi odaklı değerlendirmesi ve kavramsal tanımı istihdamla sınırlı tutması çalışma alanı açısından bakıldığında bir eksiklik sayılmayabilir. Son olarak UÇÖ engellilik halinin daha net bir şekilde adlandırılması adına 1998 yılında yayımladığı bir rapor ile 1980 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından hazırlanan ve genel olarak tüm dünya devletlerince kabul edilen tanımı benimsemiştir.⁵³

1.2.1.3. Dünya Sağlık Örgütü Belgelerinde Engelli Kavramı

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlık ve sağlıkla ilgili konularda uluslararası standartlara uygun bir dil oluşturmak amacıyla 1980 yılında “*İşlev ve Yapı Bozuklukları, Yetiyitimi ve Özürlülüğün Uluslararası Sınıflandırması*”⁵⁴ (İYÖUS) adında bir belge kabul etmiştir. DSÖ burada sadece yetiyitimi olan insanlara değil, tüm insanlara hitap etmektedir.

“*İşlev ve Yapı Bozuklukları, Yetiyitimi ve Özürlülüğün Uluslararası Sınıflandırması*” daha çok tıbbi modelin geçerliliğini koruduğu dönemde kabul edilmiş olması dolayısıyla DSÖ ciddi şekilde eleştirilmiştir. Sınıflandırma aşırı tıbbi ve kişi merkezli olarak engelliliği ele almıştır. Ayrıca kişinin yetenekleriyle

⁵¹ Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention, International Labour Organization, No: 159, 1983.

⁵² Gül, “**Fiziksel Engellilerin...**”, s.21.

⁵³ Gül, “**Fiziksel Engellilerin...**”, s.20.

⁵⁴ Belgenin Türkçesi içi BKZ: http://www.mku.edu.tr/files/572_dosya_1453706469.pdf(03.01.2015).

toplumsal beklentilerin nasıl şekilleneceği konusuna açıklık getirmemiştir. Tüm bunlar DSÖ'yu tekrar harekete geçirmiş ve 2001 yılında İYÖUS revize edilmiştir.

İYÖUS ile vurgu önce bireyin anatomisine sonra bireyin kendisine ve en son çevresel şartlara yapılmaktadır. DSÖ damgalayıcı ve etiketleyici bir tabir kullanmamak adına “engel” terimi yerine “yetiyitimi” bileşenini kullanmıştır. Fakat temel kabul görüşü insanların kendi seçtikleri biçimde adlandırılma haklarının olduğudur.

1.2.1.4. Avrupa Birliği Belgelerinde Engelli Kavramı

Avrupa Birliği'nin engelli kavramsallaştırmasına bakacak olursak şunu söyleyebiliriz: Ne Avrupa Birliği Antlaşmasında, ne de direktif ve ilke kararlarında engelliğin bir tanımı yapılmamıştır. AB'nin engellilik konusunda keskin bir tanımlamaya gitmemesinin sebebi tüm Avrupa Birliği üyesi ülkeler bakımından kabul edilebilir ortak bir tanım getirmenin zorluğu olabilir.⁵⁵ Nihayetinde örneğin Avusturya'da “*Engelli insanlar; düzenli sosyal ilişkileri devam ettiremeyen, kazançlı bir iş edinip sürdüremeyen ve yardım olmadan makul ve yeterli bir gelir elde edemeyen kişiler*” olarak tanımlanmıştır. İtalya'da ise “*Engelli kişi, aşağıdaki alanlardan en az birinde ağır sorun yaşayan kişidir: Hareket zorluğu, günlük faaliyetlerde zorluk, iletişim becerilerinde (görme, duyma ya da konuşma) zorluk*” şeklinde bir tanım söz konusudur.⁵⁶

Ayrıca AB 2001 yılında DSÖ tarafından kabul edilen İYÖUS belgesinde yer alan tanımı kabul etmiştir. Bu tanıma göre ise engellilik terimi (disability) benimsenmiştir.

⁵⁵ Gül, “**Fiziksel Engellilerin...**”, s.24.

⁵⁶ Matilde Leonardi, Eleni Koutsogeorgou, Anita Quatrini and Venusia Covelli, “Women with Disability Across Europe: Issues on Updated and Available Data”, **Journal of Women's Health Care**, Cilt 3, Sayı 3, 2014, s.2.

1.2.2. Ulusal Hukukta Engelli Kavramı

Kök itibariyle düşünüldüğünde engel “*Bir şeyin gerçekleşmesini önleyen sebep, mâni, mahzur, müşkül, pürüz, mânia, handicap*” anlamlarına gelmektedir. Bu çerçevede en basit tanımıyla görmeyi, duymayı, yürümeyi, akli yetileri kullanmayı önleyen fiziksel, zihinsel, ruhsal ya da duygusal yetersizlik durumu toplumsal anlamda kabul edilen engelli tanımını nitelemektedir.

Türkçe düşünüldüğünde “engelli” kelimesi sakat, özürlü ve malul sözcükleri ile aynı anlamı çağrıştırmaktadır. En basit şekliyle ve Türkçe sözlüklere göre “özürlü”, “*özrü olan, engelli, kusuru olan defolu*” olarak tanımlanmıştır. 2013 yılına kadar Türk hukuk belgelerinde yer alan “özürlü” tanımı çeşitli belgelerde şu şekilde dile getirilmiştir:

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu’nun⁵⁷ 3. Maddesinin (c) bendi şu tanımı getirmektedir: “Özürlü,”

“*Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişiyi*” ifade etmektedir.

(d) bendi ise “Bakıma muhtaç özürlü” diye bir kavram kabul etmiştir ve buna göre:

“*Özürlülük sınıflandırmasına göre resmî sağlık kurulu raporu ile ağır özürlü olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişiyi*” ifade etmektedir.⁵⁸ Görüldüğü üzere dış etkenlere ve çevresel faktörlerin de kişiyi engellediğine değinilmemiştir. Fakat burada amaç “sosyal hizmetin” sağlanacağı bireyleri ve

⁵⁷ 2828 Sayı ve 24.05.1983 tarihli Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu 18059 Sayı ve 27.05.1983 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

rehabilitasyon desteğinin sağlanacağı kitlenin tespit edilmesinin kolaylaştırılması olduğundan hususiyet gösterilmesi gereken bir durum söz konusu değildir.

Türk hukukundaki en güncel engelli tanımı 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 Sayılı Engelliler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun⁵⁹ 3 (c) maddesinde belirtilmektedir. Buna göre engelli,

“Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlamıştır.

Gerek ulusal gerek uluslararası mekanizmalar tarafından engelliliğe yüklenen anlam bu şekilde bir tablo çizmektedir. Engelli bireylerin uluslararası hukukta hak öznesi bireyler haline gelmesi insan haklarına vurgunun uluslararası alanda artmasıyla başlamış; uluslararası örgütlerin bu konuda çabalarını arttırmalarıyla nihayet bulmuştur. Bu bölümde BM, AB, UÇÖ ve Avrupa Birliği Konseyi gibi uluslararası kuruluşların engelli bireylerin yaşam kalitesini arttırmak adına ne tür araçlar geliştirdiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.3.1. BMEHS'nin Öncüleri Olarak Uluslararası Hukukta Engelli Hakları Çalışmaları

1.3.2. Birleşmiş Milletler

BM'yi kuran anlaşmanın giriş kısmında temel insan haklarına ve insanın onur ve şerefine saygı gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca örgütün amaçlarını belirleyen 1. Maddenin 3. paragrafında ırk, dil, din, cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi adına uluslararası işbirliğinin sağlanması hedeflenmiştir.⁶⁰

⁵⁹ 5378 Sayı ve 01.07.2005 Tarihli Engelliler Hakkında Kanun, 25868 Sayı ve 07.07.2005 Tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁶⁰ 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanmış ve 24 Ekim 1945'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye Anlaşmayı 15 Ağustos 1945'te onaylamıştır. 4801 Sayı ve 15.08.1945 Tarihli Onay Kanunu 6902 Sayı ve 24.08.1945 Tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

1946 yılında insan haklarının geliştirilmesi amacıyla bir İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları neticesinde 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. İHEB Genel Kurulca oylama sonucunda kabul edildiğinden bağlayıcı değil, tavsiye niteliğinde bir belgedir. Buna rağmen 360 kadar dile çevrilmiş ve dünya çapında büyük bir ilgi görmüştür.⁶¹

İHEB'in en önemli yanı, hiç kuşkusuz insan haklarına küresel bir boyut kazandırması ve bundan sonra daha etkili koruma mekanizmalarının oluşturulmasını tavsiye etmesidir. Gerçekten de, İHEB maddeleri kısa sürede ulusal ve bölgesel metinlerde yerini almıştır. İnsan haklarını ilgilendiren konularda ulusal ve uluslararası yargı organları beyannameyi yorum aracı ve örf ve adet hukuku olarak uygulamakta ve İHEB maddelerine atıf yapmaktadır.

İnsan haklarının tanınması ve korunması bakımından öncü olan bu belge uluslararası alanda ilk kez engelli bireylerin insan hakları kapsamında ele alınması noktasına da öncülük etmiştir. İHEB, 25. Madde ile

“Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir” diyerek bireyin temel gereksinimlerinin sağlanmasını devletin görevi olarak belirlemiştir. Ayrıca kişinin iradesi dışında gerçekleşen engellilik, yaşlılık gibi durumlarda çeşitli önlemlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Ardından 1969 yılında BM Genel Kurulu tarafından hazırlanan *“Sosyal İlerleme ve Kalkınma Bildirgesi”* hastalık, yaşlılık ve engellilik durumunda belli bir yaşam standardı sağlamak için sosyal güvenlik ve sigorta planları konusunda bu kişilerin bizzat kendileri ve yükümlü yakınları için olanaklar sunmuştur.⁶² Görüldüğü üzere BM, engelli bireyleri söz konusu ettiği ilk çalışmalarında daha çok sosyal güvenlik hakkı çerçevesinde hareket etmiştir. Burada yine tıbbi modelin etkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca bireylerin hak öznesinden çok hasta ve yardıma muhtaç oldukları inancının yatıyor olma ihtimali yüksektir.

⁶¹ Rona Aybay, **Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**, Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2006, http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/insan_haklari_evrensel_bildirisi.pdf (01.02.2015).

⁶² “Declaration on Social Progress and Development Proclaimed” UN General Assembly, No: 2542 (XXIV) 11December 1969.

BM tarafından özel olarak engelli haklarına yer veren ilk belge 1971 tarihli “*Zihinsel Engellilerin Hakları Beyannamesi*” olmuştur. Bilindiği üzere bildirinin yayımlandığı dönemde tıbbi modelin etkisi ile engelli bireyler bakım evlerinde toplumdaki tecrit edilmiş biçimde yaşamaktaydı. Fakat ağır zihinsel engelli bireyler böylesi bir durumun en mağdur taraflarıydı. Çünkü haklarını bilme ve savunma gücünden yoksundular. Zihinsel Engellilerin Hakları Beyannamesi, zihinsel engelli bireylerin haklarını dile getirerek uluslararası toplumun dikkatini bu konuya çekmeyi amaçlamıştır.⁶³ Beynamede zihinsel engellilerin, engelli olmayan insanlar ile aynı haklara sahip olduğu belirtilerek, zihinsel engellilere tıbbi bakım, rehabilitasyon, eğitim, öğretim, fizik terapi ve rehberlik alma hakkı tanınmıştır. Ayrıca kendi yetenekleri doğrultusunda çalışma hakkı ile istismar, taciz ve aşağılayıcı muameleden korunma haklarının olduğu tüm devletlere hatırlatılmıştır.⁶⁴

BM belli bir engelli grubunun dışına çıkarak tüm engelli bireylerin insan haklarının garanti altına alınması gerektiğini 1975 yılında kabul ettiği “*Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi*”⁶⁵ ile duyurmuştur. 13 maddeden oluşan Beynamede tüm engellilerin haklarının dil, ırk, cinsiyet, ideolojik ayırım gözetilmeksizin garanti altına alındığı belirtilmektedir. Ayrıca engelli bireylere “*kendilerine yeter hale getirecek tedbirlerin alınması*” esasına dayanarak her türlü imkanın sunulmasının gerektiği kabul edilmiştir. Engellilere tıbbi, ekonomik ve sosyal anlamda haklar tanınmıştır. Bu hakları kullanmasında karşılaşılabilecek ayrımcılık, onur kırıcı muamele ve istismar yasaklanmıştır. Bahsi geçen Beynamede cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm engelli bireylere aynı hakkın verilmesinin dile getirilmiş olması çalışmamız açısından önemlidir. Neticede BM nezdinde engelli bireylerin cinsiyet sebebiyle haklarından mahrum edildiği kabul edilmiştir.

1976’da BM Genel Kurulu, 1981 yılının “*Uluslararası Engelli Kişiler Yılı*” olacağını ilan etmiştir. Böylece bölgesel ve uluslararası düzeyde fırsat eşitliği

⁶³ Çağlar, “**Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri**”, s.25.

⁶⁴ “Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons” UN General Assembly, No: 2856 (XXVI) 20 December 1971.

⁶⁵ “Declaration on the Rights of Disabled Persons Proclaimed” UN General Assembly No: 3447, 9 December 1975.

ekseninde engellilerin korunması esasına dayalı bir sistem öngörülmüştür.⁶⁶ “Tam katılım ve eşitlik” anlayışı çerçevesinde engellilerin toplumsal bütünleşmesi amaçlanmıştır.⁶⁷ Uluslararası yılın etkinliğini izlemek için BM Genel Kurulu 3 Aralık 1982 tarihinde “*Engelli Kişiler Dünya Eylem Programını*” kabul ederek ciddi bir adım daha atmıştır. Geniş kapsamlı bakıldığında bu uygulama, sosyo-ekonomik kalkınma, engelliliğin önlenmesi için teknoloji geliştirilmesi ve kullanılmasını da kapsayacak olan önleyici faaliyetler ve kamusal alanlar, sosyal güvenlik, eğitim ve istihdama erişim ile ilgili ayrımcılığı ortadan kaldıran mevzuat için ulusal politikalara uzun vadeli stratejilerin dahil edilmesini gerekli kılmaktadır.⁶⁸

Engelli Kişiler Dünya Eylem Programı, engellilerle ilgili uzun dönem politikalarını içermesi bunu dünya çapında ortaya koyması dolayısıyla önem taşımaktadır.⁶⁹ Ayrıca Dünya Eylem Programı’nın kabul edildiği gün 1983–1992 yıllarını kapsayacak “BM Engelliler On Yılı” ilan edilmiştir. Bununla amaç, Dünya Eylem Programı’nın tavsiye ettiği faaliyetlerin hükümetlerce uygulanması ve tüm dünyada engellilerle ilgili küresel bir kalkınma sağlanmasıdır.

1987 yılında BM Genel Kurulu’na engelli haklarına ilişkin bir sözleşme hazırlanması konusunda öneri sunulmuştur. Fakat BM Genel Kurulu mevcut insan hakları sözleşmelerinin, engellilerle engelli olmayanlara aynı hakları tanıdığı gerekçesiyle bu öneriyi reddetmiştir.⁷⁰ Ardından 1989 yılında “*Engelliler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı İçin Tallinn Çerçevesi*”⁷¹ kabul edilmiştir. Bu çerçevede fırsat eşitliği ilkesinin altı çizilerek engellilere yönelik eğitim, istihdam ve rehabilitasyon alanında tüm taraf devletler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası

⁶⁶ BM nezdinde 1981 yılı Engelliler Yılı olarak kabul edilmişken AB düzeyinde 2003 yılı Engelliler Yılı olarak kabul edilmiştir. Engellilere dair bir yıl ilan edilmesinin amacı, engelli kişilere yapılan ayrımcılık konusunda diğer insanların bilinç seviyesini yükseltmek, engellilerle ilgili toplumsal anlamda olumlu bir imaj yaratmak ve fırsat eşitliği ilkesine dayalı bir haklar mekanizması oluşturmaktır. Gerekli farkındalığın sağlanması için ise basın yayın araçları kullanılarak üye ülkeler arasında bilgilendirme ve tanıtım kampanyaları yapmak, toplantı ve etkinlikler düzenleyerek güçlü bir bilgi ağı oluşturmak karara bağlanmıştır.

⁶⁷ The International Year of Disabled Persons 1981, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=126>, (11.01.2014).

⁶⁸ History of United Nations and Person With Disabilities - The World Programme of Action Concerning Disabled Persons, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=131>, (11.01.2014).

⁶⁹ Çağlar, “**Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri**”, s.26.

⁷⁰ Gül, “**Fiziksel Engellilerin...**” s.49.

⁷¹ “Tallinn Guidelines for Action on Human Resources Development the Field of Disability”, UN General Assembly, No: 44/70, 8 December 1989.

örgütlerin işbirliği yapmaları gerektiği belirtilmiştir. Bunlara ek olarak, engelli istihdamı konusunda nelerin yapılması gerektiğine dair öneriler sunulmuştur.

1989 yılında kabul edilen “Çocuk Hakları Sözleşmesi” (ÇHS)⁷² engelli çocukların haklarında içerdiğinden ayrı bir öneme sahiptir. Sözleşme ile ayrıca engellilik ilk defa ayrımcılığın yasaklandığı konular arasında sayılmıştır. Sözleşmenin 2. Maddesinde tüm çocuklara sunulan hakların hiçbir ayrıma tabi tutulmadan tanınması gerektiği belirtilmiş, “engellilik” de bu kapsamda sayılmıştır. Ayrıca 23. Maddenin 1. fıkrası onurlu ve saygın bir yaşama sahip olmak adına engelli çocuklara, engelli olmayan çocuklarla eşit düzeyde toplumsal katılım hakkı tanımıştır. Aynı maddenin 2-3. fıkraları engelli çocuklara sunulan yardımların çocukların eğitim, öğretim, sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimini sağlayacak şekilde tasarlanması gerektiğinin altını çizmiştir.⁷³ Görülmektedir ki, ÇHS ile engelli çocuklara “topluma katılma hakkı tanınarak” sosyal modele geçiş yapılmıştır. Fakat sosyal modelde kabul edilen katılımı kısıtlayan fiziksel şartların düzeltilmesine dair bir mesaj verilmediğinden tam olarak modelin verilerini yansıttığı da söylenemez. Ancak engelli bireylerin topluma katılmalarını dile getirmesi açısından oldukça önemlidir. Bundan sonra düzenlenecek uluslararası belgeler engelli bireylerin toplama tam katılımları odağında gelişecektir.

1992'de BM Engelliler On Yılı'nın kapanış toplantısında her yıl 3 Aralık gününün “Engelliler Günü” olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. Bu toplantıda aynı zamanda 1993-2002 yılları arası “Asya Pasifik Engelliler On Yılı” olarak ilan edilmiştir.⁷⁴ Engelli insanların büyük bir kısmının bu bölgede yaşaması dolayısıyla böyle bir karar alınmıştır. Amaç engelliler arasında eşitlik ve topluma katılımın sağlanmasıdır. Bu amaca uygun olarak ulusal düzenlemelerin yapılması ve uluslararası eşgüdümün sağlanması için “Asya Pasifik Engelliler On Yılı Eylem Gündemi” oluşturulmuştur.⁷⁵

Asya Pasifik Engelliler On Yılı Eylem Gündeminde sosyal modelin etkilerini en açık biçimde görmek mümkündür. Gündemin maddelerinden biri, bu bölgedeki

⁷² “Çocuk Hakları Sözleşmesi”, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, No: 44/25, 20 Kasım 1989.

⁷³ Çağlar, “Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde...”, s.28.

⁷⁴ Çağlar, “Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde...”, s.28.

⁷⁵ Birleşmiş Milletler Sisteminde Özürlülük, <http://www.eyh.gov.tr/tr/8411/1-3-Birlesmis-Milletler-Sisteminde-Ozurluluk>, (11.01.2014).

fiziksel çevrenin engelli bireylerin özel ihtiyaçları düşünülmeden tasarlandığını kabul etmiştir. Bunun dışında söz konusu engellerin, engelli vatandaşların gerek kendi çevresine gerekse toplumsal ölçekteki yaşama katılımını engellediğini ifade etmiştir. Gündemde ayrıca engelli kadın ve kız çocuklarının bu konuda daha muzdarip olduğu dile getirilmiştir. Ulaşılabilir bir çevrenin yaratılması için ayrımcı davranışların düzeltilmesi, farkındalığın artırılması ve çok daha fazla bakım hizmetinin sunulması gerektiği savunulmuştur.

1993 yılında “*Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar*” kabul edilmiştir.⁷⁶ 22 maddeden oluşan Standart Kurallarda 4 bölüm vardır:

“*Eşit Katılım İçin Ön Koşullar*” başlığı ile birinci bölüm, engellilere dair halkın bilincinin yükseltilmesini hedeflemektedir. Ayrıca toplumun diğer üyelerine sağlanan tıbbi bakım hakkının engelli bireylere de verileceğini garanti etmektedir. Diğer yandan tüm engel grupları için rehabilitasyonu şart koşmakta ve engellilerin yaşamını kolaylaştıran alet ve teçhizatları edinmelerinde yardımcı olunacağı taahhüdünü vermektedir.

İkinci bölüm “*Eşit Katılım İçin Hedef Alanlar*” olarak belirlenmiştir. Burada bilgiye erişim ve çevresel ulaşım konusunda kolaylık sağlanacağı teminat altına alınmakta, kaynaştırma eğitimi ile eşit şartlarda eğitim öngörülmektedir. Engelli istihdamının zorunluluğu kabul edilmekte, engellilerin kültürel hayata katılımları temin edilmekte ve onlara özel hayatlarına dair kişisel bütünlük hakları sunulmaktadır.

“*Yürütme Önlemleri*” olarak adlandırılan üçüncü bölümde devletlerin bahsi geçen insan haklarını uygulamaya geçme adına nasıl bir yol izleyecekleri anlatılmıştır.

“*İzleme Mekanizması*” adlı son bölüm ise Standart Kuralların etkin bir şekilde yürütülmesine ilişkin olarak düzenlenmiştir.

⁷⁶ “The Standard Rules on The Equalization of Opportunities for Person with Disabilities”, UN General Assembly, No: 48/96, 20 December 1993. 1990 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, BM Sosyal Gelişme Komisyonu’na engellilere yönelik fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik bir çalışma grubunun oluşturulması konusunda yetki vermiştir. Çalışma grubunun konuya ilişkin çalışmaları 1993 yılında sona ermiş ve Standart Kurallar kabul edilmiştir. Çağlar, “**Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde...**”, s.29.

Çalışma bağlamında önem arz etmesi açısından belirtmek gerekir ki; Standart Kurallar, cinsiyet ayrımı yapmaksızın tüm engellilerin aynı haklara sahip olduğunu ortaya koymakta ve bu anlamda fırsat eşitliğinin altını çizmektedir. Başta kadın ve çocuk olmak üzere tüm engelli bireylere haklar sunulmuştur. Örneğin eğitim hakkından bahsederken engelli kadınlara özel önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Özellikle engelli kadınların cinselliklerine, evliliklerine, anne olmalarına karşı toplumda halen hüküm sürmekte olan olumsuz tutum ve davranışları değiştirmek için önlem alınması konusunda devletlere yükümlülükler getirmiştir.⁷⁷

Standart Kuralların dördüncü bölümü uyarınca içerdiği maddelerin uygulamaya geçilmesini takip etmek adına 1994 yılında Engelliler Özel Raportörü atanmıştır. Devletler, hükümetler arası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları (STK) ve BM örgütleri ile engellilik konusunda yoğun ilişkiler sürdüren Raportör, 1996 yılında ilk raporunu sunmuştur. 2003 yılında İkinci Engelliler Özel Raportörü seçilmiş ve o da ülke ziyaretleri ve uluslararası kurumlarla birebir görüşerek konuya ilişkin hak mücadelesinde aktif bir rol oynamıştır.⁷⁸

Standart Kurallar AB'yi de engelli hakları konusunda çalışmaya itmiştir. AB, Standart Kuralların maddelerini ilke edinerek 20 Aralık 1997'de "*Engelli Kişilere Tanınması Gereken Fırsat Eşitliği-Avrupa Topluluğu'nun Engellilikle İlgili Yeni Stratejisi*" başlıklı bir genelge yayımlanmıştır. Genelgede engelli kişilerin yaşam kalitesini yükseltmek, genel öğretim ve eğitim sistemlerine katılmalarının, ekonomik ve sosyal hayata başarılı bir şekilde adapte olmalarını sağlama odaklı kararlar alınmıştır. Burada ayrıca engelli bireylere sağlık, eğitim, istihdam, sosyal yardım, kişisel bakım ve ulaşım olanaklarının sağlanarak, engellilerin kültürel faaliyet alanlarında yer almalarını kolaylaştıracak önlemler alınması gerektiği belirlenmiştir. Tüm bunlar AB'nin gelecek yıllarda kuramsallaştıracığı engelli programlarının temeli mahiyetindedir.⁷⁹

Diğer yandan Standart Kuralların etkisi ile BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1994'te engelliliğe dair genel bir yorum yayınlamıştır. 38 maddeden

⁷⁷ Standart Kuralların Yardım Servisleri adlı 4. Kuralı, Eğitimi düzenleyen 6. Kuralı ve Aile Hayatı ve Kişisel Bütünlük hakkını düzenleyen 9. Kuralı yukarıda yazılanları kanıtlamaktadır.

⁷⁸ Çağlar, "**Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde...**" s.30.

⁷⁹ "Engelli Kişilere Tanınması Gereken Fırsat Eşitliği -Avrupa Topluluğu'nun Engellilikle İlgili Yeni Stratejisi", Avrupa Konseyi Genel Tebliği, No: 97/C/12/01, 20 Aralık 1997.

oluşan BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 5 No’lu Genel Yorumu, engelli haklarına ilişkin uluslararası bir sözleşme yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanısıra engellilere yapılan ayrımcılığın kaldırılması konusunda özel bir bölümü mevcuttur; taraf devletlere ayrımcılık karşıtı tedbirler almasını, engelliler ile engelli olmayanlara aynı hakların tanınmasını öngörmektedir. Eğitim hakkı, istihdam hakkı, sosyal güvenlik hakkı, aile hayatının sürdürülebilirliği, fiziksel ve ruhsal sağlık hakkı, yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkı, kültürel hayatta yer alma ve bilimsel ilerlemelerden faydalanma hakkı gibi hakların eşitlik ilkesi çerçevesinde engelli bireylere sunulmasında yer verilen haklardandır.⁸⁰

21. yüzyıla gelindiğinde BM çatısı altında engellilerin hak mücadelesi adına önemli adımlar atılmıştır. İlk olarak 2002 yılında Japonya’nın Otsu kentinde Asya Pasifik Engelliler On Yılı kapanış toplantısında, Asya Pasifik Engelliler On Yılı 2003-2012 dönemini kapsayacak şekilde on yıl süre ile uzatılmıştır.⁸¹

Aynı toplantıda bölgede yaşayan engelliler için tek toplum oluşturmak amacıyla “*Biwako Binyıl Eylem Çerçevesi Taslağı*” hazırlanmıştır.⁸² Biwako Binyıl Eylem Çerçevesi Taslağı engellilere eğitim, sağlık, bilgi ve iletişim, mesleki eğitim ve istihdam, sosyal hizmetler ve diğer alanlardaki haklarına ilişkin eşit olanaklar tanınması yolunda yasalar ve politikalar oluşturulması ve uygulanmasını gerekli kılmıştır. Ayrıca engellilerden oluşan “kendine yardım örgütleri” oluşturulmasını ve bu örgütlerin karar verme süreçlerine kanalize edilerek hak mücadelesine katılmalarını öngörmektedir.⁸³

⁸⁰ “Person with Disabilities”, UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights General Comment, No: 5, 09 December 1994.

⁸¹ Asya Pasifik bölgesinde bulunan engellilerin en yoksul kesimi oluşturmaları, hala ekonomik ve sosyal açıdan gerekli kalkınmaya ulaşamamaları dolayısıyla Asya Pasifik bölgesinde engelsiz, hakka dayalı ve bütünleştirici toplum yaratmak adına Asya Pasifik Engelliler On yılı 2003-2012 dönemini kapsayacak şekilde on yıl süre ile uzatılmıştır. “Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu Hükümetler Arası Asya ve Pasifik Özürlüler On Yılı, 1993–2002, Kapanış Toplantısı”, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 25-28 Ekim 2002.

⁸² Biwako Binyıl Eylem Çerçevesi Taslağı’nın hazırlanması sürecine Türkiye 1999 yılında dahil olmuştur. Ayrıca Asya Pasifik On Yıl sürecinde önemli rol oynayan ve bölgedeki 15 ülkenin temsilcilerinin oluşturduğu “Kamusal Çalışma Grubu” toplantılarına katılmak üzere üye ülke seçilmiştir. i Akıncı, **Antalya’da Engelli Turizminin Gelişimi İçin Arz ve Talep Üzerine Bir Araştırma**, Akdeniz Üniversitesi Proje Geliştirme, Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s.15.

⁸³ “Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu Hükümetler Arası Asya ve Pasifik Özürlüler On Yılı, 1993–2002, Kapanış Toplantısı”, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 25-28 Ekim 2002.

1.3.3. Avrupa Birliği

BM'nin engelliler konusunda 1980 sonrası attığı adımlar Avrupa Birliği'ni de etkilemiş ve aynı dönem itibariyle engelli haklarına dair çalışmalar başlatılmıştır. Burada özellikle Avrupa ülkelerinde engellilere yönelik hizmet veren STK sayısının artarak engelli haklarını dile getirmeleri büyük bir önem taşımaktadır. STK'ları bu denli harekete geçiren neden ise yukarıda bahsi geçen bakımevlerinde kalan engellilerin günlük ve sosyal hayattan dışlanma durumudur.⁸⁴

Engelli haklarına dair hareketlenmeler ilk olarak AB'nin engelli algısını değiştirmiştir. Artık engelliler edilgen ve yardıma muhtaç bireyler olarak değil, toplumda diğer bireylerle eşit haklara sahip ve bu haklar doğrutusunda toplumla bütünleşmek için mücadele eden bir topluluk olarak görülmeye başlanmıştır.⁸⁵ Bu anlayış bir anlamda fırsat eşitliğinin göstergesidir ve bundan sonraki süreç bu temel üzerine inşa edilecektir.

Bu bağlamda AB'deki engellilik çalışmaları bağlamında 1999 Amsterdam Anlaşmasının 13. Maddesi önem taşımaktadır. 13. Madde ile birlikte engelliliğin ayrımcılığa konu olmaması gerektiği hükme bağlanmıştır. Buradan hareketle Avrupa Birliği Konseyi 27 Kasım 2000 tarihinde ayrımcılıkla mücadele konusunda bir öneri paketi hazırlayarak 2001-2006 yıllarını kapsayan süreç için “*Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Programı*” oluşturulmasına karar vermiştir. Bu program engellilere yapılan ayrımcılıkla mücadele etmek adına oluşturulmuştur.⁸⁶

Ayrıca 2000 yılında Nice'de toplanan Avrupa Konseyi, “*Avrupa Birliği Temel Haklar Şartını* kabul etmiştir. Şartın 21. Maddesi yine engelli ayrımcılığını

⁸⁴ Çınarlı, s.24.

⁸⁵ Avrupa Birliğinde Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler, <http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8396/1.1> (16.01.2014).

⁸⁶ Avrupa Birliğinde Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler, <http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8396/1.1>, (16.01.2014).

yasaklamıştır. 26 Maddesi ise engellilerin topluma uyumu sağlayacak önlemlerin alınmasının gerektiğini belirtmiştir.⁸⁷

Son olarak Avrupa Konseyi tarafından engelli bireylerin topluma tam katılımlarının sağlanması ve engellilikle ilgili konuların üye devletlerin tüm politika alanlarına dahil edilmesi adına “2006-2015 Avrupa Konseyi Engelliler Eylem Planı” kabul edilmiştir.⁸⁸

Netice itibarıyla gerek Birleşmiş Milletler gerek Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler, engellilere yönelik bütün hukuki verilerinde insan hakları temasına uygun olarak herkese verilen hakların özelde engellilere de hizmet etmesi gereğini savunmuştur. Tüm insan hakları sözleşmelerinde yer alan ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan özgürce yararlanabilme esasına dayalı bu düzenlemelerin her biri BM Engelli Hakları Sözleşmesi ile doruk noktaya ulaşmıştır.

1.3.4. Türkiye’de Engelli Hakları

Türkiye’de engelli bireylere yönelik ilk yasal düzenleme 1930 yılında ki 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ile gerçekleşmiştir.⁸⁹ Adı geçen yasa ile devlet yerel yönetimleri engellilerin yaşam koşullarını kolaylaştırmak için görevlendirmiştir. Engelli bireylere yardım için belediyelerin devreye sokulması, erişim sorunlarının var olduğunun kabul edildiğinin bir göstergesidir.

1950’li yıllar ile birlikte özel eğitime özen gösterilmeye başlanmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) 1955’te 62.630 fiziksel ve işitme engelli çocuğun

⁸⁷ Madde 13: “Avrupa Konseyi, Komisyondan gelen öneriler doğrultusunda Avrupa Parlamentosu’nun görüşünü alarak cinsiyet, ırk ya da etnik köken, din ya da inanç, özürsüzlük, yaş ya da cinsel tercihe dayalı olarak karşı karşıya kalınan ayrımcılıkla mücadele konusunda gerekli tedbirleri alır.”

Madde 21: “Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya toplumsal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka konulardaki görüşler, ulusal bir azınlığın üyesi olmak, mal, doğum, engellilik/özürsüzlük, yaş, cinsel eğilimler gibi hususlara dayanarak ayrımcılık yapılamaz.”

Madde 26: “Avrupa Birliği, özürsüzlü kişilerin bağımsızlıklarını, sosyal ve mesleki açıdan içinde yaşadıkları topluma katılıp katkıda bulunmalarını sağlayacak önlemlerden yararlanma haklarını tanıy ve bu haklara saygı duyar.”

⁸⁸ Council of Europe Disability Action Plan, 2006-2015. Recommendation Rec(2006)5. http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/Rec_2006_5%20Disability%20Action%20Plan.pdf (05.10.2015).

⁸⁹ 1580 Sayı ve 03.04.1930 Tarihli Belediye Kanunu, 1471 Sayı ve 14.04.1930 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

bulduğunu dile getirmiştir. Söz konusu engelli çocukların eğitimi için 1966'da 5 işitme engelliler okulu ve 2 görme engelliler okulunun açıldığını da bahsi geçen plandan anlamak mümkündür. Planda ayrıca yine 1955 yılında 316.943 engelli birey olduğu ve bunun toplam nüfusun %3.6'sını teşkil ettiği tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra rehabilitasyon merkezlerinin çoğunun amaca uygun olmadığı belirtilmiş, özel ihtiyacı olan çocuklar için özel eğitim kurumlarının açılacağı sinyalleri verilmiştir. İşgücünü kaybeden engelli bireyler için -kast edilen sonradan engelli olan bireylerdir- olası ölçüde sosyal yardım tedbirlerinin alınacağı belirtilmiştir.⁹⁰ Engellilerin eğitimi konusunda bu farkındalığın oluşmasının ardından 1965 yılında "Özel Eğitim Kurumları Kanunu" çıkarılmıştır.

Türkiye'de bahsi geçen dönemdeki hükümet programlarına bakıldığında, 31. Hükümet'e kadar, diğer bir deyişle 1968'e kadar hükümet programlarında doğrudan ya da dolaylı olarak engellilere dair bir politikanın belirlenmemiş olduğu görülür. Hatta 1961 Anayasa'sında engellilere dair hiçbir hükme yer verilmemiştir. Diğer yandan 1967 yılında yürürlüğe giren 854 Sayılı Deniz İş Kanunu⁹¹ ile engellilerin istihdam edilmesine yönelik kota sistemi Türkiye'de ilk kez mevzuat içinde yerini almıştır.⁹² 1960'ların sonunda 31. Hükümet Program'ında "engellileri parasız tedavi imkanına kavuşturmak" hedeflenmiştir. Ardından 43. Hükümet'e kadar yine engelli bireylerden söz edilmemiştir.⁹³ 1971 yılında 1475 sayılı İş Kanunu⁹⁴ yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun 25. Maddesi, işverenleri 50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları işyerlerinde %2 oranında engelli bireyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun bir işte çalıştırmakla yükümlü kılmıştır.⁹⁵

1977'de 3. BYKP ile 2022 sayılı Kanun ile 18 yaşını dolduran ve en az %40 oranında engeli olduğunu sağlık raporu ile ispat eden bireylere aylık bağlanacağı belirtilmiştir. Bu aylıkların miktarı kişilerin engel oranlarına göre

⁹⁰ Tüm Beş Yıllık Kalkınma Planları T.C. Kalkınma Bakanlığı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx> adresinden alınmıştır.(25.10.2014).

⁹¹ 854 Sayı ve 20.04.1967 Tarihli Deniz İş Kanunu, 12586 Sayı ve 29.04.1967 Tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁹² Çınarlı, s.20.

⁹³ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Çağdaş Toplum, Yaşam ve Özürlüler, **I. Özürlüler Şurası, Komisyon Raporları, Genel Kurul Görüşleri, 29 Kasım – 02 Aralık 1999**, s.80.

⁹⁴ 1475 Sayı ve 25.08.1971 Tarihli İş Kanunu, 13943 Sayı ve 01.09.1971 Tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁹⁵ Kanunda bahsi geçen %2 oranı, 30/5/1997 tarih ve 572 sayılı KHK'nin 13. maddesiyle % 3 olarak değiştirilmiş ve bu hüküm 01/01/2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

düzenlenmektedir.⁹⁶ Böylece verilecek devlet desteğinin mahiyeti bireyin engellilik ölçüsüne bağlanmıştır.

1981 yılının “Uluslararası Özürlüler Yılı” olarak ilan edilmesi Türkiye’de engelli hakları konusunda yeni düzenlemelerin yapılmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda 1981 yılında “Sakatları Koruma Milli Konfederasyon Kurulu”, 1982 yılında “Türkiye Sakatları Koruma Vakfı” kurulmuştur.⁹⁷ Aynı zamanda 1982 Anayasasının ilk hali ile engelli bireylere değindiği noktaların altını çizmekte de fayda vardır. Anayasanın 10. Maddesinde “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir*” denmiştir.⁹⁸ 2010 yılında maddeye ek bir düzenleme yapılarak adı geçen söz konusu gruplara çocuklar, yaşlılar, engelliler, harp ve vazife şehitleri, dul ve yetimler ile malul ve gaziler eklenmiştir.⁹⁹ Ayrıca Anayasa’nın 61. maddesinin 2. fıkrası, devletin engelli bireylerin korunmalarını ve toplumsal yaşama katılımlarını sağlayıcı tedbirleri alması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰

Diğer yandan 4, 5, 6 ve 7. BYKP’lerde eğitim ve rehabilitasyon sorunlarının alt yapısını oluşturacak çözüm ve yöntemler geliştirilmiş, mesleki eğitim ve mesleki rehabilitasyon konusuna özel önem vermek gerektiği savunulmuştur. İşgücüne katılım konusunda engelli bireylerin yaşayacakları sorunların nasıl çözülebileceği konusunda fikirler üretilmiştir. Bu kapsamda engelli bireylere en geniş yer veren plan 8. BYKP olmuştur. Bununla birlikte 1997 yılında 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Aynı zamanda 1999 yılında Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 sayılı UÇÖ Sözleşmesi onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Nihayetinde 2005 yılında Engelliler Kanunu kabul edilmiştir.

⁹⁶ 2022 sayı ve 01.07.1976 tarihli 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun, 15642 Sayılı ve 10.07.1976 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁹⁷ **I. Özürlüler Şurası, Komisyon Raporları**, s.82.

⁹⁸ 12/9/2010- -5982/1 md.) eklenen madde ile engelliler, yaşlılar, çocuklar harp ve vazife şehitleri, dul ve yetimler ile gazilerin de aynı ayrımcılığa tabii tutulmayacağı kararlaştırılmıştır.

⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 2709, Kabul Tarihi: 07.11.1982, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (31.01.2015).

¹⁰⁰ Serkan Kolat, “**Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları**”, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Ankara, 2009, s.183.

Engelliler Kanunu engellilerin sorunlarının çözümü için yeni sosyal politikalara ve engellileri ilgilendiren mevzuatın yeniden düzenlenmesine duyulan ihtiyaçtan hareketle başlatılan çalışmalar sonucunda 07.07.2005 tarihinde “Özürümler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰¹ Kanunun amacı Kanun’un 1. Maddesinde şöyle belirtilmiştir:

“Engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır.”

Engelli haklarına dair Türkiye’de yaşanan önemli bir gelişme ise 13 Aralık 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilen, 30 Mart 2007 tarihinde imzaya açılan ve Türkiye tarafından aynı tarihte 80 ülke ile birlikte imzalanan BM Engellilerin Hakları Sözleşmesinin onaylanması olmuştur.¹⁰² 1982 Anayasası’nın 90. Maddesine göre usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda, uluslararası antlaşma hükümleri esas alınmaktadır. Bu maddeye göre uluslararası insan hakları sözleşmeleri ile ulusal mevzuatın çatıştığı durumda uluslararası insan hakları sözleşmesinin öncelikle uygulanması gerekmektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin haklarından bahsediliyorsa öncelikle BMEHS’ye bakmak zorunludur.

¹⁰¹ Yener Şişman, “Türkiye’de Özürümlere Yönelik Yasal Düzenlemeler”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı: 60, 2011/1, s.173.

¹⁰² Kolat, s.187.

İKİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ KADIN HAKLARI

2.1. Engelli Kadının Toplumsal Statüsü

2.1.1. Engelli Kadın ve Bedeni

İnsan bedenindeki fizyolojik, biyolojik ve genetik farklılıklar cinsiyeti, toplumun bu cinsiyetlere attığı görev ve sorumluluklar ise toplumsal cinsiyeti belirlemektedir. Kadın ve erkek olmak üzere yaratılan iki cins arasında erkeğin daha üstün tutulduğu kabul görüşü Pisagorculara kadar geriye götürülmektedir. Bu iki cins arasındaki hiyerarşi, dünyadaki kültürel farklılıklar ne olursa olsun belirgin bir şekilde ortadadır.¹⁰³ Latince kadın anlamına gelen “femine”, “fe” ve “minus” kökünden oluşur. “Minus” eksiklik demek iken “fe” inanç, güven, namus ve güvenlik anlamına gelmektedir. Bu çerçevede femine, inançtan, güvenlikten ve namustan yoksun olmak demektir. Türkçe kadın kelimesi ise “katun” kelimesinden gelmektedir. Katun, içine bir şey katılmış olan, diğer bir deyişle saf, arı olmayan anlamına gelir. Dolayısıyla kadın saf ya da arı bir cins değildir.¹⁰⁴

Berktaş'a göre, kadın ve erkek, tarihin hiçbir döneminde eşit olarak kabul edilmemiştir. Erkekler sırf erkek olmaları dolayısıyla ayrımcılığa uğramamışken,

¹⁰³ Esra Üzel, “Feminizm ve Doğa Ekseninde Eko-feminizm”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.14.

¹⁰⁴ Mahan Doğrusöz, Kadını Özgürleşme Sürecinde Kuram ve Terapi, <http://www.psikolojikan.com/makaleler/26-mahan-dogrusoez-kadns-oezguerlesme-suerecinde-kuram-ve-terapi> (24.06.2014).

uluslararası insan hakları hukukunun gelişmesi ile birlikte sadece kadını korumaya yönelik hukuki düzenlemeler meydana getirilmiştir.¹⁰⁵ Bu da göstermektedir ki, kadınlar başka her türlü aidiyet göz ardı edilmek kaydıyla sırf cinsiyetleri dolayısıyla ayrımcılığa uğramaktadır.

Avcılık ve toplayıcılığın gelişmesi ile birlikte erkek gücünün öneminin artması, kadını ev işlerine iterken erkeği dışarıdaki yaşam ile mücadeleye sevk etmiş ve böylece erkeğin hegemonyası güçlenmiştir. Bu da zamanla erkeğin aklı, uygarlığı ve kültürü; kadının ise bedeni, duyguları ve doğayı temsil ettiği yargısını oluşturmuştur. Yine Berktaş'a göre böylece hem kadının üretme yetisi küçümşenmiş hem de eksiksiz insan olma hakkı elinden alınmıştır.¹⁰⁶ Aristo'nun da "kadın erkeğin sakatlanmış halidir" söylemi bunu destekler niteliktedir.¹⁰⁷ Kadın edilgendir ve üreme yetisi erkeğin etken durumuna bağlıdır. Üreten erkektir ve dolayısıyla kadın niteliksizdir.¹⁰⁸ Öyle ki, insan bedeni için erkek modelini kabul eden Aristo'ya göre kadının doğması bile bir "anormalliğin" göstergesidir.¹⁰⁹

Şu durumda erkek bedenen daha güçlü olması dolayısıyla kadından üstündür. Engelli olan bir kadın ise hem engeli olmayan bir kadından ve hem engelli olan bir erkekten daha aşağı seviyededir. O halde diyebiliriz ki, engelli kadın toplumsal statü açısından herhangi bir pozisyona sahip değildir.

Kadının bedeni temsil etmesi fiziksel anlamda göze ve kulağa hitap etmesini, hayranlık uyandırmasını gerektirmiştir. Bu "güzellik" algısı, kadına çocukluğu itibari ile aşılmanaya başlanmıştır. Güzelliğin toplumsal statüyü belirlemesi, fiziksel anlamda deformasyona sahip olan kadınlara toplumsal anlayışlara göre farklı biçimlerde muamele edilmesiyle sonuçlanmaktadır. İlk olarak belirtmek gerekir ki, Avrupa ve Amerika'da engelli kadınlar 19. yüzyıla kadar panayırlarda eğlence amacı ile sergilenen insanlardır. Bu insanlar "ucube" olarak adlandırılarak bedenlerinde var olan anormallikler neticesinde ünlenmiştir.

¹⁰⁵ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s.21.

¹⁰⁶ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti** s.3.

¹⁰⁷ Yaşar Çubuklu, **Bedenin Farklı Halleri**, İstanbul, Kanat Kitap, 2006, s.91.

¹⁰⁸ Üzel, s.25.

¹⁰⁹ Müge Kamanlıoğlu, "Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Araştırma", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.17.

Türkçeye *ucube* olarak çevrilen freak, garabet, acayıplik, anormal yaratık, hilkat garibesi anlamlarında kullanılmaktadır.¹¹⁰ Pierre Ancet ucubenin dış görünüşü sebebiyle “normal insan” düşüncesinden aşırı derecede farklılaşmış bir istisna olduğunu ve bu aşırılığında izafî olduğunu dile getirmektedir. Kısaca ucube, toplumsal algıya bağlıdır ve bu algı sonucu oluşan etki ile kişi “ucube” olarak değerlendirilir.¹¹¹

Genetik, biyolojik ya da fiziksel durumları dolayısıyla diğer insanlardan farklılaşarak ötekileştirilen bu insanların bedenleri ile ilgilenen bir de bilim dalı mevcuttur. Teratoloji bilimi olarak adlandırılan bu bilim dalı kelime anlamı itibariyle Türkçe Sözlük’te şöyle geçmektedir: “*Embriyonel gelişim devresinde kusurlu organ ve doku oluşmasına neden olan etkenleri ve bunların meydana getirdiği yapılaş bozukluklarını konu alan, patoloji ve embriyolojiden faydalanan bilim dalı.*”¹¹²

Teratoloji ile ucube bedene duyulan hayranlığın sona ermesi anormal bedene sahip olanların “ötekileştirilmesi” ile sonuçlanmıştır. Normal beden formuna sahip olmayan kişiler ötekileştirilerek panayirlarda, fuarlarda, eğlence parklarında, müzelerde ve sirklerde sergilenip eğlence amacı ile kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 1841’de Manhattan’da kurulan “Amerikan Müzesi” şehrin en popüler eğlence merkezi olarak geniş bir ucube kitlesine sahipti. Halk, aileleri ile birlikte ucubelerin önünde piknik yaparak vakit geçirirdi.¹¹³ Panayirlarda sadece deforme bedene sahip kişiler değil, aynı zamanda kılıç yutanlar, ateş yutanlar, vücutlarını değişik şekillere sokabilenler, canlı yılan yiyenler de sergileniyordu. 1810-11’de Londra’da “Hotanto Venüsü” adıyla anılan kalçası büyük kadın kafes içinde sergileniyor ve izleyicilerin isteği üzerine kafesten çıkarılarak halka sunuluyordu. İnsanlar kadının kalçasının sahte olup olmadığını elleri, şemsiyeleri ya da bastonları ile kontrol ediyordu.¹¹⁴ Çarpıcı başka bir örnek ise Annie Jones, Adele Kis, Baroness Sidonia De Barcsy, Delina Rossa gibi doğuştan baştan aşağı tüy ile doğan sakallı

¹¹⁰ Çubuklu, s.94.

¹¹⁰ Çubuklu, s.94.

¹¹¹ Pierre Ancet, **Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi**, Çev: Ersel Topraktepe, Ankara, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.15.

¹¹² Türk Dil Kurumu http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53b7e95d1886f6.08097956 (04.07.2014). Teratoloji bilimi 19. yüzyılda deneysel teratojenenin kurucusu Camille Daneste ile dolaysız yöntemlerle teratojenes çalışmalarını başlatan Etienne Wolf’un çalışmalarından doğup gelişmiştir. Ancet, s.25.

¹¹³ Ancet, s.58.

¹¹⁴ Çubuklu, s.97.

kadınların sergilenmesiydi.¹¹⁵ Kadınlar, müzelerde sergilenip sirklerde gösterilere katılmışlardır.

İki Dünya Savaşının yaşanması sonucunda pek çok insanın işlev kaybına uğraması sonrasında ucube gösterileri düşüşe geçmiştir. 1960 itibariyle televizyonun yaygınlaşması ile neredeyse sona ermiştir.¹¹⁶ Gerçekten televizyonun kullanılmaya başlaması ve popüler kültürün etkisiyle güzellik kalıpları oluşmaya başlamıştır. Diyet, makyaj, moda, estetik ve yeni yeni ilgi duyulan bazı spor çeşitleri gibi alanlarda kadın bedeninin sağlıklı ve güzel olmasına yönelik programlar yayımlanmaya başlamıştır. Kadının bedenine yüklenen anlam her zaman olduğu gibi popüler kültürün neticesinde de kendi kimlik ve benliğini yitirmesine neden olmuştur.¹¹⁷

Gerek popüler kültür gerek tıp biliminin bedeni vurgulayan söylemleri, sağlıklı ve dayanıklı bir vücudu kadın kimliği ile özdeşirmiştir. Kadın bedeni zarif, zayıf, güzel, bakımlı, çekici, sağlıklı, pürüzsüz olmalıdır. Oysa bu şekilde ticarileştirilen kadın bedeni engelli kadın için gerçek bir kabul görü olamaz. Özellikle ağır derecede fiziksel engeli olan bir kadın için “mükemmel vücut ölçülerine” sahip olmak zordur.

Engelli kadın bedeni için gerçekleşecek değişim daha çok tıbbi ve zorunlu olmaktadır. Diğer yandan engelli olmayan pek çok kadının yaşadığı gibi farklı engelleri olan bazı kadınlar da “normal” bir bedene ulaşmak için sağlık ve rahatını feda ederek bedenlerini saklamaya ya da bedenlerinin görüntüsünde değişiklik yapmaya çalışmaktadır. Yapılan araştırmalar kadınların 9/10’unun vücudunda

¹¹⁵ Sakallı Kadınlar, <http://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/sakalli-kadinlar-ve-iliginc-hikyeleri> (04.07.2014). Ancet, bu kadınların Avrupa’nın en yüksek saraylarında kabul edildiğini ve genel kültürleri ile takdir gördüklerini dile getirmektedir. Sirk ve gösterilerde kullanılan kadınlar bundan para kazanmışlardır. Ancet, s.60.

¹¹⁶ Çubuklu, s.103.

¹¹⁷ Kadını temsil eden beden formu nesnel ve öznel bir anlam taşımaktadır. Bu anlam bireysel bir özeliğe sahip olduğu kadar toplumsal ve kültürel bir özelliği de sahiptir. Beden benlik algısının, kişiliğin ve kimliğin göstergesidir. Birini tasvir ederken öncelikli olarak fiziki özelliklerinden bahsederiz. Dolayısıyla beden artık bireyin tek başına sahip olduğu bir nesne olmaktan çıkmıştır. Önceden güzel ya da çirkin olmak kaderin ürünüyken şimdi toplumsal yaşamın temel değer yargısı haline gelmiştir. Yeterince yiyecek bulamayan toplumlarda şişman olmak bir üst sınıfa mensup olmanın göstergesi iken şimdi bedeninin tüketim kültürünün öznesi haline gelmesi ile birlikte zayıf ve ince bir beden normlaşmıştır. Bu durum özellikle 1990’lar itibari ile şekillenen popüler kültürün ürünüdür. Medya, kadın dergileri ve reklamlar bedeni her gün yeniden biçimlendirme çabasıdadır. Perhiz, tedavi kültü, gençlik saplantısı, bedenle ilgili özel bakımlar, rejimler, bedeni kuşatan “arzu söylemi” bedeninin nesneleşmesi demektir.

değişim yapmak istediklerini ve %97'sinin bu değişim sonunda mutlu olacağını ortaya koymuştur.¹¹⁸ Ancak her ne olursa olsun zorunlu tıbbi müdahale ile popüler estetik ameliyatlar arasındaki ortak nokta “mükemmel olmayan” bedeni değiştirme ihtiyacıdır.

Modernliğin sonucu olarak gelişen “mükemmel beden”in bir değer yargısı olarak kabul edilmesi engelli kadını telafisi mümkün olmayan bir sosyal dışlanma öznesi haline getirmiştir. Beden ve bedenın toplumsal yeri statü için temel değerdir ve engelli bir birey bedeni dolayısıyla toplumdandır izole edilir. Çünkü modern dünyanın getirisi olarak kadın bedeni tüketimin bir nesnesi durumuna gelmiştir ve sürekli değiştirilerek yeniden üretilmektedir. Bununla amaç kadına ideal bir vücut sağlamak adına sağlık, estetik ve spor merkezleri gibi, belirlenen ölçütlere ulaşmayı sağlayacak güzellik endüstrisinin ayakta kalmasını sağlamaktır. Bu durum tüm engelli kadınların kendilerine duyduğu özsaygıyı azaltmakta ve doğal olarak özgüvenlerini sarsarak kendilerini yetersiz hissetmelerine neden olmaktadır. Örneğin yüzü çok güzel bir işitme engelli kadın engeli ile birlikte insanlarda sadece acıma hissi uyandırır. Dolayısıyla engel güzelliğın önüne geçer. Toplumsal olarak bu algıyı aşmak ise ancak engelli farkındalığının artırılarak önyargıların kaldırılması ile mümkün olacaktır.

2.1.2. Engelli Kadın ve Kimliğı

Toplumsal cinsiyet, kadının ve erkeğın sosyal ve kültürel olarak belirlenen toplumsal rol ve sorumluluklarını ifade eder. Toplumsal cinsiyet bebeğın doğum anı itibariyle cinsel organına bakılarak tespit edilen cinsiyetin sosyal ve kültürel anlamda kimlik kazandırılması ile ilk şeklini alır. İnsanlar dişi veya erkek cinsiyeti ile doğarlar. Ancak yetiştirilirken toplumun cinsiyetlerine özgü beklediğı roller

¹¹⁸ Francine Odette, “**Body Beautiful/Body Perfect: Challenging the Status Quo – Where Do Women with Disabilities Fit In?**” <http://nedic.ca/body-beautifulbody-perfect-challenging-status-quo-%E2%80%93-where-do-women-disabilities-fit> (19.07.2014).

çerçevesinde kız veya erkek çocuk olmayı öğrenerek büyürler.¹¹⁹ Genel olarak kabul gören erkek egemen bir düzen söz konusudur.¹²⁰

Cinsiyetler arasındaki bu farklılıklar toplumsal cinsiyetin farklılıklarıdır ve tüm bunlar toplum tarafından yaratılır. Üretici toplumdaki tüketici topluma geçiş erkeği dışarıdaki işler ile uğraşmaya teşvik etmişken, kadını ev işlerine ve eve hapsedmiştir. Bu şekilde belirginleşen ataerkil anlayış erkeğin hegemon yapısını kabul ederek kadını edilgenleştirir ve toplumsal konumlanmada erkekten sonra gelerek ikinci sırayı almasını sebep olur. İyi bir anne, iyi bir eş ve iyi bir ev kadını olması beklenen kadın bu anlayışa hizmet etmek adına yetiştirilir. Ancak bu durum yaşanan yere, ailenin maddi durumuna ve kadının engelli olmasına göre değişir.

Engelli kadınlar ikisi de tamamen biyolojik yapıdan kaynaklanan hem “engelli” ve hem “kadın” olmaları dolayısıyla iki kez dezavantajlı durumdadır. Aslına bakılırsa engelli kadınlardan beklenen toplumsal roller engelli olmayan kadınlardan beklenen rollerden çok farklı değildir. Nitekim tüm kadınlardan sadece kadın olması sebebiyle beklenen annelik rolü, eş olma rolü, akrabalık rolü vb. engelli kadından da beklenmektedir. Genelde kadın ideal olandan uzaklaştıkça sorunlar yaşar, dışlanır, ötekileştirilir. Engelli kadın bunu en fazla yaşayandır.¹²¹

¹¹⁹ Gülay Günay, Özgün Bener, “Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılamaya Biçimleri”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 15, Sayı 3, Aralık 2011, s.157.

¹²⁰ Ataerkil düzenin aksine kadının egemen güç olduğu Amazon Kadın Efsanesi bir hayli dikkat çekicidir. M.Ö. 2000’lerin başında Hint Avrupalı kavimler göç edinceye kadar tüm Akdeniz Havzası’nda hakim olan güçlü, asi ve savaşçı kadınlardan oluşan Amazon kadınları erkeğin gücünün ön plana çıkması ile şekillenen ataerkil düzenin aksine bir tablo çizmektedir. Efsaneye göre Amazon kadınlar dünyaya gelen erkek çocukları sakat bırakır ya da öldürür, yalnız kız çocuklarını büyütürlerdi. Rahatlıkla yay kullanıp ok atabilmeleri için onların göğüslerinden birini küçük yaşta almakta ya da dağlamaktadırlar. Kadınlarca yönetilen bir ulus olan Amazonlar, sadece çocuk sahibi olmak için erkeklerle ilişki kurarlardı ve bunun için de öncelikle askerlik görevini yerine getirmeleri gerekirdi. Amazonlarda kadınlara yüklenen roller toplumsal sınıflaşmanın oluşması, savaşların artması, avcılık ve toplayıcılığın gelişmesi ile erkeğin yaratılış itibarıyla daha güçlü olması nedeniyle erkeğe yüklenmiştir. Erkek önce ailenin sonra da ulusun reisi olmuştur. Böylece kız ve erkek çocukları cinsiyetlerine uygun roller kazanarak toplumsal cinsiyet kimliklerini edinmiştir. Bu çerçevede kızlar pasif, korunması gereken, narin, evine bağlı, ağırbaşlı, çekingen olarak yetiştirilirken erkekler dışa dönük, korunması gereken, güçlü ve dayanıklı bireyler olarak yetiştirilmiştir. Hüseyin Metin, **Attika Seramiğinde Dört Büyük Mitolojik Savaş Betimi (Gigantomakhia, Kentauromakhia, Amazonomakhia Ve Troiamakhia)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Erzurum, 2007, s.69.

¹²¹ Ruşen Ayaz, “Toplumsal Cinsiyet Temelinde Engellilik, Kavramlar, Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık”, DER. İdil Işıl Gül, Ruşen Ayaz, Ezgi Sarıtaş, **Fark Ettikçe Birlikte Güçleniyoruz Güçlendikçe Dönüştürüyoruz, Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet El Kitabı**, Kadın Dayanışma Vakfı, Ankara, 2012, s.34.

Opping ve Abu, kadın olmanın toplumsal rollerini toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak “annelik, eş olma, ev kadınlığı, akrabalık, mesleki ve topluluk” şeklinde altı temel rol olarak belirlemektedir.¹²² Buradan yola çıkarak engelli kadının toplumsal rollerini şöyle ifade etmek mümkündür:

Annelik rolü: Engelli bir kadının çocuğuna iyi derecede bakamayacağı ve annelik sorumluluklarını yerine getiremeyeceğine olan inanç dolayısıyla engelli kadının iyi bir anne olamayacağı düşünülmektedir.¹²³

Engelli kadının anne olmaması gerektiği konusundaki inançlardan biri de genetik yatkınlıklardır. Engelli kadınların çocuklarının olması durumunda kendilerinde var olan engeli çocuklarına taşıyacaklarına inanılır. Bu nedenle pek çok engelli kadına çocuk yapmaması konusunda baskı yapılmakta, hatta kısırlaştırılmaları sağlanmaya çalışılmaktadır.

Eş Olma Rolü: Başbakanlık Özürlüler İdaresi tarafından Türkiye genelinde yapılan “Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?” araştırmasında; araştırmaya katılanların %50.3’ü bir engelli ile evlenmek istemediğini dile getirmiştir. Engelli ile evlenebileceğini dile getiren diğer yüzde ellilik kısım ise çocuğuna iyi derecede bakamayacağı ve annelik sorumluluklarını yerine getiremeyeceğine inanmaktadır.¹²⁴

Eş olma rolü bağlamında ele alabileceğimiz diğer bir konu da cinsel hayattır. Diğer kadınlara oranlara engelli kadınların daha fazla cinsel eğitimden mahrum oldukları bilinen bir gerçektir. Engelli kadınların cinsel açıdan görmezden gelinmesi, onlarda cinsel hayata dair bir bakış açısı oluşturmaz ve doğal olarak cinsellikten korkmalarına ve bu konuda kendilerini eksik ve yetersiz hissetmelerine neden olur. Yapılan bir başka çalışmada fiziksel engeli olmayan kadın ve erkekler, fiziksel

¹²² Opping, K. Abu, **Seven Roles of Women: Impact of Education, Migration and Employment**, International Labour Office Geneva, 1995’ten aktaran Ayaz, s.34.

¹²³ Bu konuda yaşanmış bir örnek şöyledir: Görme engelli bir anne altı aylık bebeğini özel doktora götürür. Doktor muayene için bebeğin giysilerinin çıkarılması ve giydirilmesi konusunda, annenin yapamayacağı düşüncesi ile hemşireden yardım ister. Anne, bebeğinin üzerini kendisinin çıkarabileceğini söylesede bu çabası karşılık bulmaz. Aslında burada doktor, hastaya ve hasta yakınına yardım etmek istemektedir; ancak toplumda engelli bir kişinin çocuk sahibi olabileceği ve çocuğun bakımını kendisinin sağlayabileceği konusundaki kaygılar doktorun davranışlarına da yansımıştır. Kasım Karataş, Elif Gökçearslan Çifci, “Türkiye’de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2010, s.150.

¹²⁴ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, “**Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması**”, Ankara, 2002, s.71.

engelli kadın ve erkeklerle karşılaştırılmış ve fiziksel engelli kadın ve erkeklerin cinsel güven, cinsel tatmin ve cinsel etkinliklerinin daha düşük olduğu, bunun dışında daha yüksek düzeyde cinsel depresyonlarının bulunduğu belirlenmiştir.¹²⁵ Bu da yine toplumsal baskının ve engellilerin ötekileştirilmesinin sonucudur.

Ev Kadınlığı Rolü: Toplumsal cinsiyet rolleri kadına ayrı bir iş hayatı olsun ya da olmasın ev işlerini yerine getirme zorunluluğu getirmiştir ya da diyebiliriz ki, kadın bu görevi aldığı kültür sonucu sahiplenmiştir. Nitekim bir erkek ev işlerine dair pratik bilgiler öğretilerek yetiştirilmezken kadın küçük yaşlardan itibaren bu bilinç ile yetiştirilir. Yaygın görüş engelli kadının öz bakımını yapamayacağı gibi ev işlerinde de yetersiz olduğu doğrudur.¹²⁶

Akrabalık rolü: Kadının akrabalık rolü düğün, ölüm, doğum, özel ziyaretler vb. gibi durumların organizasyonunu kapsar.¹²⁷ Engelli bir kadın, tüm bu aktivitelerde geri plandadır.¹²⁸

Mesleki Rol: Kadının gelir getirici mal ve hizmet üretimine katılmasıyla oynamaya başladığı roldür. Bu konuya ilerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

Topluluk Rolü: Aile ve mesleki rolü dışındaki alanları ifade eder. Burada kadının ailesi dışındaki bir ilişki ürünü olarak komşuluk ilişkisi üzerinde durmakta fayda görülmektedir. Türkiye’de “Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu” projesi kapsamında yapılan ankete göre, ankete katılanların %70.3’ü engelli komşu istemediğini söylemektedir. Buna sebep olarak zihinsel engelli bireylerin kendilerine zarar vereceği ya da çok gürültü yapacağı, ortopedik engelli

¹²⁵ Birgül Elbozan Cumurcu, Rifat Karlıdağ, Behice Han Almış, “Fiziksel Engellilerde Cinsellik”, **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, Cilt 4, Sayı 1, 2012, s.93.

¹²⁶ Şu bir gerçektir ki, bazı engel gruplarındaki kadınlar tüm bunları yaparken engeli olmayan bir kadına oranla daha şanssızdır ve daha fazla zorluk çekmektedir. Ancak engelli kadınlar engelleriyle yaşamayı öğrenmişlerdir ve geliştirdikleri duygusal ve organizasyonel güçlerini kullanmak suretiyle bunların tümünün üstesinden gelebildiklerini göstermişlerdir. Engelli kadınların iyi bir ev kadını olamayacağı inancını yansıtan en iyi göstergelerden biri de *Gülüşan* filmidir. 1986 Antalya Altın Portakal en iyi film adayı “*Gülüşan*” filmi görme engelli bir kadın olan *Gülüşan*’ın hayatına dair kesitler sunmaktadır. *Gülüşan Kızsız Köy*’de evlenemeyen tek kız olarak kalmıştır. *Gülüşan* kendi başına yemek yiyemeyen, saçını tarayamayan, bağımsız hareketi olmayan kısaca kendine bakamayan bir kadındır. Engeli olmayan biri tarafından kaçırılarak evlenmesi herkes tarafından takdir edilmektedir ve nasılsa kimse ile evlenemeyecekti anlayışı çerçevesinde *Gülüşan*’ın üçüncü kuma olarak evlenmesine göz yumulmuştur. Diğer yandan görme engelli bir kızla evlenmiş olan eşi ise filmde yüceltilmiştir. **Gülüşan**, Yönetmen Bilge Olgaç, 1985, Şeref Film.

¹²⁷ Ayaz, s.35.

¹²⁸ **Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması**, s.66.

bireylerin ise apartmanın görünümünü değiştirecek ya da mali yük getirecek düzenleme talebinde bulunabileceklerini göstermektedirler.¹²⁹

2.2. BM Sisteminde Kadın Hakları Bağlamında Engelli Kadınlar

İnsan hakları kişinin sırf bir insan olduğu için sahip olduğu haklardır. İnsan hakları idealinin temel amacı herkesi içine alan ve farklılık gözetmeksizin insanlığın onuruna saygılı bir toplum yaratmaktır. İnsan onuru bir insana başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değere, gurura ve şerefe vurgu yapar.¹³⁰ İnsanın paha biçilmez bir değere sahip olduğu ve hiç kimsenin önemsiz olmadığı ön kabulüne dayanır.¹³¹ Birleşmiş Milletler Anlaşması da “*temel insan haklarına, insanlık onuru ve insan değeri ile erkeklerin ve kadınların haklar bakımından eşitliğine olan inancını teyit etmeyi*” temel bir hedef olarak belirtmiştir. Dolayısıyla herhangi bir insanın sosyal, kültürel, ekonomik durumu ya da ırkı, dili, cinsiyeti, engel durumu vb. değil insanın sadece “insan” olması onu değerli kılmaktadır. Bu noktada engelli bir bireyin insan onuruna yaraşır biçimde toplumda yer aldığını söylemek doğru olmayacaktır. Çünkü toplum, kendisini oluşturan genel kitlenin dışında kalan yani herhangi bir nedenle kendisinden farklı olan herkesi soyutlamaktadır. Engelli kadınlar, yaşlı kadınlar, kız çocukları, lezbiyenler, siyahi bir toplumda sarışın kadınlar ya da beyaz bir toplumda siyahi kadınlar, farklı özellikleri nedeniyle toplumdaki dışlanan grubu oluşturmaktadır. Böylesi bir durum tüm insanların doğuştan sahip olduğu “insan onurunun” zedelenmesi anlamına gelmektedir.

Sosyolojik olarak bu statü 2 şekilde belirlenmektedir. Bunlardan ilki, bireyin kendi başarıları sonucu elde ettiği konumuna bağlı olarak kazandığı “kazanılmış statü”dür. Diğeri ise “doğuştan kazanılan” ya da bireyin denetimi dışında toplumun

¹²⁹ Türkiye'nin Yüzde Yetmiş Engelli Komşu İstemiyor, Radikal Haber 05.07.2012, http://www.radikal.com.tr/turkiye/halkinin_yuzde_70i_engelli_komsu_istemiyor-1093058 (24.07.2014).

¹³⁰ Nihat Bulut, “Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3-4, 2008, s.1.

¹³¹ İnsan Hakları Derneği, **Ayrımcılıkla Mücadele, Engelli Kişilerin İnsan Hakları**, , Ankara, 2004, s.5.

değerlerine bağlı olarak ortaya çıkan “atfedilmiş statü”dür.¹³² Kadın veya erkek olarak dünyaya gelmek, doğuştan engelli olmak atfedilen statüdür. Hem engelli hem de kadın olan bir birey toplumda sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel vb. alanlarda toplumsal algılar nedeniyle kendilerine atfedilen statüleri dolayısıyla ayrımcılığa uğramaktadır.

BM nezdinde kadının insan haklarını korumaya dair çalışmalar 1946’da Ekonomik ve Sosyal Konsey’in bir komisyonu olarak Kadın Statüsü Komisyonu’nun kurulması ile başlamıştır. Kadın hakları konusunda uluslararası alanda 2015 yılına dek 4 adet kadın konferansı yapılmıştır. Bunun ilk ikisinde yaşlı kadınlar ve engelli kadınlara aynı bakış açısıyla yaklaşmıştır. Güvenlik sağlamak için kurumların kurulması ve yasal standartların güçlendirilmesi öncelikli konular olarak değerlendirilmiştir.¹³³ Nairobi’de gerçekleşen 3. Dünya Kadın Konferansı’nda engelli bireylerin haklarının hayata geçirilebilmesi için BM nezdinde engelli hakları kapsamında yapılan düzenlemelerin BM üye devletler tarafından kabul edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.¹³⁴ Son olarak 2000’de kadın hakları konusunda gelinen aşamayı tespit etmek için New York’ta “*Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış*” konulu Birleşmiş Milletler Genel Kurul Özel Oturumu yapılmıştır. Oturumun sonunda kabul edilen Pekin Eylem Planı’nın 12 önemli alanının 10’unda engelli kadınların özel ihtiyaçları gündeme getirilmiştir.¹³⁵

BMEHS’den önce BM çatısı altında engelli ve engelli kadın hakları adına yapılan çalışmaları bu şekilde özetlemek mümkündür. Çalışmamızın odak noktası olması açısından BMEHS’nin oluşma ve gelişim süreci ise aşağıdaki gibidir.

¹³² Simge Zeyneloğlu, Sezer Kısa, “Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Türk ve Dünya Kadınlarının Sosyal Statüsü”, **Sağlık ve Toplum**, Yıl 22, Sayı 1, Ocak-Nisan 2012, s.7.

¹³³ Report Of The World Conference Of The International Women’s Year, Mexico City, 19 June -2 July 1975 United Nations, New York, 1976, ss.85-86.

¹³⁴ Report of the World Conference To Review And Appraise the Achievements of the United Nations Decade for Women: Equality, Development and Peace, Nairobi 15-26 July 1985, United Nations New York, 1986, s.296.

¹³⁵ Beijing Declaration And Platform For Action, 1995, <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf> (19.08.2014).

2.3. Genel Hatlarıyla BM Engelli Hakları Sözleşmesi

2.3.1. Sözleşmenin Oluşma Süreci

Engelli insanların, sadece bakım ve sağlık hakkının olduğu gerçeğinin değişmesi ile birlikte temel insan haklarının tamamından engelli insanların da “insan olmaları gereği” yararlanmaları gerektiğine kanaat getiren uluslararası toplum 2006 yılında Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesinin taslağını hazırlamıştır.

BMEHS, engellilik konusuna hak ve özgürlüklere dayalı bir yaklaşım benimsemiştir. Bunun amacı, engelli kişileri güçlendirmek, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşama etkin bir biçimde katılmalarını sağlamaktır. Normatif olarak bu yaklaşım, uluslararası insan hakları standartlarına dayalıdır. İnsan haklarının korunmasının güçlendirilmesi aynı zamanda engelliliğin önlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

1987 yılında ilk kez engelli bireylere dair bir sözleşme yapılması fikri uluslararası alanda gündeme gelse de başarılı bir sonuç alınamamıştır. 2000’ler ile birlikte konu yeniden gündeme gelmiştir. 2001 yılında Meksika BM Genel Kuruluna engelli haklarının korunması ve desteklenmesi adına uluslararası bir sözleşme yapılması için geçici bir komite kurulması konusunda öneride bulunmuştur. Öneri, Genel Kurul’un Üçüncü Komitesi’ndeki oturumdan sonra 19 Aralık 2001’de kabul edilmiştir. Buna göre BM, engelli kişilerin haklarına dair sözleşme metninin önerilerini değerlendirmek amacıyla bir Geçici Komite kurmaya karar vermiştir. Sonuçta Standart Kurallar ekseninde belirlenen fırsat eşitliği ilkesine dayalı olarak engellilerin bağımsız halde yaşamasını amaç edinen bir *ad hoc* komite kurulmuştur. Komite 2002 Ağustosunda ilk toplantısını yapmıştır. Ayrıca Komite’ye üyelik tüm BM üye devletleri ve gözlemcilerine açık kabul edilmiştir.¹³⁶

İlk iki oturumda, 2002 ve 2003’te, Komite engelli kişilerin haklarına dair uluslararası bir belge taslağı olasılığını değerlendirmiştir. Bu belgenin olası unsurlarını ve ne türde olacağını tartışmıştır. 2003 yılı Haziran ayında yapılan ikinci oturumda Sözleşme’nin taslak metninin oluşturulması için bir çalışma grubu kurulmuştur. Ayrıca Genel Kurul, engellilerin haklarına ilişkin bir sözleşme

¹³⁶ Gerison Landsdown, “Gör Beni, Duy Beni Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmeyi Kullanma ve Tanıtma Rehberi”, Save The Children, Londra, 2014, s.19.

hazırlanması yönünde 1987 yılında yapılan önerinin reddi için ortaya koyulan gerekçeyi kabul etmediğini de ileri sürmüştür. Sonuçta şu konularda anlaşmaya varılmıştır:

1. Taraf Devletler, bu Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin meseleler için Hükümet içerisinde bir sorumlu makam belirleyecek ve ilgili eyleme farklı kesimlerde ve farklı seviyelerde olanak sağlamak için bir koordinasyon mekanizması tesis edilmesine veya belirlenmesine hak ettiği özeni gösterecektir.¹³⁷
2. Taraf Devletler, yasal ve idari sistemlerine göre, bu Sözleşmenin getirdiği hakların desteklenmesi, korunması ve uygulamasının izlenmesi için ulusal seviyede bir çerçeve muhafaza edecek, bu çerçeveyi kuvvetlendirecek, belirleyecek veya tesis edecektir.¹³⁸

Diğer yandan, Geçici Komite müzakerelere devam ederken BM nezdinde Standart Kuralların uygulamaya geçiş aşamasını koordine etmekle görevli Özel Raportör engelliler konusunda bir araştırma yapmıştır. Bu araştırma 2005-2006 yılları arasında 114 devlet ve pek çok sayıdaki STK'yı kapsamaktadır. Araştırmanın sonunda görmüştür ki, engelli hakları konusunda çeşitli önlemler alındığını iddia eden devletler ile bu konuda herhangi bir önlemin mevcut olmadığını ileri süren STK'lar arasında tutarsızlık söz konusudur. Bunun üzerine BM tarafından hak temelli bir anlayışın benimsenmesi için kararlı adımlar atılmıştır. İlk olarak 25 Ağustos 2006'da Komite 8. Oturumunda taslak bir sözleşme hazırlamış; 12 Aralık 2006'da hazırlanan Sözleşme, oy birliği ile "*Engelli Hakları Sözleşmesi*" olarak kabul edilmiştir. 30 Mart 2007'de New York'ta imzaya açılan Sözleşme 20 ülkenin imzalamasından sonra 3 Mayıs 2008'de yürürlüğe girmiştir. 3 Haziran 2008'de ise İhtiyari Protokol yürürlüğe girmiştir.¹³⁹ Diğer yandan Türkiye, Sözleşmeyi 3 Aralık 2008 tarihinde TBMM'de kabul etmiş ve 28 Eylül 2009'da onaylamıştır. Böylece

¹³⁷ Türkiye'de bu görevi üstlenen Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Engelliler ve Yaşlılar Genel Müdürlüğüdür.

¹³⁸ Mental Disability Advocacy Center, **Değişim Mimarisini Yapılandırmak, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesinin 33. Maddesine İlişkin Kılavuz**, Macaristan, 2011, s.16.

¹³⁹ "**Dışlanmadan Eşitliğe: Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek**", 2007, s.11. 2016 Yılı Ocak Ayı itibari ile sözleşme 160 ülke tarafından imzalanmıştır. <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?id=166>, (01.02.2016).

Sözleşme Türkiye için bağlayıcı hale gelmiştir. Bu tarihte aynı zamanda Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokolü imzalamış ve 28.03.2015 tarihinde onaylamıştır.¹⁴⁰

2.3.2. Sözleşmenin Özellikleri

Sözleşmenin önemi, ilk defa bir sözleşmenin oluşum sürecine engelliler ve onları temsil eden kuruluşlar dahil olmak üzere sivil toplumun benzeri görülmemiş bir katılım sağlamasıdır. Öyle ki, “*Bizimle ilgili hiçbir şey bizsiz olamaz*” sloganını esas alan STK’lar artık engelli hakları konusunda en iyi uzmanların yine engellilerin kendisi olduğu mesajını vermek istemiştir. Başarılı da olmuşlardır. 2004 yılında ilk taslak metni hazırlamak üzere 5 farklı bölgeden gelen 27 ülke ile sivil toplum kuruluşlarından 12 temsilci bu grupta yer almıştır. Yine 2006 yılında yapılan toplantıda devletlerin büyük bir kısmı delegasyonlarına engelli bireyleri de eklemiştir.¹⁴¹

Bilindiği üzere İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, “Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi” olarak anılmaktadır. Genel itibari ile tüm insanlara medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklar sunmaktadır. Bu çerçevede insan haklarının tamamından engelli insanların da yararlanma hakkı vardır. Ancak Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nin meydana gelmesi ile pratikte bu durumun böyle olmadığı gözler önüne serilmiştir. Çünkü BMEHS engellilere yeni haklar tanıyan bir düzenleme değildir. Amacı, engelli bireyleri diğer insanlarla aynı haklara sahip duruma taşımak ve bunu devlet garantisine almaktır.¹⁴²

Sözleşme 25 başlangıç paragrafı ile 50 maddeden ve bir İhtiyari Ek Protokolden oluşmaktadır. Başlangıç paragraflarında yasal bağlayıcılık içeren hükümler bulunmamakta, daha çok ayrımcılık karşıtı bir bakış açısı sunulmaktadır. 1-9. Maddeleri Sözleşmede esas alan tanım ve ilkelerden oluşmaktadır. 10-30.

¹⁴⁰ Convention and Optional Protocol Signatures and Ratifications, <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?navid=17&pid=166> (01.02.2016).

¹⁴¹ **Türk Hukukunda Engelliler ve Engelli Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi**, Ankara Barosu Başkanlığı, 2009, s.93.

¹⁴² Sözleşmenin 1. Maddesinde bu amaç açıkça şöyle belirtilmiştir: “*Bu Sözleşme’nin amacı, engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik etmek, korumak ve sağlamak ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirmektir.*”

Maddeler garanti altına alınan hak ve özgürlüklerin ayrıntılı yansımasıdır. 31-50. Maddeler ise Sözleşmenin uygulanabilirliğinin denetimi gibi teknik konulara ayrılmıştır.

Sözleşmenin kapsamı engelli bireylerin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve yasal hayattaki haklarını teşvik etmek ve korumaktır. Her türlü bakım ve tedavi, eğitim, sağlık hizmetlerinde, çalışma ve aile hayatında, kültürel ve sportif faaliyetlerde ve siyasal ve sosyal hayata katılımında ayrımcılık gözetmeyen bir muameleyi ve adalete erişimde eşitlik ilkesini öngörmektedir. Bunun yanında tüm engelli bireylerin kanun önünde eşit olduğunun tanınmasını da güvence altına almaktadır. Sözleşme ayrıca işkence, sömürü, şiddet ve istismarı da yasaklayarak engelli bireylerin yaşam, özgürlük ve güvenlik haklarının yanı sıra seyahat ve ifade özgürlüğü ile gizliliğe saygı gösterilmesi haklarını da korumaktadır. Tüm bunlar için esas aldığı ilkeler ise şöyledir:

- Kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıkları da dahil olmak üzere, kişilerin doğuştan sahip oldukları onura ve bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesi,
- Ayrımcılık yapılmaması,
- Topluma tam ve etkili katılım ve dahil olma,
- Farklılıklara saygı gösterilmesi ve engelliliğin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi,
- Fırsat eşitliği,
- Erişilebilirlik,
- Kadın ve erkek arasında eşitlik
- Engelli çocukların haklarına ve kimliklerine saygı.¹⁴³

¹⁴³ Sözleşme'nin 3. Maddesi yukarıda sayılan Genel İlkeleri içermektedir.

2.3.3. Sözleşmenin Maddeleri Bağlamında Devletlerin Sorumlulukları

Sözleşmenin hükümlerinin devletleri bağlayan kısmı 32. Madde ile devreye girmektedir. Bu çerçevede öncelikli olarak engelli bireylerin insan haklarını korumak için uluslararası işbirliğinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Bunun için de devletlerden konuyla ilgilenen başta uluslararası ve bölgesel örgütler ve STK'lar ile iletişim halinde olup gerekli tedbirleri almaları beklenmektedir.¹⁴⁴

Devletlerin gelişmişlik düzeyi farklı olduğundan her ülkede yaşayan engelli nüfusun kalkınma düzeyi de birbirinden farklıdır. 32. Madde ile sağlanmak istenen uluslararası kalkınma programlarının tamamını engelli bireyler için erişebilir ve kapsayıcı bir hale getirmektir. Böylece, sosyal açıdan topluma uyum sağlayan ve toplumdaki dışlanmayan engelli bireylerin var olması hedeflenmektedir.

Sözleşme devletlere bizzat yasal düzenlemelerinde de değişikliğe gidilmesi yükümlülüğünü getirmektedir. 33. Madde ile taraf devletler için bir bakanlığını ya da dairesini uluslararası engelli politikalarını izlemeleri ve gerekli koordinasyonu sağlamaları için görevlendirmesini istenmiştir. Bu kurumdan beklenen, 1993 yılında BM Genel Kurulunda kabul edilen Paris İlkelerinin gerekliliklerini karşılamaları ve hükümetten tamamen bağımsız, sağlam ve yeterli beceriye sahip olmalarıdır.¹⁴⁵

Son olarak 33. Madde ile Sözleşmenin nihai hale gelmesine kadar geçen süreçte etkin rol alan STK'ların denetim sürecine dahil olmaları önemle vurgulanmaktadır.

¹⁴⁴ Madde 32: Engelli hakları konusunda devletlerin işbirliği yapmaları gereken konular şöyle belirlenmiştir;

- Uluslararası kalkınma programları da dahil olmak üzere uluslararası işbirliğinin engellileri kapsamını ve engelliler için erişilebilir olmasını güvence altına almak
- Bilgi, deneyim ve eğitim programı gibi konularda işbirliği alış veriş ve paylaşım dahil olmak üzere kapasite geliştirmeyi kolaylaştırır ve destekler;
- Araştırma, bilimsel bilgi ve teknik alanlarda işbirliğini kolaylaştırır;
- Erişilebilir ve yardımcı teknolojilere ulaşmayı ve bunları paylaşmayı kolaylaştıran, söz konusu teknolojilerin transfer edilmesine yardımcı olacak ekonomik ve teknik desteği sağlar.

¹⁴⁵ **Değişim Mimarisini Yapılandırmak**, s.14. Paris ilkeleri uluslararası insan hakları standartlarının ulusal düzeyde etkin biçimde hayata geçirilmesine yönelik uygun düzenlemelerin geliştirilmesine öncelik verilmesi gereğini öne sürerek bu amaca uygun ulusal kurumların oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca oluşturulacak ulusal kurumlara insan haklarının korunması ve geliştirilmesi adına geniş yetkiler veren karar, meydana gelebilecek insan hakları ihlallerini bu şekilde önlemeyi amaçlamaktadır. BKZ: İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması İçin Ulusal Kurumlar, 20.12.1993 Tarih ve 48/134 Sayılı Genel Kurul Kararı ile amaca uygun olarak belirlenen ulusal kurumların yükümlülükleri ayrıntılı olarak dile getirmektedir.

2.3.4. BM Engelli Hakları Komitesinin Görevleri

Sözleşmede belirtilen hakların uygulanabilirliğinin izlenmesi ve denetlenmesi amacı ile bir de BM Engelli Hakları Komitesi kurulmuştur. Sözleşmenin 34. Maddesinde belirtildiği üzere Komite, Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarih olan 3 Mayıs 2008'de 12 bağımsız uzmandan oluşmak kaydıyla kurulmuş ve Sözleşmeyi onaylayan ülke sayısı 80'e ulaştığında üye sayısının azami 18'e yükseltileceği kararlaştırılmıştır.¹⁴⁶ Nitekim, 2010'da Sözleşmeye taraf sayısının 80'e yükselmesi ile hem boşalan 6 üyelik hem de yeni 6 üyelik için seçimler yapılmıştır. Ocak 2011 itibarıyla Komite'nin üye sayısı 18'e ulaşmıştır.¹⁴⁷ Üyeler, insan hakları ve engelli haklarında yeterlilikleri temelinde ve hakkaniyete uygun bir coğrafi temsil, çeşitli biçimlerdeki uygarlıkların ve hukuk sistemlerinin temsil edilmesi, toplumsal cinsiyet dengesi ve engelli uzmanların katılımı gibi unsurlar göz önünde bulundurularak seçilmektedir.¹⁴⁸

Sözleşmenin 35. Maddesi ile Taraf Devletler, Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden 2 yıl sonra Sözleşmenin uygulanabilirliği konusunda yaptığı çalışmalarını BM'ye bildirmekle yükümlü kılınmıştır. İlk rapordan sonra ise Taraf Devletler her 4 yılda bir BMEH Komitesi'ne rapor sunmak durumundadır. Raporlar Sözleşmenin hayata geçirilmesi konusundaki anayasal, yasal ve idari çerçeveyi sunmalı, buna uygun olarak yapılan plan ve programlara yer vermeli ve engelli hakları konusunda kat edilen yolu ortaya koyacak şekilde hazırlanmalıdır. İlk hazırlanacak rapor olabildiğince ayrıntılı ve geniş kapsamlı olmalıdır. İkinci rapor, eski bilgileri

¹⁴⁶ 2008'de yapılan ilk seçimlerle BMEH Komitesi üyeleri şu ülkelerden gelen uzmanlardan oluşmaktaydı: Avustralya, Bangladeş, Şili, Çin, Ekvator, Macaristan, Ürdün, Kenya, Katar, Slovenya, İspanya ve Tunus. Bunlardan 6'sı 4 yıllık tam dönem; 6'sı ise yeniden seçilme olanağı olan 2 yıllık yarım dönem için seçilmiştir. Election of the members of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities under article 34 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/Elections2008.aspx> (03.03.2016).

¹⁴⁷ 2010'da Komite'ye katılan 6 yeni ülke ve 2 yıllık yarım döneme eklenen uzmanlar şu şekildedir: Cezayir, Danimarka, Almanya, Guetemala, Meksika, Kore Cumhuriyeti, Sırbistan. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/Elections2008.aspx> (03.03.2016).

¹⁴⁸ 2012 yılında Türkiye adına seçilen uzman Şafak Pavey'dir ve görev süresi 31.06.2016'ya kadar devam edecektir. 2012 seçimleri sonrasında 1 Ocak 2013'ten itibaren Komite şu ülkelerden gelen uzmanlardan oluşmaktadır: Avustralya, Şili, Danimarka, Ekvator, Almanya, Guatemala, Macaristan, Ürdün, Kenya, Meksika, Katar, Kore Cumhuriyeti, Sırbistan, İspanya, Tayland, Tunus, Türkiye, Uganda ve Birleşik Krallık. Elected Members of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities <http://www.ohchr.org/EN/HRbodies/CRPD/Pages/Membership.aspx> (31.08.2014).

yinelemeyen ve esas alınan noktalara değinen bir taslak sunmalıdır. Taraf Devletler hazırladıkları raporlarda engelli haklarına dair ilerlemeleri anlatabileceği gibi bu konuda belli tıkanıkların oluşması durumunda yaşanan güçlük ve sıkıntıları da açıkça dile getirmelidir. Bu sayede Komite Birleşmiş Milletlerin özel ajansları, fonları ve programları ile diğer yetkili birimlere ulaşarak gereken desteğin sağlanması hususunda yeterli yardımı sağlayabilecektir.

Hazırlanan periyodik raporlar ile sağlanmak istenen, Taraf Devletlerdeki engelli bireylerin insan haklarına dair yasal mevzuatın sürekli yenilenmesini sağlayarak engelli farkındalığını arttırmaktır. Çünkü her bir rapor ülkede engelli haklarına dair meydana gelen olumlu ya da olumsuz gelişmeleri gözler önüne sererek karşılaştırma imkanı veren birer ölçüt belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla raporlar, devletlerin bu konudaki performansını ölçmek için anahtar roldedir. Komite tarafından denetimin sağlanması bağlayıcılığın artması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca raporların kamuya açık olması diğer devletlerin iyi uygulamaları ve deneyimlerinden faydalanma olanağı sağladığından devletleri daha hassas davranmaya sevk etmektedir.

Komite, hazırlanan raporları inceleme ve gerekli gördüğü takdirde geri dönüş yapma sorumluluğunu Sözleşmenin 36. Maddesi ile üstlenmiştir. Buna göre raporda abartı görmesi halinde Taraf Devletten 3 ay içinde yeni bir rapor hazırlayıp tekrar sunmasını isteyebilir ve devleti bir denetime katılmaya davet edebilir. Taraf Devlet ve Komite işbirliği içinde hareket etmelidir. Sözleşmenin 37. Maddesi de bunu teyit etmektedir.

Komite 38. Maddde ile Sözleşme hükümlerinin etkin olarak yerine getirilmesinin güçlendirilmesi ve uluslararası alanda işbirliğinin sağlanması için Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşları ya da özel acentaları temsilci olarak görevlendirebilir. Bu sayede, ulusal ve uluslararası işbirliği ekseninde engelli haklarının hayata geçirilmesi konusunda daha kapsamlı ve sürdürülebilir bir politika geliştirilmesi kaçınılmazdır

Bunun dışında Komite, 39. Maddeye göre, sunulan raporu değerlendirdikten ve nihai gözlemleri ile tavsiyelerini belirledikten sonra 2 yılda bir bulgularını Genel Kurul ve Ekonomik ve Sosyal Kurul'a rapor halinde sunmaktadır.

Madde 40'a göre Taraf Devletler, Sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesiyle ilgili konuları tartışabilmek için düzenli aralıklarla "Taraf Devletler Konferansında" bir araya gelmelidir. İlk Konferans Sözleşmenin yürürlüğe girmesini takip eden 6 ay içinde BM Genel Sekreterliğinin çağrısıyla toplanmıştır. 41. Madde'de de belirtildiği üzere BM Genel Sekreterliği Sözleşmenin Sekreteryaya işlerini yürütmekle mükelleftir.

Diğer yandan Sözleşmeye ek, 18 maddeden oluşan BMEHS'nin İhtiyari Protokolü, Sözleşmenin uygulanabilirliğini arttırmak adına 2 tür politika geliştirmiştir:¹⁴⁹

Bireysel Başvuru Usulü: İhtiyari Protokol'ü onaylayan Taraf Devletlerden herhangi birinde Sözleşmede belirtilen hakların ihlal edilmesi ya da Sözleşmenin taraflara verdiği yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda kişilerin ya da grupların zarar gördükleri iddiası ile BMEH Komitesine başvurma ve iletişime geçme yetkisi tanımaktadır.

Bireyler ya da grupların Komiteye şikayetlerini bildirmesi "başvuru" olarak adlandırılır. Başvurunun komite tarafından kabul edilmesi ancak ve ancak Protokolü onaylayan Taraf Devlete tüm iç hukuk yollarının, yerel ya da ulusal şikayet mekanizmaları, mahkeme ya da idari makamlar nezdinde tükenmiş olmasıyla mümkündür.

Komite, şikayetin isimsiz ya da asılsız olduğunu düşündüğü takdirde iletişime geçmeyi kabul etmeyebilir. Ayrıca Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokolün 2. Maddesinde de belirttiği üzere şu durumlarda Komite yapılan başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı verme yetkisine sahiptir:

- Başvuru, Sözleşme hükümlerini istismar ediyor ya da bu hükümlerle çelişiyorsa,
- Aynı başvuru Komite tarafından halihazırda incelenmişse,

¹⁴⁹ İhtiyari bir protokol, ana sözleşmenin kapsamadığı veya yeterince kapsayamadığı konuları ele alan ve ana sözleşmeye bağlı bir hukuki belge anlamına gelir. Bu belgeler, her zaman olmasa da, genellikle yalnızca ana sözleşmeye taraf devletlerin onaylarına ya da katılımlarına açıktır. "İhtiyari" kavramından kastedilen durum ise devletlerin ana sözleşmeye taraf olsalar bile protokollere taraf olma zorunlulukları bulunmamasıdır. **Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme ve Seçmeli Protokolüne ilişkin Parlamenterlere Yönelik El Kitabı**, s.31.

- Aynı başvuru bir başka uluslararası soruşturma prosedürü çerçevesinde incelenmiş ya da incelenmekteyse,
- Başvuru belli bir dayanağa sahip değilse ya da yetersiz bir şekilde temellendirilmişse,

İhtiyari Protokolün 3. Maddesinde belirtildiği üzere, bireysel başvuru usulü genellikle yazılı olarak gerçekleştirilir ve Komite şikayeti alır almaz Taraf Devleti gizlilik kuralları çerçevesinde bilgilendirmekle yükümlüdür. Taraf Devlet ise bunun üzerine ilk 6 ay içerisinde konunun içeriği ve çözümüne yönelik alınabilecek tedbirlerle ilgili olarak yazılı bir biçimde Komiteyi bilgilendirmekle sorumludur. Madde 5'e göre ciddi bir ihlalin saptanması durumunda Komite, şikayetle ilgili bir sonuca ulaşmadan, mağduru korumak için acilen harekete geçilmesini isteyebilir. Madde 6'ya göre ise Komite gerekli bilgileri toplar toplamaz, şikayet konusunu görüşmek üzere kapalı bir toplantı düzenlemektedir. Daha sonra Komite, Taraf Devlete ve dilekçe sahibine önerilerini ve isteklerini iletacaktır.

Araştırma Usulü: Komite Sözleşmeye taraf olan bir devletin Sözleşme'nin hükümlerini ağır veya sistematik bir şekilde ihlal ettiğini gösteren güvenilir bilgiler alması halinde, söz konusu Taraf Devletten bu bilgilerin incelenmesi için gözlemlerini sunmak suretiyle işbirliği yapmasını isteyebilir. Bunun dışında Taraf Devletin sunduğu gözlemleri ve ilgili diğer güvenilir bilgileri inceledikten sonra bir ya da daha fazla üyesini bir araştırma yapmak ve acil olarak bir rapor hazırlamakla görevlendirebilir. Bu araştırma, ilgili ülkeyi ziyareti de gerektirebilir. Bu tür bir araştırma sonucunda elde edilecek bulguların incelenmesinden sonra Komite bu bulguları konuya ilişkin yorumları ve önerileriyle birlikte Taraf Devlete sunacaktır. Son olarak da Taraf Devlet, 6 ay içerisinde kendi gözlemlerini Komiteye sunmak durumundadır.

İhtiyari Protokolü onaylayan bir devlet, araştırma usulünün “dışında kalmayı” tercih edebilir. Bununla birlikte bir devlet araştırma usulünün “dışında kaldığını” beyan etmiş olsa bile, İhtiyari Protokole taraf olan bütün devletler bireysel başvuru prosedürünü tanımakla yükümlüdür.¹⁵⁰

¹⁵⁰ “Dışlanmadan Eşitliğe: Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek”, 2007, s.34.

Genel hatları ile bu şekilde ele alabileceğimiz Sözleşme engelli kadınlara özel olarak yer veren bir hukuki belge olması dolayısıyla ayrıca önem taşımaktadır. Öncelikli olarak, Sözleşmenin 6. Maddesi sadece engelli kadınları içermektedir. Burada engelli kadınların çoklu ayrımcılığa uğradığı kabul edilmiştir. Devletlere Sözleşmede belirtilen hak ve özgürlüklere engelli kadınların erişimini tam ve eşit şekilde sağlama sorumluluğu yüklemiştir. Çalışmanın bu kısmında Sözleşmede belirlenen hakları engelli kadınlar odağından incelenecektir.

2.4. BM Engelli Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Engelli Kadın Hakları

2.4.1. Eşitlik Hakkı ve Ayrımcılık Yapılmaması

Eşit muamele ve ayrımcılık yapılmaması kavramları ilk bakışta aynı temayı içeriyor gibi görünse de farklı anlamlara sahiplerdir. “Eşitlik”, insan haklarının en temel ilkelerinden biridir.¹⁵¹ Normatif anlamda ise bir ilke olarak hukuk önünde, devlet organları ve yönetim makamlarının hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese eşit davranması ve muamele etmesi demektir.¹⁵² Modern hukuk sisteminin esasını teşkil eden bu ilke toplumu oluşturan tüm insanların erkek, kadın, transeksüel, beyaz, siyahi demeden mevcut yasa ve yönetmeliklerin herkese eşit uygulanmasını içermektedir. Bu ilke aynı zamanda ayrımcılıktan beslenmektedir.

Sözleşmenin esas ilkelerinden olan ve sıklıkla dile getirilen eşitlik türü “fırsat eşitliği”dir. 2006 Dünya Kalkınma Raporunda belirtildiği şekli ile fırsat; insanların hayatta başarılı olabilme, maddi ve sosyal yoksunluğun olmadığı sağlıklı ve uzun bir yaşam sürebilme olanaklarıdır. Bu bağlamda fırsat eşitliği ise bazı kişi ya da grupların özel durumları nedeniyle diğerleriyle daha başlangıçta farklı olduğu gerçeğini kabul ederek yola çıkar. Fırsat eşitliği, söz konusu kişilerin fırsatlara erişimleri sağlanmadığı ve yasal güvenceye kavuşturulmadığı sürece toplumun geri kalanıyla eşit olunamayacağını savunan bir eşitlik türüdür. Bu anlamda fırsat eşitliği

¹⁵¹ İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 1. Maddesi eşitlik ilkesinin insan hakları hukukunun odak noktasını oluşturduğunun göstergesidir: “*Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar.*”

¹⁵² Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2013, s.384.

“başlangıçta eşitliği” savunmaktadır. Cinsiyet, ırk, doğum yeri, aile kökenleri gibi önceden belirlenmiş koşullar ve insanın doğduğu sosyal gruplar; insanların ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda başarılı olup olmayacağını belirlememelidir.¹⁵³

Devletler ayrımcılığa mahal vermemek için herkesin haklarını en yüksek seviyede kullanabilmeleri için eşit fırsat ve erişimi sağlamakla yükümlüdür. Sözleşme, devletlere engelli bireylerin fırsatlara erişiminin sağlanması konusunda düzenlemelere gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁴ Örneğin “evrensel tasarım”, “makul uyumlaştırma” gibi kavramlar bu temele dayanarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵

Fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiğini ortaya çıkaran asıl sebep ise ayrımcılıktır. Ayrımcılık en başta zihinlerde oluşmaktadır. Olumsuz tutum, önyargı kalıpyargı ve davranışlardan kaynaklanmaktadır. Bu da bir anlamda toplumda yaşayan herkesten çeşitli özellikleriyle farklı olan kişilerin ötekileştirilmesi ile gerçekleşmektedir. Böylesi bir durumda engelli bireylerin toplumdan soyutlandığı gerçeği artık yadsınmaz.

Engelli bireylere yönelik ayrımcı algı öncelikle engelli bireylere karşı geliştirilen olumsuz “tutulardan” beslenmektedir.¹⁵⁶ Söz konusu durum kültürel ve toplumsal anlamda öğrenilen düşünceler ile şekillenerek sistemli hale gelir. Engellilere yönelik somutlaşan tutumların sebebi engelli bireyler hakkında yetersiz bilgi ya da bilgilendirme, yanlış inançlar, engelli bireylerden korkma, acıma, onlara nasıl davranılması gerektiğini bilememe ve onlara karşı önyargılı olmaktır. Önyargılar, diğer insanları bireysel varoluşlarından değil, grup aidiyetlerinden hareketle değerlendiren bir tutumu ve olumsuz, dogmatik kanaatleri ifade eder.¹⁵⁷ Önyargının davranışa dönüşmesi ile ayrımcılık tam olarak hayata geçmiş olacaktır.

¹⁵³ **World Development Report 2006, Equity And Development**, A Copublication of The World Bank and Oxford University Press, New York, 2006, s.18.

¹⁵⁴ BMEHS'nin Başlangıç kısmı f paragrafı, 3/c, 24(1, 27/1b fırsat eşitliği temelinde engelli haklarının altını çizmektedir.

¹⁵⁵ Selda Çağlar, “Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişebilirlikleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 62, Sayı 2, 2012, s.46.

¹⁵⁶ Tutumdan kast edilen “belli bir nesne, fikir ya da kişiye karşı bilişsel ve duygusal öğeleri bulunan ve davranışsal bir eğilim içeren oldukça kalıcı bir sistemdir.” J. L. Freedman, D. O Sears, ve J. M. Carlsmith, **Sosyal Psikoloji Çev: Ali Dönmez**, Ankara İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s 76’dan aktaran “**Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması**”, s.31

¹⁵⁷ Melek Göregenli, “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık“, *Der: Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.21.

Engellilere yönelik kültürel tutumları inceleyen bir araştırmada katılımcıların %39.4'ü engelli bireylerin acınacak halde olduklarını ve devamlı ilgi ve yardıma ihtiyaçları bulduklarını, %43.4'ü toplumdan dışlandıklarını, toplumun dışına itildiklerini, %2.3'ü toplumda işe yaramayan, bir çok konuda yetersiz ve başarısız olan kişiler olduklarını, %14'ü ise toplumda mücadele eden, haklarını savunan, bazı konularda (müzik, edebiyat gibi) üstün başarılar sergileyen, kendilerine yetebilen kişiler olduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir.¹⁵⁸ Bu çerçevede katılımcıların %86'sı engelli bireyleri acınacak durumda olan, muhtaç, işe yaramayan, dışlanan insanlar olarak tanımlamaktadır. Bu da engelli gruplara yönelik gelişen ayrımcılığın göstergesidir.

İnsanların haklarda ve onurda eşit olduğunu savunan BM, hak ve özgürlüklere dayalı çeşitli anlaşmalar kabul etmiştir. Bunların bir kısmı sadece ayrımcılık kökeninden beslenmekte ve ayrımcılığı kesinlikle yasaklamaktadır.¹⁵⁹ Uluslararası sözleşmeler ayrımcılığı yasaklamakla birlikte kavrama dair net bir açıklama yapmamıştır.

Sözleşmenin tasarı aşamasında en yoğun tartışma, ayrımcılığın tam olarak neyi ifade ettiği ekseninde gerçekleşmiştir.¹⁶⁰ Gerçekten de eşitlik ve ayrımcılığın kapsamını belirlemek devletlerin bu bağlamda alacağı önlemleri belirlemek demektir. Söz konusu alanda mutabakat sağlanması engelliliğe dayalı sorunu çözme yolunda gerekli ve zorunludur.

¹⁵⁸ Esra Burcu, "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 11, 2011, s.46.

¹⁵⁹ BM nezdinde 2014 yılına dek hak temelli 9 adet sözleşme kabul edilmiştir. Bunlar: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (1965), Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme (1966), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme (1966), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (1979), İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani ve Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (1984), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989), Göçmen İşçiler ve Ailelerinin Haklarına İlişkin Sözleşme (1990), Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2006), Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına İlişkin Sözleşme (2006), İdil Işıl Gül, "Hukukta Ayrımcılık Yasağı", Der. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, **Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.119.

¹⁶⁰ Daily Summary Related to Draft Article 7 - Equality And Non-Discrimination Prepared by Landmine Survivors Network, Volume 3, January 5, 2004, <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/wgsuma7.htm> (11.11.2014).

Sözleşme engelliliğe dayalı ayrımcılığın yasaklanması için devletlere yükümlülükler vermiş ve bunu 4. maddenin 1. ve 3. paragrafları ile resmen dile getirmiştir.¹⁶¹

Sözleşmenin 5. Maddesi ise tamamen eşitlik ve ayrımcılık yasağına ilişkindir. BMEHS “engelliliğe dayalı ayrımcılığı” yasaklamış ve şöyle tanımlamıştır: “Engelliliğe dayalı ayrımcılık siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsar.”

Sözleşme engelli bireylerin cinsiyet, ırk, dil, ulusal köken, mülkiyet vb. nedenler dolayısıyla da ayrımcılığa uğradığını kabul etmektedir. Bu eksen de engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığın önlenmesini ve engellilerin insan haklarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Ayrımcı muamele belli gruplara başlı başına tek bir şekilde yöneltilen bir davranış biçimi değildir. Çeşitli türleri vardır ve bunların söz konusu olduğu her durum neticesinde ancak tam bir ayrımcı tutumdan bahsetmek mümkündür. Sözleşme 5. Maddesi ile engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklayarak, engelli bireylerin ayrımcılığa karşı eşit ve etkili şekilde korunmasının gerektiğini belirtmiştir.

Bu bağlamda ayrımcılık türleri çerçevesinde engelli bireylere bakmakta fayda vardır. En basit ayrımcılık türü olan doğrudan ayrımcılık bir gerçek veya tüzel kişi veya topluluğun, hak ve özgürlüklerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını engelleyen veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi ifade etmektedir. AİHM'nin kullandığı yöntemeye göre, doğrudan ayrımcılıktan söz edilebilmesi için ‘benzer durumlardaki kişilerin gördükleri muamelede, belirlenebilir

¹⁶¹ Madde 4/1’de “Taraf devletler, engelliliğe dayalı herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın bütün engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin tam olarak hayata geçirilmesini sağlama ve hak ve özgürlükleri güçlendirme sorumluluğu altındadır” diyerek bunun sağlanması için devletlere geniş bir sorumluluk listesi sunmuştur. Ayrıca (e) paragrafı ile “Herhangi bir kişi örgüt veya özel teşebbüs tarafından engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılmasını bertaraf etmek için uygun tüm tedbirleri almak” ifadesi ile ayrımcılıkla mücadele vurgusu yinelenmiştir.

bir özelliğe dayalı bir farklılık olmalıdır.”¹⁶² Örneğin istihdam edilen kadın ve engelli kadınlar arasında salt engelliliğe dayalı ücret farklılığına gidilmesi doğrudan ayrımcılığa örnektir.

Türkiye’de bizatihi yaşanan bir doğrudan ayrımcılık örneği 2009 yılında gerçekleşmiştir. 2009 ÖSYS Kılavuzunda İstanbul Aydın Üniversitesi (İAÜ), tercih yapacak öğrencilere yönelik belirlediği koşul ve açıklamalar kısmında “*Özürlü öğrencilere eğitim-öğretim verecek olanağımız olmadığından, özürlü öğrencilerin tercih etmemesi gerekir*” ibaresine yer vermiştir.¹⁶³ Böyle bir ifade doğrudan ayrımcılık yapıldığının göstergesidir ve suç teşkil etmektedir.¹⁶⁴

Başka bir ayrımcılık türü olan dolaylı ayrımcılıkta, doğrudan ayrımcılıktan ayrı olarak farklı muamele yoktur. Burada herkese aynı şekilde uygulanan öyle bir düzenleme, ölçüt veya uygulama söz konusudur ki, ayrımcılık yasağına tabi bir özellik bakımından olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁵ Başka bir deyişle, dolaylı ayrımcılıktan bahsedebilmek için görünüşte tarafsız bir hüküm, ölçüt veya uygulama nedeniyle, örneğin bir cinsiyete mensup “önemli oranda kişinin”, diğer cinsiyete mensup kişilere kıyasla daha dezavantajlı bir konuma düşmüş olması aranmaktadır. Teşhis edilmesi ve tanımı bir hayli karışık olan dolaylı ayrımcılık engelli kadınlar açısından görünüşte cinsiyete ve engelliliğe dayalı bir ayrımcılık olmadığı halde sonuçta cinsiyete ve engelliliğe dayalı bir ayrımcılık meydana geldiğinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin iş ilanlarında sıklıkla karşılaştığımız “seyahat engeli olmamak” ölçütü tüm başvuru yapanlara uygulanmaktadır. Fakat burada genel olarak kadınlardan çok erkekler tercih edilmekte ve görme ya da ortopedik engelli bireyler başvuru yapamamaktadır. Böylece engelli bir kadın dolaylı yoldan çalışma

¹⁶² Erik Fribergh, Morten Kjaerum, **Avrupa Ayrımcılık Hukuku Yasağı El Kitabı**, 2010 http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_TR.pdf (21.11.2014), s.22.

¹⁶³ 2009 ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzunun, Tablo 3A, Tablo 3B ve Tablo 4’te yer alan Yükseköğretim Programlarının Kabul ve Açıklamaları başlıklı Bölümünün —Bk. 52.İ başlıklı maddesi, s.134, http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/arsiv/2009/2009_OSYS_TERCİH_KILAVUZU/tablo34kosullar.pdf (21.11.2014).

¹⁶⁴ Konuyla ilgili olarak sivil toplum kuruluşları İstanbul Bakırköy Cumhuriyet Başsavcılığı’na Türk Ceza Kanunu’nun ayrımcılığı yasaklayan 122. maddesinin ihlali iddiasıyla suç duyurusunda bulunmuştur. Akabinde İAÜ, yaptığı yazılı açıklamada, ifadenin kitapçıga sehven girmesinden ötürü kamuoyundan özür dilemiştir. Fakat o yıl için kitapçıktaki ifadeyi okuyan veya öğrenen bazı engellilerin İAÜ’yü tercih etmemiş olması muhtemeldir. İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, “**Türkiye’de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, 1 Ocak – 30 Haziran 2010**”, İstanbul, s.34.

¹⁶⁵ Gül, “Hukukta Ayrımcılık Yasağı”, s.124.

hakkından mahrum edilmiş olacaktır. Eğer bu ilanla amaçlanan, gerçekten şehir içinde ve dışında pazarlama yapacak ve bu nedenle sürekli seyahat edecek bir kişi istihdam etmekse bu ölçüt meşrudur. Bu nedenle dolaylı ayrımcılık yoktur. Ama eğer çoğunlukla masa başında yapılacak bir iş ise ve seyahat işin asli bir unsuru değilse, o halde bu ölçüt, gereksiz yere kadınları, engellileri ve engelli kadınları işe başvurmadan alıkoyduğu için dolaylı ayrımcılık teşkil edecektir.¹⁶⁶

Ayrımcılık türlerinden biri de tacizdir.¹⁶⁷ Taciz, sözlü olabileceği gibi resim, yazı ve diğer materyaller vasıtasıyla da gerçekleşebilmektedir. Örneğin ciddi derecede görme problemi olan -az gören- birine lakap takmak ve onu bu takılan isimle çağırarak alay etmek sözlü tacizin bir göstergesidir. Sözlü taciz bir nevi hakaret olarak kabul edilebilecek bir ayrımcılık türüdür. Engeli kadınların daha savunmasız olması bu tür bir ayrımcı muamele ile daha sık karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, Türk Ceza Kanununun hakaret suçunu düzenleyen 125 ve 126. Maddeleri bu konuda yeterli korumayı sağlayabilecek niteliktedir.¹⁶⁸ Örneğin 125. Madde bir kişinin onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut

¹⁶⁶ Gül, "Hukukta Ayrımcılık Yasağı", s.123.

¹⁶⁷ Tacize dair en açık tanımlama Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen 2000/78/EC sayılı İşe Alma ve Mesleki Açından Eşit Muamelenin Sağlanması İçin Genel Çerçeve Kuran Direktifte kabul edilmiştir. Buna göre "İrk, din, yaş ve cinsel yönelimle ilgili olarak, insan haysiyet ve itibarının çiğnenmesi amacını taşıyan veya sonucu itibarıyla yıldırıcı, düşmanca, aşağılayıcı, küçük düşürücü veya hakaretamiz bir ortam yaratılmasına yol açan, herkesçe haksız bulunan kasıtlı bir tavır ya da hareket tarzı varsa, tacizden söz edilebilir" denmektedir. "İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Konusunda Genel Çerçeve", Konsey Direktifi, No: 2000/78 (EC, 27 Kasım 2000).

¹⁶⁸ **MADDE 125;** (1) Bir kimseye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat eden ya da yakıştırmalarda bulunmak veya sövmek suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldıran kişi, üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır. Mağdurun gıyabında hakaretin cezalandırılabilmesi için fiilin en az üç kişiyle ihtilâl ederek işlenmesi gerekir.

(2) Fiilin, mağduru muhatap alan sesli, yazılı veya görüntülü bir iletiyle işlenmesi hâlinde, yukarıdaki fıkrada belirtilen cezaya hükmolunur.

(3) Hakaret suçunun;

(a) Kamu görevlisine karşı görevinden dolayı,

(b) Dinî, siyasî, sosyal, felsefî inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından, değiştirmesinden, yaymaya çalışmasından, mensup olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasından dolayı,

(c) Kişinin mensup bulunduğu dine göre kutsal sayılan değerlerden bahisle, İşlenmesi hâlinde, cezanın alt sınırı bir yıldan az olamaz.

(4) Ceza, hakaretin alenen işlenmesi hâlinde, altıda biri; basın ve yayın yoluyla işlenmesi hâlinde, üçte biri oranında artırılır.

(5) Kurul hâlinde çalışan kamu görevlilerine görevlerinden dolayı hakaret edilmesi hâlinde suç, kurulu oluşturan üyelere karşı işlenmiş sayılır.

MADDE 126.; (1) Hakaret suçunun işlenmesinde mağdurun ismi açıkça belirtilmemiş veya isnat üstü kapalı geçirilmiş olsa bile, eğer niteliğinde ve mağdurun şahsına yönelik bulunduğu duraksanmayacak bir durum varsa, hem ismi belirtilmiş ve hem de hakaret açıklanmış sayılır.

bir fiil ve sövme eylemini hakaret olarak kabul etmektedir. Madde gerekçesinde sövmeyle ilgili olarak “*Kötü bir niteliği veya huyu ifade eden sözler, somut bir fiil veya olguyla irtibatlandırılmadıkları halde, yine de hakaret suçunu oluştururlar*” denmiştir. Bu bağlamda, kişinin engelli olması halini ifade etmekle veya kişiye bir hastalık yakıştırmakla da hakaret suçu işlenmiş olur. Örneğin, kişiye ‘kör’, ‘şası’, ‘topal’, ‘kambur’, ‘kel’ vs. demekle, kişiye ‘psikopat’, ‘frençili’ veya “AİDS’li” demekle hakaret suçu oluşur” biçiminde açıklama yapılmıştır.¹⁶⁹ Dolayısıyla kültürel anlamda kabul görecektir şekilde herhangi bir görme engelli bireye “kör” demek ya da ortopedik engelliye “topal” demek yasalarımızca suç teşkil etmektedir. Örneğin yargıya taşınan bir davada, kocasına “sen sakatsın yürüyemiyorsun, senden utanıyorum” diyen kadının bu sözlerinin, taraflar arasında müşterek hayatı temelinden sarsacak derecede bir geçimsizliğe işaret ettiği dile getirilmiştir. Kadının ayrıca “hakaret” niteliğindeki bu sözleri nedeniyle kusurlu olduğuna karar verilmiştir.¹⁷⁰

Başka bir ayrımcı muamele çeşidi ise makul uyumlaştırmanın reddidir. Daha önceden de belirtildiği üzere makul uyumlaştırma Sözleşmenin Tanımlar kısmını düzenleyen 2. maddesinde belirtildiği şekliyle “*Engellilerin tüm insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere somut durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve uyarlamaları*” ifade etmektedir. Sözleşme 5. Madde ile Taraf Devletlere eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul uyumlaştırmanın yapılması için gerekli tüm adımları atma sorumluluğu getirmiştir. Alınan bu özel tedbirlerin ayrımcılık sayılmayacağına altını çizmiştir. Makul uyumlaştırma özellikle erişilebilirliğin bireyselleştirilmiş görünümü gibidir ve sadece bir kişiye özgü belli düzenlemelerin yapılmasını içermektedir. Örneğin tekerlekli sandalyeli kişilerin işyerlerine erişimi için düzenlemelerin yapılması, çalışma saatlerinin ayarlanması, görme engelli bireyler için ofiste kullanılan araçların onların kullanabileceği şekilde ayarlanması ya da işitme engelli bireylerin kendini ifade etmekte zorlanacağı toplantılara

¹⁶⁹ Mine Aksoy, “Hakaret”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 72, 2007, s.164.

¹⁷⁰ Yargıtay II. Hukuk Dairesi, Esas No: 2003/327, Karar: 2003/3143, Karar Tarihi: 10.03.2003’dan aktaran Gül, “**Fiziksel Engellilerin...**”, s.267.

katılmamasının sağlanması bu kapsamda ele alınabilir.¹⁷¹ Engelliler Kanunu da 14 ve 15. Maddeleri ile istihdam ve eğitim alanlarında gereken uyumlaştırmanın sağlanması gerektiğinin altını çizmiştir.

Makul uyumlaştırmada önemli olan farklı muamelenin kişinin aleyhine sonuçlar doğurmayacak olmasıdır. Bu noktada doğrudan ayrımcılıktan ayrılır. Bir haktan eşit şekilde yararlanılmasının sağlanması adına yapılacak bu muamele pozitif ayrımcılık ile karıştırılmamalıdır.¹⁷² Pozitif ayrımcılık din, dil, renk, ırk, sağlık durumu, sosyal statü, cinsiyet gibi birçok nedenden dolayı dezavantajlı durumda olanların herkesle eşit olmalarını sağlamak için yapılan ayrımcılıktır ve geçmişten gelen fiili eşitsizliği ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Burada, dezavantajlı bir grup söz konusu olmalı ve eşit fırsatlara uzun vadede erişememiş olmalıdır. Pozitif ayrımcılık, ayrımcılığı ortadan kaldırmak için bu dezavantajlı gruplara ayrıcalıklı davranmayı esas almaktadır. Örneğin, kamuya açık tuvaletler herkesin kullanımına açıkken engelli bireylerin kullanımına uygun değildir. Bazı bölgelerde var olan engelli tuvaletleri ise sadece engelli erkeklerin kullanımına uygundur. Böylesi bir durumda kamu tarafından yapılacak düzenlemeler neticesinde engelli kadınlara tuvaletlere erişiminin sağlanması pozitif bir ayrımcılık kabul edilebilir.

Engelliler Kanunu 4. Maddesi ile engelli kişilere yönelik ayrımcılık yapılamayacağı ve ayrımcılıkla mücadelenin engelli kişilere yönelik politikaların odak noktası olacağını kabul etmiştir. Aynı şekilde Türk Ceza Kanunu'nun ayrımcılığa ilişkin 122. Maddesinde engelliliğe dayalı ayrımcılık suç sayılmıştır.¹⁷³

2.4.2. Erişilebilirlik

Engelli hakları konusunda özel bir önem taşıyan ve herhangi bir hakkı elde edebilmek için kilit role sahip olan “erişilebilirlik” ilkesi, BMEHS'nin ana temasını

¹⁷¹ Çalışmanın 100. Sayfasındaki Marie-Louise Jungelin v Sweden, Communication no 5/2011, 2 October 2014 davası bu konuyu açıklar niteliktedir.

¹⁷² Pozitif ayrımcılık terimi uluslararası hukukta veya uluslararası mahkeme ve komite kararlarında kullanılan bir terim değildir, Daha çok günlük dilde kullanılmakta olan bu terim yerine hukukun tercih ettiği terim ‘geçici özel önlem’dir. Gül, “**Hukukta Ayrımcılık Yasağı**”, s.126.

¹⁷³ Madde 122: “ Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak...” şeklinde kabul edilen bu maddeye engellilik ibaresi 5378 sayılı Engelliler Kanununun 41. Maddesi gereğince 2005 yılında eklenmiştir. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 25611 Sayı ve 12.10.2004 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

oluşturmaktadır. Genel olarak erişilebilirlik insan yapımı ve doğal fiziksel çevre başta olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel çevreye ulaşabilme, bu çevrelerde verilen hizmetlerden yararlanma ve katkıda bulunma olanaklarına sahip olmayı ifade etmektedir.¹⁷⁴ Bu da iki temel noktayı içermektedir:

1. Fiziksel çevreye (mekana ve burada sunulan hizmetlere) ulaşabilmek
2. Bilgi ve mesaja ulaşabilmek

Bir hakka sahip olmak ancak ona erişmekle anlam kazanacaktır. İnsan haklarına dair yapılan düzenlemelerin her birinde açık açık anlatılan sağlık hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı gibi haklardan yararlanmak için çevresel engellerin hepsinin bertaraf edilmesi şarttır. BMEHS'nin Giriş paragrafında, bu durum şöyle ifade edilmiştir; “e. *Engelliliğin gelişen bir kavram olduğunu ve engellilik durumunun, sakatlığı olan kişilerin topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen tutumlar ve çevre koşullarının etkileşiminden kaynaklandığı gerçeğini kabul ederek...*”

Görüldüğü üzere “engellilerin topluma tam ve etkin katılımının sağlanması” genelde engelliler ve özelde engelli kadınların topluma sosyal içermesi ile mümkündür. Bu da engelli vatandaşların temel ihtiyaçlarını kendi imkanları ile elde etme, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun bırakılmama gibi durumların gözetilmesi ile mümkün olacaktır. Netice itibarıyla engellilerin böylelikle toplumla bütünleşmesi ise sosyal içermenin bir sonucu olarak kendini gösterecektir. Daha önce de dile getirildiği gibi bireyin yetiyitiminin varlığı tedavi edilemez durumda olduğunda onu sosyal hayata dahil etmek ancak çevresel engellerin ortadan kaldırılmasıyla sağlanabilir. Bu noktada devreye BMEHS'de belirtilen “makul uyumlaştırma” ve “evrensel tasarım” ilkeleri girmektedir.

Makul uyumlaştırma konusuna yukarıda değinildiğinden tekrar üzerinde durulmayacaktır. Evrensel tasarım “*ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanmasıdır.*”¹⁷⁵ Bu sayede sadece engelliler için özel düzenlemelere de gerek kalmayacak ve engelliler için bir pozitif ayrımcılık söz konusu olmayacaktır. Yeni bir yer inşa edilirken ya da bir yol

¹⁷⁴ Çağlar, “**Engellilerin Erişebilirlik Hakkı...**”, s.542.

¹⁷⁵ Evrensel Tasarım BMEHS 2. Madde son paragrafta bu şekilde tanımlanmıştır.

yapılırken çocuklar, yaşlılar, bebek arabalı ebeveynler, geçici sakatlığı bulunanlar, hamileler, dikkat eksikliği yaşayanlar, elinde çanta ya da benzeri yük bulunanlar ve hatta gün içinde kendini yorgun hisseden herkesin makul derecede kullanabileceği şekilde hazırlanacaktır.¹⁷⁶

İlk bakışta her iki kavram da aynı şeyi ifade ediyormuş gibi görünse de birbirinden farklı anlamlara sahiplerdir. Makul uyumlaştırma belirli kullanıcılara farklı şekillerde muameleyi esas alırken, evrensel tasarım tüm kullanıcılara aynı şekilde muamele eder. Zira BMEHS makul uyumlaştırmanın gerçekleşmemesi dahil her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. Açıktır ki, makul uyumlaştırmanın yapılması engellilerin lehine gerçekleşecektir. Ancak Sözleşme pozitif ayrımcılığı yasaklamaktadır.

Şu halde evrensel bir tasarımdan söz etmek için yapılması gerekenler engellilerin her türlü imkana herhangi birinin desteğine ihtiyaç duymaksızın erişebilmesidir. Bu da sadece belli düzenlemelere gidilmesi ile sağlanabilecektir. Örneğin bir okul inşa edilirken toplumda yaşayan tüm insanlar düşünülerek bir yapılanmaya gidilse ve herkesin kullanımına uygun binalar yapılırsa engelliler için ayrı bir eğitim sistemi geliştirilmesine de gerek kalmayacaktır.

Diğer yandan belirtmek gerekir ki, “*Engelli bireylerin ulaşımına uygun hale getirilmiş sosyal ve fiziksel çevre, engellilerin kısıtlanmış ve sosyal alanda dışlanmış hayatına son verecektir*” anlayışıyla taraf devletlerde farkındalık yaratmaya çalışan Avrupa Birliği Konseyi, 4 Haziran 1998’de “*Engelliler İçin Park Kartı Verilmesi*” başlıklı bir tavsiye kararı almıştır. Karar ile sağlanmak istenen, engelli bireylerin gideceği yere en yakın alana arabalarını park edebilmesi için AB ülkelerinin tümünde geçerli olan özel bir park kartının kendilerine tahsis edilmesidir. Böylece engellilerin bağımsız hareketinin arttırılması da amaçlanmaktadır.¹⁷⁷

Erişebilirlik yaşamın tüm alanlarındaki hak ve hizmetlere ulaşabilmek ve bunlardan yararlanabilmek¹⁷⁸ anlamına geliyorsa, fiziksel çevreye ulaşım ne kadar

¹⁷⁶ Süleyman Akbulut, Hakan Özgül, Tolga Tezcan, **Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu**, İstanbul, Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği – TOHAD, 2014, s.57.

¹⁷⁷ “Engelliler İçin Park Kartı Verilmesi”, Avrupa Konseyi, No: 98/376/EC, 4 Haziran 1998.

¹⁷⁸ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı 2010-2011**, 12.11.2010 Tarihli ve 27757 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

önemliyse, bilgi ve mesaja ulaşım da o denli önem taşımaktadır. Düşünce ve ifade özgürlüğünden bahsederken bu konuya ayrıntılı olarak değinilecektir.

Tüm engelli bireylerin insan haklarına ulaşması bir gerekliliktir. Fakat engelli kadınların genel olarak toplumsal yapı içinde görünür olmamaları kendi haklarına erişmelerini zorlaştırmaktadır. Sosyal anlamda kadınların genel olarak eve kapatılarak dışarı çıkarılmaması durumu söz konusu engelli bir kadın olduğunda bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Engelli kız çocuğuna sahip ailelerin korumacı tavrı sonucu sosyal bir hayatı olmayan kız çocukları doğal olarak sosyal hayata adapte olamamaktadır.

2.4.3. Adalet Erişim

“Adalet erişim” kavramı *“Toplumu oluşturan bireylerin, insan hakları, temel hak ve özgürlükler ve adaletin kalitesinden ödün vermemek koşuluyla, en kolay, hızlı, etkili ve en az masrafla, uygun hukuki mekanizmalardan yararlanarak, ihtiyaç duydukları hukuki çözümlere ulaşması”*nı ifade etmektedir.¹⁷⁹ Adalet erişim hakkı daha çok adli yargılanma hakkı ile bağlantılıdır ve bu da uluslararası hukukta gereken yerini almıştır.¹⁸⁰ Engelliliğe dair uluslararası hukuk belgelerinde ise konuya ilişkin en detaylı açıklama BMEHS ile söz konusu olmuştur. Sözleşmede ilk olarak tüm engellilere, adalet diğer insanlarla eşit ve etkin bir biçimde erişme hakkını tanımıştır.

Sözleşmenin 13. Maddesinde yer alan adalet erişim hakkı genel olarak Taraf Devletlerce engelli bireylerin diğer bireylerle eşit biçimde adalet erişimlerini öngörmektedir. Bunun için gerekli uyumlaştırmaların yapılması, adli işlemlere

¹⁷⁹ İrem Özdemir, **Medeni Yargılama Hukukunda Adalet Erişim**, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tez, Ankara, 2010, s.23.

¹⁸⁰ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 6 ve 11. Maddeler, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi 14-16. Maddeler ile herkesin her yerde her durumda hukuk önünde “kişi” olarak tanınma hakkının altı çizilmiş, herkesin mahkemeler ve yargı yerlerinde eşit olduğu ve eşit olarak yargılanacağı ortaya konmuştur. Ayrıca Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi 15. Madde ile Taraf Devletlerin “mahkemelerdeki prosedürlerin bütün aşamalarında kadınlara eşit muamele etmesi” sorumluluğunu yüklerken Her Türlü Irkçılık ve Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesinin 5. Maddesi “herkesin mahkemelerde ve adaleti yürüten diğer bütün organlarda eşit muamele görme hakkının” güvence altına almaktadır. AİHS 6. Madde de bu kapsamda değerlendirilebilir.

katılımlarının kolaylaştırılması ve adalet sistemi içindeki görevlilere bu konuda gerekli eğitimin sağlanması yükümlülüğünü getiren bir hükümdür.

Adalet tam ve etkin erişim bir engelli için karakollara, adliyelere, jandarmaya ya da cezaevlerine ulaşmada çevresel hiçbir engelle karşılaşmamakla başlamaktadır. Ne var ki, bu merkezler fiziki mesafe açısından uygun olmamakla birlikte engelli bireylerin kullanımı için tasarlanmadığında adalet erişim imkansız hale gelmektedir. Engeli olmayan bir kadın için de engelli bir kadın için de bu tür merkezlere erişim ulaşım güçlükleri dolayısıyla zordur. Özellikle jandarma gibi kolluk kuvvetlerinin şehrin dışında olması kırsal kesimde yaşayan bir engelli kadının erişimini daha da zorlaştırmaktadır. Öyle ki, İstanbul Barosu'nun 2008-2010 arası döneme ilişkin verilerine göre, adli yardım talebiyle Baroya başvuran kadınların sayısı erkek başvuru sahiplerinin neredeyse üç katıdır. Bu durum, kadınların bu tür bir hukuki desteğe erkeklerden daha fazla ihtiyaç duyduklarının göstergesidir.¹⁸¹ Dolayısıyla cinsiyet eşitsizliği sebebiyle kadınların adalet erişimi erkeklerin erişiminden daha önemlidir. Özellikle engelli kadınların erişimi konusunda daha hassas davranılarak gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Güney Afrika'da merdivenler dolayısıyla bölge adliyesine ulaşamayan ve tekerlekli sandalye kullanan Bayan Ethe Muller'in açtığı dava oldukça önemlidir. Avukat olan Muller adliye salonuna giremeyince 2000 yılında "Eşitliğe Teşvik ve Adaletsiz Ayrımcılığın Önlenmesi Yasası"na dayanarak bir dava açmıştır. Açtığı dava, Güney Afrika İnsan Hakları Komisyonu'nca desteklenmiş ve Adalet Bakanlığı'yla Bayındırlık Bakanlığı'na sunulmuştur. 2004 yılının Eylül ayında Güney Afrika Eşitlik Mahkemesi davada son karara varmıştır. İki Bakanlık da gerekli tekerlekli sandalye girişlerini sağlamadıklarını kabul etmiştir. Bu eksikliğin Bayan Muller'e ve benzer erişim ihtiyacı olan diğer insanlara karşı bir ayrımcılık olduğunu da kabul edip özür dilenmiştir.¹⁸²

2.4.3.1. Hükümlü ve Tutuklu Hakları

Engelli kadınların tutuklu bulunduğu durumlar cinsiyet temelli şiddeti de beraberinde getirmektedir. Engelli kadın hükümlüler suiistimal, şiddet, cinsel taciz ve tecavüz için özellikle yüksek risk altındadır. Hassas fiziksel durumları nedeniyle

¹⁸¹ Seda Kalem Berk, **Türkiye'de Adalet Erişim**, Ankara, TESEV Yayınları, 2010, s.42.

¹⁸² Apology to Disabled, <http://www.news24.com/SouthAfrica/News/Apology-to-disabled-20040224> (01.10.2014).

engelli hükümlüler, diğer hükümlülerin ve cezaevi personelinin taciz ve şiddeti için kolay birer hedefdir.¹⁸³ Ayrıca öz bakımını yerine getiremeyecek durumda olan engelli kadınların bakımının yapılmaması veya bu bakımın diğer tutukluların insafına bırakılması onur kırıcı bir muameledir. Dolayısıyla buna dair önlemlerin alınması bir zorunluluk olmalıdır.

Engelli bir bireyin tutuklanması sırasında kullanılan araçlar, fiziksel açıdan engelleri dolayısıyla eziyet çekmelerine yol açmayacak biçimde tasarlanmış ve düzenlenmiş olmalıdır. Örneğin ABD’de tekerlekli sandalyeye bağımlı bir engelli gözaltına alınırken uygun araç getirilmediği için araçtaki sıraya kemerle bağlanmış, ancak araç seyir halindeyken yere düşüp yaralanmıştır. Neticede bu durum ayrımcılık olarak kabul edilerek dava konusu olmuştur.¹⁸⁴ Ayrıca engelli bir bireyin yakalanması sırasında, engel türüne göre iletişime geçilmediği durumda birey kendisine yöneltilen suçu dahi anlamayacaktır. Dolayısıyla özellikle işitme ve konuşma engellilerle iletişim için onların özel durumlarına hitap edecek tedbirler alınmalıdır.

Sözü edilen durumun birebir kanıtı Adele Ursula Price’in 23 Temmuz 1996’da Birleşik Krallık aleyhine AİHM’e açtığı davada görülmektedir. Davacı akülü sandalyeye bağımlıdır. Hakim hemen cezaevine gönderilmesine karar vermiştir. Mahkemeden ayrılmadan önce davacı, bir mahkeme görevlisinden sandalyesi için şarj cihazı istemiş, görevli ise bunun lüks bir malzeme olarak görüldüğünü söyleyerek cihazı getirmemiştir. Dava 20 Ocak 1995 tarihinde öğleden sonra görüldüğü için davacı ertesi sabaha kadar cezaevine götürülemediği. Bu nedenle geceyi bir polis karakolunda geçirmek zorunda kalmıştır. Hücre engelli bir birey için düzenlenmiş değildir. Davacının iddiasına göre yatak çok serttir ve kalçalarında ağrıya sebep olduğu için akülü sandalyesinde uyumak zorunda bırakılmıştır. Acil durum ve aydınlatma düğmeleri erişilebilir yerde değildir. Tuvalet de sandalyesinden yüksekte olduğu için tuvaleti de kullanamamıştır. Davacı, gözaltında gördüğü kötü muamele sonucu duygusal ve psikolojik sorunlar yaşadığı iddiasıyla manevi tazminat olarak Mahkemeden 50.000 pound istemiştir. Hükümet bu talebi, bir ihlal olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Bunun üzerine Price konuyu

¹⁸³ **Handbook For Prison Managers And Policymakers On Women And Imprisonment**, United Nations Office On Drugs And Crime, New York, 2008, s.12.

¹⁸⁴ T.C. Başbakanlık, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması**, Ankara, 2010, s.41.

AİHM'ye taşımıştır. Price'ın iddiasına göre cezaevine gönderilmeden önce ve gözaltında tutulurken gördüğü muamele AİHS'nin 3. Maddesini ihlal etmektedir.¹⁸⁵

BMEHS 13. Maddede, adalete erişim konusunda ikinci olarak başlangıç sorgulamaları gibi ön aşamalar da dahil olmak üzere adalet yönetiminin bütün aşamalarında adalete etkin bir şekilde erişim hakkını engelli vatandaşlara sunmaktadır. Öncelikle sorgulamanın engelli bireyin engel türüne göre yapılması önemlidir. Çünkü işitme engelli bir birey ile bağıarak ya da ağız okumasını sağlayacak şekilde konuşmak her zaman işe yaramayabilir. Bunun dışında öğrenme güçlüğü olan bir bireyi sorgularken anlaşılması zor sözcük ve cümle gruplarını kullanmak yerinde olmayacaktır. Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi Madde 14 3/F'de de belirtildiği üzere "*Mahkemede konuşulan dili anlamıyor veya konuşamıyorsa, bir çevirmenin yardımından ücretsiz olarak yararlanma*" hakkı herkese tanınmıştır. Doğal olarak böylesi durumlarda örneğin bir işitme engellinin savunmasının alınması için mahkemede bir işaret dili tercümanının bulunması olası eşitsizliği ortadan kaldıracaktır. Engelli bireylere tutuklanma sırasında gösterilen hassasiyet tahliye sırasında da gösterilmeli ve bireyin güvenlik hakkı gereğince davranılmalıdır.

2.4.3.2. Avukata Erişme Hakkı

Engelli kadınlar için bu süreçteki en önemli sorunlardan biri de kendisini savunacak avukata erişememesidir. Belirtildiği üzere engellilik ve yoksulluk durumundan en çok etkilenen kesimin engelli kadınlar olması beraberinde ekonomik sorunları da getirmektedir. Bu da tam bir adli yargılama hakkının önüne geçen etmenlerden biridir. Ayrıca engelli kadınlar eğitim alanındaki dezavantajlı durumları sebebiyle kişisel haklarını da bilememektedir. Dolayısıyla adalete erişimi söz konusu olsa bile, hak iddia edecek donanıma sahip değillerdir. Bunun dışında örneğin istihdam konusunda ayrımcılığa uğrayan bir engelli kadın, adalete erişememesi durumunda hem çalışma hakkından olacak, hem de hakkını arayamayacaktır. Adalete erişim başlı başına diğer haklarla bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Ayrımcılığın

¹⁸⁵ 137 Price v. The United Kingdom, 33394/96 [2001], 10 July 2001. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. Maddesi şu şekildedir: "Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz."

ortadan kaldırılması için özellikle engellilere her türlü kolaylığın sağlanması devletlerin yükümlülüğündedir.

Son olarak Sözleşmede adalet sistemi çalışanlarının engelliler konusunda eğitilmesi gerektiği belirtilmiştir. Avukatlar, hakimler, cezaevi müdürleri, polisler, askerler gibi bütün adalet çalışanlarında engelli farkındalığının olması ve engellilere karşı nasıl davranış sergilemesi gerektiği özellikle öğretilmelidir.

2.4.4. Düşünce ve İfade Özgürlüğü

Düşünce özgürlüğü düşüncenin dış baskı ve yasaklarla sınırlandırılmayıp, bunların etkisinden bağımsız ve yalnızca kendisinden sorumlu oluşudur.¹⁸⁶ İfade özgürlüğü ise düşüncenin karşı tarafa aktarılabilmesi hakkıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki tanım, BMEHS 21. Maddesinde teyit edilmiştir. Buna göre *“Herkesin düşünce ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak düşüncelerinden dolayı rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etmek ve yaymak hakkını gerekli kılar.”*¹⁸⁷

2.4.4.1. Bilgi ve Mesaja Erişme Hakkı

Sözleşme 21. Madde ile ilk olarak düşünce özgürlüğünden engelli bireylerin eşit şekilde yararlanabilmesi için bilginin engellilerin erişebileceği biçimlerde ve farklı engelli gruplarına uygun teknolojilerle, güncel olarak ve ek bir bedel alınmaksızın sunulmasını esas almıştır. Fakat engelli bireyler bu hakka ulaşmakta bazı zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin televizyon izlemek bile bazı engelli grupları için bir lükstür. Çünkü yayımlanan programlar görme engelliler için görsel öğelerden uzak sesli betimlemelere sahip değildir. Bunun yanında işitme engelliler için işaret dili ile tercüme edilen program sayısı çok azdır. Aynı şekilde bir

¹⁸⁶ Mustafa Yıldırım, “Düşünce Özgürlüğü Üzerine”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 40, Sayı 1, 1999, s.189.

¹⁸⁷ Düşünce ve İfade Özgürlüğü İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (19. Madde), <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf> (08.10.2015). Ayrıca Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (19. Madde), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (Madde 5), Çocuk Hakları Sözleşmesi (Madde 12) düşünce ve ifade özgürlüğünü herkese tanıyan uluslararası sözleşmelerdir.

işitme engelli için ses durum sinyallerini, telefonları duyamama, sesli yanıt sistemleri ve arama merkezleri gibi sese dayalı hizmetler ve sistemlerle konuşamama durumu yaşanan sıkıntıların başında gelmektedir.¹⁸⁸

İşitme ve görme engelliler için düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında en büyük sorunlardan biri kendi dillerinin resmi alanda kabul görmüyor olmasıdır. Oysa Sözleşmede Braille alfabesi ve işaret dili ilk defa genel olarak kabul gören alfabe ve dillerin dışında sayılmıştır. Resmi düzeyde de kabul edilebilirliğinin sağlanması Taraf Devletlere önerilmiştir. İşaret dilinin resmi olarak kabul edilmesi işitme ve konuşma engellilerin kamu kurumlarında kendilerine muhatap bulmasını da kolaylaştıracak ve sağlık, eğitim, istihdam vb. pek çok alanda diğer bireyler ile eşit şartlarda olmalarına yardımcı olacaktır.

BM Engelli Hakları Komitesi'ne yansıyan bir dava işaret dilinin resmîyet kazanıp tüm resmi işlerde kullanılması ile ilgilidir. Nisan 2013'te işitme engelli A.M., Avustralya aleyhine bireysel olarak bir dava açmıştır. Buna göre A.M., Yeni Güney Galler Mahkemesine Şerif tarafından jüri olarak seçilmiştir. Fakat bu görevi yerine getirebilmesi için mahkemenin işleyişini takip etmesi gerekmektedir. Bunu da, ancak bir işaret dili tercümanı yardımı ile yapabilecektir. Mahkeme A.M.'yi seçerek ayrımcılık yapmadığını göstermeye çalışmakta fakat onun özel durumuna uygun tedbirleri almamaktadır. Bunun üzerine A.M. Avustralya Federasyonu Mahkemesine başvurarak işaret dili tercümanı talep etmiştir. Mahkeme bu talebi olası davalar sırasındaki güvenlik tedbirleri dolayısıyla reddetmiştir. Yetkililer dışında birinin salonda bulunmasını uygun bulmamıştır. Takip eden süreçte A.M., iç hukuk yollarını tüketerek Komite'ye başvurmuştur. Komite canlı biri vasıtasıyla gerçekleşecek yardımın kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Ancak kızılötesi yardımını kabul edilebilir bulmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Oysa TV yayın ve videoların ses bileşenlerini takip etmek için işitme engelli insanlara olanak tanıyan resim - yazılı metinlerin sağlanması, telefonla haberleşmek için metinli telefon sisteminin sağlanması imkansız durumlar değildir. Müberra Güngör, Ayşegül Bolat, Hüseyin Cengiz ve Nurdan Aslan, **Özürlülere Yönelik Teknolojik Düzenlemeler**, Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, 2011, s.32.

¹⁸⁹ A. M. (represented by the Australian Centre for Disability Law), Communication No; 12/2013, 25 March – 17 April 2015.

2.4.4.2. İnternete Erişim

BMEHS'nin 21. Maddesinin c ve d paragrafları internet üzerinden bilgi ve hizmet veren kuruluşların engelli bireylerin kullanımına uygun düzenlemelere gitmeleri gerektiğini belirtmiştir. Birleşmiş Milletler, Kasım 2006'da engellilerin internete erişebilirlikleri hakkında bir denetim yapılmasını sağlamıştır. Alanında ilk olan bu denetim, tüm dünyada 20 ülkeden 100 lider web sitesine erişilebilirliği incelemiştir. Anketin amacı, günlük hayatlarının bir parçası olarak engellilerin erişebileceği web sitelerinin mevcut erişilebilirlik durumuyla ilgili bilgi elde etmektir. Nihayetinde elde edilen sonuçlara göre dünya çapında lider web sitelerinin pek çoğu, uluslararası erişilebilirlik standartlarını karşılamamaktadır. Öyle ki, 100 web sitesinden yalnızca 3'ü temel erişilebilirlik değerlendirmesini karşılayabilmiştir. Bu sitelerin bazıları da engelli insanların kullanmalarını engelleyen faktörleri ortadan kaldırmaya uygunken, bazılarının üzerinde ciddi çalışmalar yapmak gerekmektedir.¹⁹⁰

2.4.5. Yaşama Hakkı

İnsanların temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmelerinin ilk şartı yaşamlarını devam ettiriyor olmalarıdır. Bu bakımdan yaşama hakkı olmaksızın diğer tüm hak ve özgürlüklerin bir anlamı yoktur.¹⁹¹ Yaşama hakkı, kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü koruyabilmesi ve varlığının çeşitli etkilerle bozulmasına engel olabilmesi hakkıdır. Yaşama hakkı aynı zamanda öldürülmeme hakkını ifade etmektedir;¹⁹² Yaşama hakkını düzenleyen BMEHS 10. Madde'ye göre: “*Taraf devletler her insanın yaşam hakkına sahip olduğunu yeniden onaylayarak engellilerin bu haktan etkin ve diğer bireylerle eşit koşullar altında yararlanmalarını sağlayacak gerekli tüm tedbirleri alır.*” Ayrıca 17. Maddede yer alan ve kişinin beden ve ruh bütünlüğüne diğer bireylerle eşit şekilde saygı duyulması hakkı da bu

¹⁹⁰ United Nations Global Audit of Web Accessibility,

<http://www.un.org/disabilities/documents/fnomensarep.pdf> (07.10.2014).

¹⁹¹ Enver Bozkurt, **Uluslararası Hukukta İnsan Hakları Hukuku**, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2006, s.151.

¹⁹² Kalabalık, s.397.

çerçevede değerlendirilebilir. Sözleşme yaşama hakkı konusuna geniş yer vermediğinden üzerinde durulması gereken başka bir husus yoktur.¹⁹³

2.4.6. Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar

BMEHS'nin 11. Maddesi '*Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar*'dır.¹⁹⁴ Savaşlar, yangın, sel, deprem gibi doğal afetler, kasırgalar herkesin yaşama hakkını tehdit eden olaylardır. Bu olaylar özellikle engelli kadınlar, yaşlılar ve çocuklar gibi en savunmasız grupları daha fazla etkilemektedir. Ayrıca herhangi bir engeli olmayan bireylerin engelli hale gelmesine de neden olmaktadır.

Savaş ve silahlı çatışma gibi durumlardan engelli kadınların etkilenme sebebi açıktır ki, su, barınak ve sağlık hizmetleri gibi en temel ihtiyaçlara ulaşmakta diğer bireylere oranla daha fazla zorlanıyor olmalarıdır. Savunmasız olan engelli kadınların böylesi durumlarda toplumsal cinsiyete dayalı şiddete, tecavüz ve diğer cinsel istismar biçimlerine uğrama olasılığı engeli olmayan kadınlara oranla daha fazladır. Bu durum Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi tarafından da kabul edilmiş, engelli kadınlar çatışma sırasında ve sonrasında cinsel şiddet açısından risk altında olan gruplar arasında sayılmış ve özel durumlarına ilişkin tedbirlerin alınması taraf devletlere tavsiye edilmiştir.¹⁹⁵ Diğer yandan BM Güvenlik Konseyi 2000 yılında silahlı çatışmaların yaşandığı durumlarda ve sonrasında kadın ve kız çocuklarının haklarının korunması için bir karar almıştır. Burada engelli kadınlara yer verilmemiş ve özel gereksinimleri dikkate alınmamıştır.¹⁹⁶

Dünya genelinde zulüm, çatışma, geniş çapta şiddet ve insan hakları ihlalleri sonucu zorla yerlerinden edilmiş 45.2 milyon insanın 6.7 milyondan fazlası

¹⁹³ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 3, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi 6/1. Çocuk Hakları Sözleşmesi 37/a, AİHS 2/1 ve T.C Anayasasının 17. maddeleri yaşama hakkını düzenlemektedir.

¹⁹⁴ Madde 11; "Taraf Devletler silahlı çatışma halleri, acil insani durumlar ve doğal afetler de dahil olmak üzere risk durumlarında engellilerin korunması ve güvenliğinin sağlanması için insancıl hukuk ve uluslar arası insan hakları hukuku dahil uluslararası hukuk çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli tüm tedbirleri alır."

¹⁹⁵ Women In Conflict Prevention, Conflict And Post-Conflict Situations, Committee On The Elimination Of Discrimination Against Women, No: 30, 18 October 2013.

¹⁹⁶ 1325 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı: Kadınlar, Barış ve Güvenlik, Güvenlik Konseyi tarafından 31 Ekim 2000 tarihinde 4213. toplantıda kabul edilmiştir.

engellidir.¹⁹⁷ Zihinsel ve fiziksel istismara, sömürüye ve mal ve hizmetlerin dağıtımında ayrımcılığa uğramakta, çatışma halindeki tarafların silahlı mensupları tarafından kaçırılma, askerler tarafından cinsel şiddete maruz kalmaktadırlar.¹⁹⁸

Silahlı çatışma ve savaşlar yanında doğal afetler de engelliliğe sebep olmakta, engellilerin ve engelli kadınların yaşam koşullarını güçleştirmektedir. 2004 yılında Hint Okyanusunda yaşanan deprem tsunamiye yol açmıştır. Sonrasında uluslararası toplumun insani yardım bakımından yeterli donanıma sahip olunmadığı anlaşılmıştır. Uluslararası Rehabilitasyon Merkezi Hindistan, Tayland ve Endonezya’da tsunamiden etkilenen bölgelerde insani yardımla ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Değerlendirmeye göre geçici sığınma yerlerinin büyük bir bölümü, fiziksel engelli insanların erişimine uygun değildir. Endonezya hükümeti, Uluslararası Göç Örgütü’nden tsunamiden etkilenen insanlar için 11.000 prefabrik ev ve sığınma alanı inşa etmesini istemiştir. Bu binalar yine de fiziksel engelli insanlar açısından erişilmez durumdadır. Ayrıca Endonezya’da yiyecek dağıtım sistemi, erişimi zor dahili bir kamp sistemine dayanmaktadır. Bu alanlarda sağlıkla ilgili sorunlardan biri yardımcı malzemelerde yaşanan kıtlıktır. Afetten etkilenen insanlar için ruh sağlığı ya da danışmanlık hizmetleri neredeyse yoktur. Olan yerlerde de ulaşım seçeneklerinin olmaması nedeniyle erişilmez bir durum söz konusudur.¹⁹⁹ Dolayısıyla afet ve afet sonrasında yaşanan süreç her açıdan engellilerin hayatını tehlikeye atmakta ve onlara özel tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Yaşanabilmesi muhtemel her duruma karşı engelli bireyler düşünülmelidir.

Sel, deprem, kasırga, tsunami, yangın gibi doğal afetler de engellilerin yaşama hakkını tehdit etmektedir. Özellikle bakım evlerinde kalan engelli bireyler doğal afetler konusunda özellikle eğitilmelidir.²⁰⁰ Afetin ardından arama, kurtarma ve tahliye tedbirleri boyunca, engelli insanları emniyetli bir biçimde ve hızla tahliye

¹⁹⁷ **Disability Inclusion Translating Policy into Practice in Humanitarian Action**, Women’s Refuge Commission, New York, 2014, s.4.

¹⁹⁸ Tüm mültecilerin yaşadığı koruma sorunları kadınlar tarafından da paylaşılır, <http://www.unhcr.org.tr/?page=15> (04.10.2014).

¹⁹⁹ Janet E. Lord, Michael E. Walerstone, Michael Ashley Stein, “Natural Disasters and Person With Disabilities”, Der. Robin Paul Malluy, **Law And Recovery From Disaster: Hurricane Katrina**, England, Ashgate Publishing Limited, 2009, s.75.

²⁰⁰ Aralık 2006’da Rusya’da bir uyuşturucu rehabilitasyon kurumundaki yangında 46 kadın ölmüş akabinde 2 gün sonra Tayga kasabesindeki psikiyatri kurumunda sekiz kişi başka bir yangında hayatını kaybetmiştir. Aynı gün psiko-sosyal ve zihinsel engelli çocuklar için başka bir kurumda bir yangın daha çıkmış fakat can kaybı olmamıştır. Russia: Government Must Establish Independent Investigation Into Hospital Fire Deaths, http://www.disabilityworld.org/01_07/russianfires.shtml (04.10.2014).

etmek için özel teknik ve yöntemler kullanmak gerekli olabilir. Bu nedenle engelliler ya da engelli örgütlerinden temsilciler, belirli bir katılımcı tarzda engellilerin özel ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla afet yönetim komitelerine dahil edilmelidir.²⁰¹

2.4.7. Spor ve Kültür Hakkı

2.4.7.1. Dinlenme ve Boş Zaman Geçirme Hakkı

İnsanın kültürel bir varlık olması ve nesilden nesile aktarılan kültürel niteliklerin esas öznesi konumunda bulunması kültürel hakların da uluslararası hukukta yer almasına neden olmuştur. İkincil kuşak haklardan olan kültür hakkı daha çok düşüncenin çeşitli yollardan açıklanması, bilim ve sanatı öğrenme hakkı ve eğitim hakkını kapsamaktadır.²⁰² Bunun dışında kültürel haklar ilk kez İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile uluslararası hukuktaki yerini almış ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile önemini ortaya koymuştur.²⁰³

Sözleşmenin 30. Maddesi, engellilerin dinlenme, boş zaman ve spor faaliyetlerine ayrımcılık yapılmaksızın diğer bireylerle eşit koşullarda katılımının sağlanmasını taraf devletlerin sorumluluğuna bırakmıştır. Burada öncelikli olarak “*kültürel materyallere kendilerine uygun formatlarda erişebilmek*” esas alınmıştır. Söz konusu düzenleme ile kast edilen örneğin görme engelliler için görsel öğelerden arındırılarak seslendirilmiş filmler, Braille alfabesi ile kabartma ya da büyük punto ile hazırlanan reklam afişleri veya seslendirilmiş kitaplardır. İşitme engelliler için işaret dili ile sunulan tiyatro oyunları ya da filmler gibi düzenlemeler yer almaktadır. Ayrıca bütün kültürel aktivitelerin gerçekleştiği mekanlara ulaşım da bir o kadar

²⁰¹ How To Include Disability Issues In Disaster Management Following Floods 2004 In Bangladesh, Handicap International, Bangladesh, 2005, s. 21.

²⁰² Kalabalık, s.581.

²⁰³ İHEB Madde 27: “Herkes toplumun kültürel yaşamına serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkına sahiptir. Herkesin yaratıcısı olduğu bilim, edebiyat ve sanat ürünlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.” Kültürel hakların engelli bireyleri içeren ilk düzenlemesi ise Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 5 No'lu Genel Yorumudur. Burada Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kuralların 10. Maddesinin 1. ve 2. Paragrafları yinelenerek devletlerin kırsal ya da kentsel alanlarda engelli kişilerin sadece kendi yararlarına değil; içinde yaşadıkları toplumun zenginleşmesine de katkıda bulunmalarını sağlayacak yaratıcı, entelektüel potansiyellerini kullanma fırsatına sahip olmalarının garanti altına alınması gerektiğine işaret edilmiştir.

önemlidir. Dolayısıyla engelli bireyler kültürel aktivitelere erişim sorununu aşsalar bile bu faaliyetlerden yararlanma şansları bu şartlarda kolay değildir. Nitekim Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2010 yılında yapılan bir araştırmada 1507 engelli ile yapılan anket sonuçlarına göre, örneklem grubunun %23.1'i hiçbir zaman boş zaman faaliyetlerine katılmadıklarını, %25.8'i ise nadiren bu tür faaliyetlere katılabildiklerini belirtmektedirler.²⁰⁴ Bu oran örneklem grubunun neredeyse yarısına tekabül etmektedir. Diğer yandan ABD'de yapılan bir araştırmada aynı şekilde engelli olan bireylerin engelli olmayan bireylere kıyasla daha az sıklıkla restoranlara, alışveriş merkezlerine, süpermarketlere, sinemaya, tiyatroya, konserlere, spor karşılaşmalarına gittikleri belirtilmiştir.²⁰⁵

Engelli kadınlar boş zaman değerlendirme ya da kültürel aktivitelere katılma konusunda engeli olmayan kadınlarla aynı sınırlamaları paylaşırlar. “Enerji eksikliği, zaman bulamama, fırsat ve seçenek olmaması, başkalarına bağımlı olma ve fiziksel ve fizyolojik güvenlik endişesi” söz konusu kadınlar için boş zaman sınırlamaları olarak kabul edilmektedir.²⁰⁶ Genel olarak kadınların erkeklerden daha az sinemaya, tiyatroya gitmesi ne kadar gerçekse engelli kadınların diğer kadınlardan ve engelli erkeklerden daha az bu aktivitelere katıldığı da bir o kadar gerçektir.

AB de bu konuya önem vermektedir. 6 Mayıs 2003 tarihinde AB Konseyi “*Engelli Bireylere Yönelik Kültürel Etkinlikler ve Bu Etkinliklere Ulaşılabilirlik*” adı altında bir karar almıştır. Kararda engellilerin kültürel alandaki rolünün artırılması amacıyla kültürel etkinliklerden görsel ve işitsel olanların alt yazı, işaret dili ya da Braille alfabesi ile hazırlanmasının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca engellilerin tiyatro, sinema, müze ve kütüphane gibi ortamlara girişinin fiziksel açıdan erişilebilir hale getirilmesi öngörülmüştür.²⁰⁷

BMEHS'nin 30. Maddesinde dikkat çekilen bir diğer konu da “*Engelliler, diğerleriyle eşit bir şekilde, işaret dilleri ve sağır kültürü dahil kendilerinin özel kültürel ve dil kimliklerinin tanınmasına ve desteklenmesi hakkına sahiptir.*”

²⁰⁴ T.C. Başbakanlık, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması (Özet Rapor)**, Ankara, 2010, s.19.

²⁰⁵ Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması, s.44.

²⁰⁶ Jennifer Hoyle, “**Leisure And Women With Disabilities: New Directions In Subjective Experience**”, A Thesis Submitted to the School of Graduate Studies In Partial Fulfillment of The Requirements for the Degree Master of Arts, Mc Master University, Ontario, 1996, s.39.

²⁰⁷ “Engelli Bireylere Yönelik Kültürel Etkinlikler ve Bu Etkinliklere Ulaşılabilirlik”, Avrupa Konseyi İlke Kararı, 6 Mayıs 2003.

ifadesidir. Böylece hem işitme engelli kültürü hem de işitme engellilerin ayrımcılığa uğradığı kabul edilmiştir.

2.4.7.2. Sportif Faaliyetlere Katılma Hakkı

Sözleşmedeki diğer önemli nokta 30. Maddenin 5. Paragrafında ve alt paragraflarında dile getirildiği üzere sportif aktivitelere katılım hakkıdır. Engelli sporu, engellilerin ve engelliliğin tehdidi altında yaşayan insanların boş zaman değerlendirme faaliyetlerinden, yarışma sporuna kadar olan her türlü sportif aktiviteleri içine almaktadır.²⁰⁸ Engellilerin spor yapması onlara hem sosyal hem fizyolojik açıdan destek sağlamaktadır. Spor engelliler için aynı zamanda tıbbi rehabilite aracı olarak kullanılmaktadır.²⁰⁹ Bunun dışında engelli bireyin yalnız kalmasının önüne geçerek sosyal bir birey olarak toplumda rol almasını sağlayacaktır. Ayrıca engelli bireylerin sportif etkinliklere katılımı toplumun dikkatini engelli bireylere çekerek, olumsuz tutum ve davranışların değişmesinde önemli bir görevi yerine getirmektedir.

Engelliler için spor faaliyetlerinin uluslararası alanda resmîyet kazanması ilk olarak 1 Şubat 1945 tarihinde İngiltere Aylesbury'deki Stoke Mandeville Askeri Hastanesinde Dr. Lutwing Guttmann tarafından az sayıdaki engelli ile başlatılmış ve zamanla talebin artması ile 1948 yılında "I. Stoke Mandeville Özürlüler Oyunları" organize edilmiştir. Akabinde farklı ülkelerden gelen talepler neticesinde 1960 yılında Roma'da I. Engelliler Olimpiyat Oyunları düzenlenmiş ve bu oyunlar "Paralimpik Oyunlar" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 1964 yılı itibari ile de paralimpik oyunların her dört yılda bir tekrarlanmasına karar verilmiştir.²¹⁰

²⁰⁸ Nurettin Konar, Kadir Pepe, "Rehabilitasyon – Engelliler Spor ve Paralimpikler", **İstanbul Üniversitesi Spor Bilimi Dergi**, Cilt 11, Sayı 3, 2009, s.163.

²⁰⁹ Örneğin halter, gülle gibi sporlar kas gücünü geliştirirken, masa tenisi dengenin gelişimini sağlamakta, bisiklet yarışları dolaşım ve solunum yollarını güçlendirmektedir.

²¹⁰ Tunç Alp Kalyon, "Amputelerde Spor Etkinlikleri", **Ankara Üniversitesi Dikmen Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Yıllığı**, Cilt 2, Sayı 1, 2001, s.55. Paralimpik (Paralympic) İngilizce kökenli bir sözcüktür ve İngilizce "engel" anlamına gelen "paralyzed" ile "olimpiyat" olarak Türkçe'ye çevirdiğimiz "olympic" kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Paralimpik oyunlar uluslararası alanda yaz ve kış olmak üzere iki düzeyde gerçekleşir ve bunlar genel olarak ağırlık kaldırma, atıcılık, atletizm, binicilik, bisiklet yarışları, boccia (çimde oynanan İtalyan bowlingi), futbol, goalball, eskrim, yelken, judo, masa tenisi, okçuluk, voleybol, tekerlekli sandalye basketbolu, tekerlekli sandalye rugby, oturarak voleybol, yüzme, tekerlekli sandalye tenisi gibi çoğu engelli bireylere münhasır oyunlardır. Konar ve Pepe, s.165.

Engelli Olimpiyat Oyunları, olimpiyatların yapıldığı ülke tarafından oyunların bitmesinden iki hafta sonra düzenlenmektedir.²¹¹ Paralimpik yaz ve kış oyunları iki hafta içinde tamamlanmakta ve 1989 yılında kurulan Uluslararası Paralimpik Komitesi (International Paralympic Committee -IPC-) tarafından organize edilmektedir. Ayrıca Türkiye’de Ulusal Paralimpik Komitesi 2002 yılında kurulmuş ve Türkiye aynı yıl IPC’nin üyesi olmuştur.²¹²

Engelli kadınların yeterli maddi gücünün olmaması dolayısıyla bir koç ya da spor eğiticisine sahip olmaması da kadının spor yapması önündeki engellerden biridir. Engelli kadının bu tür spor aktivitelerinin birçoğundan habersiz olması ve erişim kısıtlılığı diğer önemli sebeplerdendir. Kadınlara spor alanında sunulan fırsat eşitliğinin engelli kadınlara sunulmadığı bir gerçektir. Dolayısıyla da çok az engelli kadın bu tür faaliyetleri hayata geçirebilmektedir.

Tüm bu sebepler çerçevesinde paralimpik seviyede müsabakaya katılan erkeklerin sayısı kadınlardan iki-üç kat daha fazladır. Örneğin 1960 Roma Olimpiyatlarına katılan kadın sporcu oranı %32’dir ve bu oran 2008 Pekin Olimpiyatlarında sadece %35’e yükselmiştir. Yaklaşık 50 yıl geçmiş olmasına rağmen kadının spora teşviki konusunda ciddi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bunun yanında belirtmek gerekir ki, 2008 yılı engelli kadınların spor faaliyetlerine katılım oranının en yüksek olduğu dönem olmuştur.²¹³ Türkiye’de 2013 yılı için engelli sporculara istatistiksel olarak bakıldığında engel gruplarının tümünde lisanslı engelli kadın sporcu sayısı 5.599 iken erkek sporcu sayısı 22.717’dir.²¹⁴

Türkiye açısından engellilerin spor faaliyetlerine bakıldığında, Engelliler Hakkında Kanununun 33. Maddesi engelli bireylerin spor hakkına ilişkindir. Bu Maddeye göre; “*Engelli bireylerin spor yapabilmelerini sağlamak ve yaygınlaştırmak üzere; spor tesislerinin engellilerin kullanımına da uygun olmasını sağlamak, spor eğitim*

²¹² 1960 yılında 103 oyuncu ve 23 ülke ile başlayan Paralimpik Olimpiyatlar 2012 yılında 164 ülke ve 4.250 oyuncu ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye 1992 yılı itibari ile bu oyunlara dahil olmuştur Nevin Ergun, Paralimpik Oyunları - Engelli Olimpiyatları, <http://www.tmpk.org.tr/?p=tarihce> (26.11.2014).

²¹³ Gender Issues in Disability Sport: Strategies for Engaging Girls and Women in Sport and Physical Activity, <http://www.blazesports.org/wp-content/uploads/2011/09/Gender-Issues-in-Disability-Sport-Strategies-for-Engaging-Girls-and-Women-with-Disabilities-in-Sport-and-Physical-Activity-CDSS-Level-III.pdf> (28.09.2014).

²¹⁴ T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 SPOR; Özel İhtisas Komisyonu, 2013, s.27.

programları ve destekleyici teknolojiler geliştirmek, gerekli malzemeyi sağlamak, konu ile ilgili bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları ile yayınlar yapmak, spor adamları yetiştirmek, engelli bireylerin spor yapabilmesi konusunda ilgili diğer kuruluşlarla işbirliği yapmak..” şeklindedir.²¹⁵ Bu amaca hizmet etmek üzere, Türkiye’de ilk olarak 8-11 Mayıs 1990 tarihinde düzenlenen Spor şurasında alınan kararlar doğrultusunda 21 Kasım 1990 tarihinde Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü bünyesinde Türkiye Özürlüler Spor Federasyonu kurulmuştur. 1997 yılında Türkiye Özürlüler Federasyonu’nun adı “Türkiye Engelliler Spor Federasyonu” olarak değiştirilmiştir. 2000 yılında ise Türkiye Engelliler Spor Federasyonu dağılarak bedensel, işitme, görme ve zihinsel olmak üzere dört ayrı federasyona ayrılmıştır.²¹⁶ 2016 yılı itibariyle, Türkiye’de her engel grubundan lisanslı ve faal olmak üzere toplamda 33.033 engelli kadın ve erkek sporcu bulunmaktadır.²¹⁷

2.4.7.3. Turistik Etkinliklere Katılma Hakkı

Son olarak engelli turizmi ve engellilerin turistik yerlere erişimi aynı hak çerçevesinde ele alınmıştır. Engelli bireylerin de diğer insanlar kadar başkasının desteğine ihtiyaç duymaksızın özgür ve eşit şekilde gezmeye, tatil yapmaya, seyahat etmeye, farklı yerler görmeye, sosyal mekanlardan faydalanmaya ihtiyaçı vardır. Bu da ancak engellilerin ihtiyaçına cevap verebilen tesis, çevre ve personel ile mümkün olacaktır.

Engelli yerli ya da yabancı turistlerin karşılaştığı sorunların başında erişim sorunları gelmektedir. Otellere, otel odalarına, restoranlara, turistik merkezlere, seyahat edilecek ulaşım araçlarına erişim genelde engelli ve özelde engelli kadınlar için ciddi sorunlar oluşturmaktadır.²¹⁸

²¹⁵ 3289 Sayı ve 21.05.1986 Tarihli Spor Genel Müdürlüğünün Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun, 19120 Sayı Ve 28.05.1986 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir..

²¹⁶ Onuncu Kalkınma Planı, s.27.

²¹⁷ Onuncu Kalkınma Planı, s.27.

²¹⁸ Turizm Tesisleri Yönetmeliğinin 18, 31, 36 ve 37. Maddelerinde ve Turizm, Yatırım ve İşletmeleri Nitelikleri Yönetmeliği 58 ve 140, 148. Maddeleri özellikle bedensel engellilere uygun tesislerde olması gereken özellikler sayılmıştır. 2000/760 Sayı ve 21.05.2000 tarihli Turizm Tesisleri Yönetmeliği, 24101 Sayı ve 06.07.2000 Tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 42424 sayı ve 05.04.2005 tarihli Turizm, Yatırım ve İşletmeleri Nitelikleri Yönetmeliği 21728 Sayı Ve 14.10.1993 Tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir

Tüm bunların dışında yüzme havuzuna asansörün olmaması, odaların refakatçi ile kalmaya uygun olmaması, araç park alanlarında engellilere yönelik düzenlemelerin olmaması, sesli uyarı sistemlerinin olmaması, yazılı yönlendirme sistemlerinin olmaması, odalarda tehlike ve ihtiyaç anında kullanılabilir ışıklı alarm düzeneklerinin olmaması engellilerin turizm pazarında yer almasını engelleyen faktörlerdir.²¹⁹ Bunlara ilaveten personelin engelliler konusunda bilinçsiz olması da çözülmesi gereken sorunlar arasındadır.

2.4.8. Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım Hakkı

Siyasi hak, siyasi ve kamusal iktidarların kuruluş ve işleyişine vatandaşların katılma hakkını ifade etmektedir. Genel olarak katılma hakları, kararların alınmasına, kararların alınmasında etkili olmaya ve alınan kararların uygulanmasına katılma haklarıdır.²²⁰ Siyasal süreçlere katılım hakkı, insan hakları hukukunda yerleşmiş bir ilke olmakla birlikte engelli bireyler açısından BMEHS ile uluslararası hukuk normu haline gelmiştir.²²¹

2.4.8.1. Seçme Hakkı

BMEHS 29. Madde ile engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında seçme ve seçilme hakları dahil olmak üzere siyasi ve kamusal yaşama etkin şekilde ve tam katılımını doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla sağlamayı esas almıştır. Öncelikle “*Seçim usullerinin, tesislerinin, materyallerinin uygun, erişilebilir ve anlaşılması ve kullanılmasının kolay olmasını sağlamak.*” gerektiğini ortaya koymuştur. Burada kast edilen, seçme hakkı çerçevesinde oy kullanma sırasında katılımın tam ve eşit şekilde gerçekleşmesi için gereken önlemlerin alınmasıdır.

Oy kullanma hakkının kullanılabilmesi için devletlerin öncelikli olarak erişilebilir tesisler ve prosedürler oluşturması gerekmektedir. Bunun için de ilk önce seçim sandıklarının erişilebilir ve fiziksel engellerden arındırılmış olması şarttır.

²¹⁹ Çizel, Sönmez ve Akıncı, **Antalya’da Engelli Turizminin Gelişimi İçin Arz ve Talep Üzerine Bir Araştırma**, s.48.

²²⁰ Kalabalık, s.597.

²²¹ İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 21. Maddesi ve Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 25. Maddesi ile herkese seçme, seçilme ve kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkı tanınmıştır.

Ancak, hala oy kullanılacak mekanlardaki fiziksel sorunlar dünyanın her yerinde devam etmektedir. Nitekim ülkemizde 30 Mart 2014 yılında yapılan Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi için 540.669 engelli seçmen, toplam seçmen sayısının %0,97'sini oluşturmuştur.²²² Ancak oy kullanma sırasında pek çok engelli vatandaş Yüksek Seçim Kurulu tarafından engelli olmaları bilindiği halde oy kullanacağı sandığa asansörsüz binalar, rampalar, düz zemine sahip olmayan okullar, merdivenler gibi engellerden dolayı erişememiştir.²²³ Engelli vatandaşlar ya kucakta taşınarak ya da hangi sandıkta oy kullanacak ise o sandıktan bir görevli polis nezaretinde okul bahçesinde oy kullanabilmiştir. Bazı engelli bireylere bu olanak da sunulmamış ve oy kullanmalarına izin verilmemiştir.²²⁴ Bu durumda engelli kadınların oy kullanma sürecine etkin katılmadıkları iddiasında bulunmak yanlış olmayacaktır. Açıktır ki; erişim sorunu en çok engelli kadınları etkilemektedir.²²⁵

İkinci olarak Sözleşmenin 29. Maddesinin a-iii paragrafında da belirtildiği üzere engellilerin, seçimlerde ve referandumlarda baskıya uğramadan, gizli oy kullanması ile ilgilidir. Ne var ki, özellikle görme engelliler için mevcut sistem dolayısıyla bu mümkün değildir. Çünkü oy kullanmak için başka birinin desteğine ihtiyaçları vardır. Görme engelli seçmenler kabartmalı bir oy pusulasıyla veya sesli talimatlar veren bir oy kullanma makinesiyle gizli oy kullanma haklarından yararlanabilirler. Nitekim 2005 yılında Liberya'daki seçimde Uluslararası Seçim

²²² Nazmi Küçükyağcı, Engellilerin Oy Kullanma Sorunu, <http://www.igb.gov.tr/Kutuphane/ENGELL%C4%B0LER%C4%B0N%20OY%20KULLANMA%20SORUNU.pdf> (03.11.2014).

²²³ Engelli bireylerin seçimlerde oy kullanamama durumu Süleyman Eryiğit tarafından yargıya taşınmıştır. Eryiğit 12 Haziran 2011'de yapılan milletvekilliği genel seçimi öncesi İl Seçim Kurulu'na başvurarak, 'engelli' olarak kaydını yaptırmış ve oy kullanacağı okula gitmiştir. Okulda oy kullanacağı sandığın 3. Katta olduğunu öğrenmiş ve sandık kurulundan aşağı inerek oy kullanmasını sağlamalarını talep etmiş ve talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine İzmir 1. İdare Mahkemesine YSK aleyhine manevi tazminat davası açan Eryiğit davayı kazanmıştır. Engelli seçmenin yargı zaferi, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22065923.asp> (03.11.2014). Medyaya yansıyan şu haberlerde İddiamızı doğrulamaktadır: Yine Engelliler Elde Taşındı, <http://www.bianet.org/bianet/toplum/154567-yine-engelliler-elde-tasindi>, Engellilerin 2014 Seçimi Yine Aynı Sahneler, <http://www.engellilersitesi.com/galeri/b3f3d5af-36b8-e311-a7bb-14feb5cc13c9/3/#.VFfaAfmsX84>, Engelliye Oy Kullanma Engeli Yine Kalkmadı, <http://bianet.org/bianet/toplum/154229-engelliye-oy-kullanma-engeli-yine-kalkmadi> (03.11.2014).

²²⁴ Çiğdem Sever, E. Ezra Elbistan, G. Zekiye Şenol, Nejat Taştan, **Bağımsız Seçim İzleme Platformu 30 Mart 2014 Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Gözlem Raporu**, Eşir Haklar İçin İzleme Derneği, İstanbul, 2014, s.34.

²²⁵ Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un 36,74.90. ve 93.maddeleri engellilerle ilgilidir ve burada engelli seçmenlerini oylarını rahatlıkla kullanabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği, oy verme esnasında engellilerin bekletilmemesi gerektiği, engelli bireye oy kullanma irasında başka bir seçmenin refakat edebileceği açıkça beyan edilmiştir. 26.04.1961 Tarih ve 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun 10796 Sayı ve 02.05.1961 Tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Sistemleri Kurumu ile birlikte Ulusal Seçim Komisyonu görme engelli seçmenlerin oy pusulalarını bağımsız olarak işaretlemelerini ve böylelikle gizli oy kullanma haklarını korumalarını mümkün kılmak üzere Kabartmalı Oy Pusulaları bastırıştır. Bu uygulamadan Ermenistan, Gana ve Yemen’de de yararlanılmaktadır.²²⁶ Ayrıca Dünya Körler Birliği oy kullanmak için posta yolunun kullanılması, bilgisayar ve internet üzerinden oylama yapılması gibi başka stratejiler de geliştirilebileceğini dile getirmiştir.²²⁷ Tüm bunların dışında Finlandiya’da seçmenler oylarını evde kullanmakta, 2005 itibari ile Estonya’da oylar internet üzerinden verilmektedir. İngiltere’de, 2000 yılında çıkarılan “Temsiliyet Yasası” ile engelli bireyler eğer talep ederse kendileri yerine seçtikleri kişi oy kullanabilmekte, seçim yetkilileri seçim süreci ile ilgili bilgi ve belgeleri Braille ve sesli ortamda sunmakta, az gören bireyler için oy pusulası büyük puntolarla hazırlanmaktadır.²²⁸

2.4.8.2. Seçilme Hakkı

Toplumsal cinsiyet anlayışı erkeğin yöneten ve egemen rolünü kabul ederek kadına yönetilen ve hükmedilen statüsü vermiştir. Doğal olarak, kadının yönetemeyeceği anlayışı seçilme hakkını da bertaraf etmektedir. Bugün dünyada pek çok ülkede hala kadın seçmene yer verilmemektedir. Türkiye’de de benzer bir durum söz konusudur. 01 Kasım 2015 seçimleri itibari ile TBMM’de 81 kadın milletvekili bulunmaktadır ve bunlardan sadece iki tanesi engellidir.²²⁹ Böyle bir düzende engelli bir kadının seçmen olarak kendisine yer bulması neredeyse imkânsızdır. Bunun önündeki ilk engel toplumsal algı ve önyargılar; ikincisi ise engelli kadının kendisini tanıtmak için kullanabileceği maddi gücünün olmamasıdır.²³⁰

²²⁶ Jnet E. Lord, Katherine N. Guernsey, Joelle M. Balfé, Valerie L. Karr “**İnsan Hakları. Evet! Engelli Haklarına Dair Eylem ve Savunuculuk!**”, DER: Nancy Flowers, Çev. Çağatay Gülabioğlu, Elif Çopuroğlu, İnsan Hakları Kaynak Merkezi, Minnesota Üniversitesi, Minnesota, 2007, s.44.

²²⁷ World Blind Union Position Paper,

http://www.electionaccess.org/publications/briefings/02_11_WBU.htm (02.10.2014).

²²⁸ Nazmi Küçükyağcı, Engellilerin Oy Kullanma Sorunu,

<http://www.igb.gov.tr/Kutuphane/ENGELL%C4%B0LER%C4%B0N%20OY%20KULLANMA%20SORUNU.pdf> (03.11.2014).

²²⁹ Tezin yazıldığı dönemde Mecliste bulunan engelli kadın vekil İstanbul 1. Bölge milletvekili Şafak Pavey ve Bursa milletvekili Bennur Karaburun’dur. TBMM milletvekilleri dağılımı, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim (29.12.2015).

²³⁰ Dünya çapında ulusal parlamentolarda yer alan kadın seçmenlerin oranı için Bkz. Women in National Parliaments, <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, (02.10.2014).

2.4.8.3. Siyasi Faaliyette Bulunma Hakkı

Tüm bunların dışında BMEHS'nin 29. Maddesinin b paragrafının ilk alt paragrafı engellilere sivil toplum kuruluşları, dernekler ve siyasi partilerin etkinlik ve yönetimlerine katılma hakkını tanımıştır. İkinci alt paragrafı ise engellileri uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde temsil eden engelli örgütlerinin kurulması ve engellilerin içinde yer almalarının sağlanmasının gereğini ortaya koymuştur. BMEHS'de böyle bir kararın alınmasının nedeni; Sözleşmenin oluşma sürecinde etkin rol oynayan engelli STK'larının varlığıdır.

Engelli bireyler için çok önemli olan örgütlenme olgusu, söz konusu kadınlar olduğunda önemini yitirmektedir. Çünkü yapılan araştırmalar göstermiştir ki; ne engelli örgütlenmeleri arasında ve ne kadın örgütleri arasında yeterli düzeyde engelli kadına rastlamak mümkündür. Oysa örgütlenerek hareket etmek belki de en çok engelli kadınların lehine olacaktır. Engelli kadınların örgütlenmesi, ortak sorunlar ile mücadele edebilmek, kendilerini dışarıya iyi ifade edebilmek, ortak sorunlarını kendi aralarında paylaşabilmek için özellikle önemlidir.²³¹ Bu tür örgütlenmeler kadının sosyalleşmesine yardımcı olacak ve toplumda aktif rol almalarını sağlayacaktır. Bu nedenle liderlik ve savunuculuk eğitimlerine engelli kadınların dahil edilmesi, bilgi ve teknolojiye erişimlerinin sağlanarak eğitim düzeylerinin yükseltilmesine neden olacaktır. Ayrıca engelli kadınların önce kendi farkındalıklarının oluşmasına yardımcı olacak ve nihayetinde onları bir hak savunucusu haline getirecektir.

Sözleşmenin 29. Maddesinin b paragrafında engellilerin devletin tüm kademelerinde tüm kamu görevlerini yerine getirme haklarının saklı tutulacağından bahsedilmektedir. Engelliler diğer bireyler ile eşit düzeyde kamu görevi için seçilme hakkına sahiptir. Bu hak, engelli bir bireyin herhangi bir devlet dairesindeki görevinden devlet yöneticisi olmasına kadarki her aşamayı kapsamaktadır.²³²

²³¹ Sivil Toplum Kuruluşlarının Engelli Kadın Konusundaki Yol Haritası, Engelli Kadın ve Sağlık Sempozyumu, www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/...engelli_Kadın/1_grup.doc (02.10.2014).

²³² Engellilerin siyasi hayattaki etkin rolünü gösteren şu örnekler oldukça çarpıcıdır. Thomas Jefferson ABD 3. Devlet Başkanı, D. D. Eisenhower ABD 34. Devlet Başkanı, John. F. Kennedy ABD 35. Devlet Başkanı öğrenme güçlüğü; William Jefferson Clinton 42. ABD Devlet Başkanı Ronald Reagan 40. ABD Devlet Başkanı, William Jefferson Clinton 42. Devlet Başkanı işitme engelli, Franklin Roosevelt 32. ABD Devlet Başkanı bedensel engelli ve Hanry Truman 40. Devlet Başkanı görme engellidir. BKZ. Disability In History; U.S. Presidents

2.4.9. Sağlık Hakkı

Doğuştan kazanılan en tabii haklardan biri olarak sağlık hakkı, uluslararası hukuk belgelerinde ilk kez Dünya Sağlık Örgütü'nün 1946 tarihli Anayasasında yer almıştır. Buna göre sağlık *“Bir bütün olarak fiziksel, ruhsal ve sosyal esenlik durumudur ve yalnızca hastalık ya da maluliyet yokluğu değildir. Ulaşılabilir en yüksek sağlık standartlarından yararlanma, ırk, din, siyasi görüş, ekonomik ya da sosyal durum farkı gözetilmeksizin her insanın temel haklarından biridir”*²³³ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım kendisinden sonra gelecek olan uluslararası insan hakları hukuku metinlerinde de bu şekilde yer almıştır. Burada dikkat çeken “ulaşılabilir en yüksek sağlık standardı” ifadesinin özel olarak vurgulanmasıdır. Ulaşılabilir en yüksek sağlık standardı, herkesin en kısa sürede erişip yararlanabileceği düzeye getirilmiş sağlık hizmetlerini kapsar.

Bir insan hakkı olarak sağlık hakkı sadece sağlıklı olma hakkı şeklinde algılanmamalıdır. Sağlık hakkı aynı zamanda cinsel ve üreme hürriyeti hakkı, sağlığını ve vücudunu kontrol ettirme hakkı, işkenceden uzak olma, tıbbi tedavi ve deneylere tabi olmama hakkını da kapsamaktadır.²³⁴

Engellilerin sağlık hakkına dair ilk geniş kapsamlı açıklama 1993 BM Engelliler İçin Standart Kurallarda ortaya konmuştur. Burada sağlık personelinin engelliler konusunda bilinçlendirilmesi, engellilere herkesle eşit şartlarda tıbbi bakım sunulması ve ihtiyaç duyacakları tedavi için devlet tarafından gereken kolaylığın sağlanması esas alınmıştır.

BMEHS 25. Maddesinde genel eşitlik, ayrımcılık yapmama ve erişim ilkeleri çerçevesinde Standart Kurallardaki görüşü pekiştirmiştir. Burada önemli olan ilk olarak tıbbi bakım konusunda cinsiyet duyarlılığı olan sağlık hizmetlerine erişimin

<http://askearn.org/exchange/disability-in-history-us-presidents/>, Disability Trivia: Presidents with Disabilities <http://www.abilitycenter.org/disability-culture-and-resources/disability-trivia>, Famous People with Learning Disabilities, http://www.vmi.edu/uploadedfiles/academics/academic_support/disabilities_services/famous%20people%20with%20learning%20disabilities%20-%20updated.pdf (02.10.2014).

²³³ World Health Organization, **Basic Documents**, Switzerland, 2009, s.1.

²³⁴ Kalabalık, s.555.

sağlanmasının amaçlanmış olmasıdır. Nitekim sağlık hakkı konusunda da engelli kadınlar, engelli erkeklere oranla daha şanssız durumdadır.

2.4.9.1. Engelli Kadının Sağlık Hakkını Etkileyen Faktörler

2.4.9.1.1. Fiziksel Sınırlılıklar

Engelli kadınların sağlık hakkına erişimini kısıtlayan faktörler; fiziksel sınırlılıklar, ekonomik problemler, üreme sağlığı ve engellilere yönelik tutum ve davranışlar olmak üzere 4 başlık altında toplanabilir. Bunların başında gelen fiziksel sınırlılıklar en önemli sorunlardan biridir. Engeli olmayanlar için düzenlenen fiziksel çevre ve sağlık kurumları her türden engellinin ve özellikle kadınların sağlık hakkına erişimde zorlanmasını beraberinde getirmektedir. Türkiye’de hala hastaneler yeterli donanıma sahip değildir. Örneğin, yapılan bir araştırmaya göre engeli olduğuna dair rapor almak için hastaneye giden bireyler polikliniklerin üst katlarda olması ve erişimin kısıtlı olması dolayısıyla kucakta taşınarak hizmet almaktadır.²³⁵ Ayrıca burada bahsi geçen engelli bireyler, sadece kendisi için de sağlık hizmetlerine erişmek durumunda değildir. Çocuğunu ya da eşini bir sağlık kurumuna götürmesi gerektiğinde de benzer sorunlar söz konusudur ve hepsi yanında bir refakatçi bulundurmak zorundadır. BMEHS, Taraf Devletlerin bir kimsenin engellilik durumunun sonucu olarak gereken belirli sağlık hizmetlerini sağlamalarını öngörmekte ve engellilerin sağlık hizmetlerini “*kırsal alanlar dahil olmak üzere mümkün olduğu kadar yaşadıkları yerlerin yakınında*” alma hakkına sahip olduklarını vurgulamaktadır.

2.4.9.1.2. Ekonomik Problemler

Engelli kadınların sağlık sorunlarının önündeki engellerden biri de ekonomik problemlerdir. Genelde kadınların ve özelde engelli kadınların istihdam konusunda

²³⁵ Esma Kilimcioğlu Güler, “**Tıbbi Ortamların ve İlişkilerin Engelli Kişilere Uygunluğunun Etik Yönden Değerlendirilmesi**”, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2005. s.137.

yaşadığı sorunlar onları yoksullukla mücadele etmek durumunda bırakmıştır. Bu kapsamda yaşanan diğer bir sorun ise engelli kadınların sosyal güvencesinin bulunmamasıdır.²³⁶

Engelli kadınların ekonomik sorunlarının en önemli sonuçlarından biri de yaşadıkları sağlık sorunlarının tedavisinde gerekli olacak ortez, protez, tekerlekli sandalye, görme ve işitme için kullanılacak teçhizatları edinmede yaşadıkları zorluklardır. Bunun çözümü ancak engelli kadınların önündeki istihdam engelinin kaldırılması ve sosyal güvenlik alanında yeniliklere gidilmesi ile mümkündür. Bilinen gerçek şudur ki, engelli kadınlar sağlık hizmetlerine diğer insanlardan daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bazı fiziksel engel gruplarındaki kadınlar günlük ihtiyaçlarını giderme ve kişisel bakımını yerine getirme konusunda zorluk çekmekte ve başkalarına ihtiyaç duymaktadır. Böylesi durumlar için devlet desteği kaçınılmazdır. Engelli bireyin gerek sağlık hizmetlerine ulaşması gerekse evde bakım için gereken hizmeti alması şarttır.

2.4.9.1.3. Üreme Sağlığı

Engelli kadınların sağlık sorunlarından bir diğeri de cinsel sağlık ile ilgilidir. Engelli kadınların çoğu cinsiyetsiz olarak kabul edilmiştir ve aseksüel olarak düşünülmektedir. Bu nedenle de toplum tarafından cinsel hayatlarının olmadığı kabul edilmektedir. Bunun dışında aşırı korumacı aile yapıları, ruhsal sorunlar, cinsel ilişki kurmada ve sürdürmede fiziksel güçlükler, cinsel bilgi eksikliği ve bilgi edinmedeki engeller engelli kadınların yaşadığı başlıca cinsel sorunlardır.²³⁷ Serebral palsi hastaları ya da felçli kadınlar gibi engelli kadınlar için belki cinsel bir ilişki yaşamak zordur. Ancak engelli kadınların cinsel sağlığı bilgi eksikliği ya da toplumsal önyargılar dolayısıyla olumsuz etkilenmektedir. Çeşitli araştırmalar, zihinsel engelliler dahil olmak üzere engelli bireylere konuya ilişkin gerekli eğitimin verilmesinin, bireylerin hem ruhsal hem de sosyal gelişimlerini olumlu etkilediğini

²³⁶ BMEHS 25/e bu sorunu şöyle dile getirmiştir: “Ulusal mevzuatın sağlık ve yaşam sigortasını düzenlediği hallerde, engellilerin bu sigortalardan yararlanmaları bakımından ayrımcılık yapılmasını yasaklar ve sigortanın adil ve makul olmasını sağlar.”

²³⁷ Eda Cangöl, Pelin Palas Karaca, Ergül Aslan, “Engelli Bireylerde Cinsel Sağlık”, **Kadın Cinsel Sağlığı – Derleme**, 2013, s.142.

ortaya koymuştur.²³⁸ Amaca uygun eğitim ise önce engelli kız çocuğuna sahip ailelere, daha sonra eğitimciler ve daha sonra sağlık personeline muhakkak verilmelidir. Aynı şekilde engelli bireylerin de sağlıklı bir cinsel yaşamının olacağı düşüncesi topluma kabul ettirilerek gerekli farkındalık sağlanmalıdır.

Bu kapsamda ele alınabilecek diğer bir sorun engelli kadınların üreme sağlığıdır. Engelli kadınlar ne aile planlaması hakkında, ne üreme sağlığı konusunda yeterince bilgilendirilmişlerdir. Engelli kadınların da diğer herkes gibi sağlık hizmetleri konusunda kendi kararını alma hakkı vardır.

2.4.9.1.4. Tutum ve Davranışlar

Sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda bilinçli sağlık personelinin de yetiştirilmiş olması ve sağlık personelinin engellilere hak ettikleri şekilde davranış kalıpları geliştirmesi gerekir. Sağlık personelinin olumsuz tutumlarından kaynaklı kişisel ayrımcılık ile ilgili yapılan bir araştırmada, araştırmaya katılan 1507 kişinin %31.7'si bu konuda ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığını ifade etmiştir.²³⁹ Engelli çocukların aileleri ile yapılan başka bir araştırmada ailelerin %21.3'ü sağlık personelinin kendilerine yaklaşımını olumsuz bulmaktadır. Bu olumsuz davranışların “personelin bilinçsizliği, yetersizliği, ilgisinin azlığı, engelliye sert davranma, baştan savma, rahatsız edici bakışlar, kişiye göre davranma” şeklinde sergilendiğini dile getirmişlerdir.²⁴⁰

Hastanelerde yaşadıkları sıkıntıları dile getirmede en çok sorun yaşayan bireyler; işitme ve konuşma engellilerdir. Sağlık kurumlarında iletişimi kolaylaştırmak amacıyla işaret dili bilen personel bulunmamaktadır. Bu da engelli bir kadının yalnız başına hastaneye gidip tedavi olmasını imkansız hale getirmektedir. Bunun yanında özellikle işitme ve konuşma engellilerin acil hatları araması ve iletişim kurması için de çeşitli teknikler geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca sağlık

²³⁸ Cangöl vd. s.143.

²³⁹ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadele Sempozyumu**, Ankara, 2010, s.45.

²⁴⁰ Said Bodur, Yasemin Durduran, “Konya’da Engelli Çocukların Sağlık Hizmetlerinden Yararlanma ve Beklenti Durumu”, **Genel Tıp Dergisi**, Cilt 19, Sayı 4, 2009, s.172.

kurumlarında engellilere yardımcı olmak için danışma birimleri kurularak sadece onlara odaklı hizmet verilmelidir.²⁴¹

2.4.10. Habilitasyon ve Rehabilitasyon

Habilitasyon ve rehabilitasyon genel olarak sağlıkla ilgili meselelerle ilişkilendirilir ve bu nedenle sağlık hakkına dair politikalarla birlikte ele alınmaktadır. Fakat konu çok daha karmaşık ve geniş kapsamlıdır. Bu özelliğinden dolayı BMEHS’de ayrı bir madde halinde düzenlenmiştir.

Rehabilitasyon Latince “Habil” kelimesinden gelmektedir ve Türkçe “yeniden mümkün kılmak” anlamına karşılık gelmektedir.²⁴² “Habilitasyon”, insanlara birtakım yeni beceriler, yetenekler ve bilgiler kazandırmayı amaçlayan bir sürece işaret eder. “Rehabilitasyon” ise bir engellilik haline sahip olmanın sonucunda ya da bir engellilik halindeki veya koşullarındaki bir değişim nedeniyle kaybedilmiş veya tehlike altına girmiş olabilen becerilerin, yeteneklerin veya bilgilerin yeniden kazanılmasını ifade eder.²⁴³ Başka bir deyişle habilitasyon bir kişinin toplumda faaliyette bulunmasına olanak verecek becerileri öğrenmesini kapsar. Bu tür programlar genellikle engelli olarak doğan çocukları hedef almaktadır. Rehabilitasyon ise kapasite ve becerilerin yeniden tesis edilmesi anlamına gelir. Genellikle bir yetişkinin sonradan edinilmiş bir engelli olma durumunda topluma yeniden uyum sağlaması ile ilgili kullanılmaktadır.²⁴⁴

²⁴¹ BMEHS Madde 25 paragraf e bu konuyu şöyle değerlendirmiştir: “Sağlık profesyonellerinin, engellilere sundukları tıbbi bakımın, başka kimselere sundukları bakımla aynı kalitede olmasını ve hastaların bağımsız ve aydınlatılmış onamlarına dayanmasını sağlamak amacıyla, diğerleri yanında, eğitim vererek, kamu kurumları ile özel kurumlar tarafından sunulan sağlık bakımının etik standartlarını yayımlayarak engellilerin insan hakları, onuru, özerkliği ve ihtiyaçları hakkında farkındalık yaratırlar.”

²⁴² Kavramın ilk kullanımı Batı’da kilise tarafından şeytana uyanların tekrar iyi bir insan olmaları yönündeki çabaların ismi olarak tanımlanmıştır Süleyman Demirel, “Türkiye’de Rehabilitasyon Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılmasında Sosyal Rehabilitasyonun Önemi ve İşlevi”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s.6.

²⁴³ Lord vd, s.110.

²⁴⁴ “Dışlanmadan Eşitliğe: Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek”, s.63.

Rehabilitasyon ve habilitasyon kavramlarının beraber kullanıldığı ilk uluslararası belge BMEHS'dir.²⁴⁵ Bu kapsamda BMEHS 26. Maddesinde engellilerin rızası çerçevesinde topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanabilmesi amacıyla engellerine göre bilgi ve beceri ile donatılmalarını öngörmektedir. Kırsal alanlar dahil olmak üzere engelli erişimine uygun mekanlar bunun için uygun görülmüş, erişilebilir teknoloji ve bilginin sağlanması ve de uygun eğitilmiş personel ile engellilerin hizmetine sunulacak bir rehabilitasyon sisteminin gerekliliği belirtilmiştir.

2.4.11. Özel Hayat, Aile ve Hane Hayatı

2.4.11.1. Özel Hayatın Korunması

Özel hayat, sosyal bir varlık olan insanın rahatsız edilmeyeceği özerk bir alana sahip olmasını ve bu alanın devlet tarafından korunmasını ifade etmektedir. Sözü edilen özerk alan kişinin kendisinin yakınlarıyla baş başa kalabileceği, maddi ve manevi varlığını geliştirebileceği bir alandır.²⁴⁶ BMEHS 22. Maddesi ile engelli bireylerin özel hayatlarının korunması ve güvence altına alınmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda Sözleşme'nin 17. Maddesinde belirtilen kişisel bütünlüğün korunması da ele alınabilir. Bu madde de bireyin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünün korunması ve dokunulmaz niteliği öne çıkmaktadır.

Fiziksel engelli bireylerin bir kısmı öz bakımlarını yerine getirebilme yetisine sahip olmadıklarından başkalarına ihtiyaç duymaktadır. Böylesi bir durumda bireye ailesi, yakınları ya da özel bakıcılar destek olmaktadır. Bu da bireyin özeline

²⁴⁵ BMEHS'den önce şu sözleşmeler ile çocuk askerlerin, mültecilerin, mayından ve işkenceden sağ kurtulanların da rehabilite edilebilecekleri uluslararası hukukta kabul edilmiştir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol'ün İlişik Beyanlar Yapılmak Suretiyle Onaylanması Hakkında Karar'ın 7. Maddesi, İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani Veya Küçültücü Muamele veya Cezaya karşı Sözleşme'nin 14. Maddesi, Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası İle İlgili Sözleşmenin 6. Maddesi.

²⁴⁶ Özel hayat kapsamına giren konular ise genel olarak şunlardır: Bireyin kimliğine ilişkin bilgi ve kayıtlar, cinsel hayata ilişkin davranış ve düzenlemeler, kişinin beden ve ruh bütünlüğüne ilişkin düzenlemeler, bireye ait özel yerlerin ve evrakın aranması ve zaptı, telefon konuşmalarının dinlenmesi ve kaydı ya da gönderilerin açılması ve okunması, kişinin adı ve fotoğrafı, nam ve şöhreti, şerefi, yaşam tarzı, kamuya yanlış tanıtılması, konut dokunulmazlığı gibi hususlardır. Bozkurt, s.198.

müdahaleyi doğrudan gerektirmektedir. Çünkü engelli birey kendi özel hayatını yönlendirecek durumda değildir. Dolayısıyla engelli bireye bakan görevli meslek ahlakına uygun davranmadığı sürece engelli bireyin özel hayatının korunması da mümkün olamayacaktır. Şu halde, daha savunmasız durumda olan engelli kadınların özel hayatının korunması ilkesinin ihlali daha sıklıkla yaşanan bir durumdur.

Toplumsal önyargılar ve kalıplar da engellilerin özel hayatlarına doğrudan müdahaleyi beraberinde getirmektedir. Engelli bireylerin kendi şahıslarına ait özel bilgilerine sahip çıkamayacağını düşünen diğer bireylerin müdahalesiyle engelli bireylerin paylaşmak istemediği bilgiler gün yüzüne çıkmaktadır.

Sözleşmede 22. Maddenin 2. paragrafında özel hayatın korunmasıyla ilgili olarak engelli bireyin sağlık ve rehabilitasyon bilgilerinin gizli kalmasının gerektiği belirtilmiştir. Kişinin hekim ile paylaşmış olduğu tıbbi ve kişisel bilgiler kişinin rızası, tıbbi zorunluluk ve hakim kararı olmaksızın açıklanamaz.²⁴⁷ Bu verilerin sahibi olan kişi, dilerse tıbbi durumuna ilişkin bilgileri paylaşabilir.

2.4.11.2. Evlenme ve Aile Kurma Hakkı

Kişinin özel hayatını yakından ilgilendiren bir diğer konu da aile hayatıdır. Engelli bireylerin aile ve hane hayatına saygı duyulması gerekmektedir. Aile toplumun temelini oluşturmaktadır ve insanların bir arada yaşamak için oluşturdukları ilk ve en eski topluluk biçimidir.²⁴⁸ Sözleşme 23. Maddesi ile Taraf Devletlere evlilik, aile, ebeveynlik ve özel ilişkilere dair meselelerde engellilere karşı ayrımcılığın var olduğunu kabul ederek bahsi geçen ayrımcılığı ortadan kaldırmaları gerektiğini belirtmiştir.

Sözleşme'nin 23. Maddesinin 1/a paragrafına göre reşit olan ve evlenme yönünde irade gösteren herkes evlenme hakkına sahiptir. Ancak daha önceden de bahsedildiği üzere engelli bireyler “evlenme” konusunda diğer bireylerden daha

²⁴⁷ Murat Volkan Dülger, “Sağlık Hukukunda Kişisel Verilerin Korunması ve Hasta Mahremiyeti”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** 1, 2015, s.56.

²⁴⁸ Ahmet Cemal Ruhi, “Ailenin Korunmasına Dair Kanun Çerçevesinde Eş ve Çocukların Aile İçi Şiddete Karşı Korunması” **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1-2, 2004, s.529.

şanssızdır.²⁴⁹ Öyle ki, bazı Asya ve Afrika ülkelerinde engelli kadınlara evlilik ehliyeti verilmemekte ve böylece evlenme hakları elinden alınmaktadır. Bu durumun en önemli sonucu ise kadınların farklı cinsel partnerle güvenli olmayan ilişkiler yaşamasıdır. Söz konusu durum ise beraberinde HIV (AIDS) hastalığını getirmekte ve engelli bir çok kadın HIV virüsü ile savaştılmaktadır.²⁵⁰

Bunlara paralel olarak 60. Hükümette Devlet Bakanlığı yapan Nimet Çubukçu'nun engelli kadınların evlenme hakkı konusundaki düşünceleri önemlidir. Nimet Çubukçu engelli kadının evlilik durumunu şu sözleriyle özetlemiştir: *“Türkiye’de, özellikle engelli erkekler ile evlenen herhangi bir engeli olmayan kadın örneğine çok sık rastlarız ama engelli bir kadın ile engelli olmayan bir erkeğin evliliğine nedense hiç rastlamayız(...).”*²⁵¹

2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırmasına göre engelli erkeklerin %60.88’i evliyken engelli kadınların %44.52’si evlidir.²⁵² Gerçekten de engelli erkekler evlilik konusunda engelli kadınlara oranla daha şanslıdır. Hatta engel grupları içinde görme engelli kadınlar en şanssız olanlardır. Yapılan bir araştırmaya göre, 154 görme engelli kadının %59,7’si bekar, %35,1’i evlidir. Görme engelli kadınlara ilişkin araştırmalar bu kadınların engelli olmayan kadınlara ve engelli erkeklere kıyasla daha yüksek oranlarda bekar kaldıklarını, boşandıklarını, ayrı

²⁴⁹ Hürriyet Gazetesinde 21 Mayıs 2008 tarihinde yayımlanan bir haberde Rehabcenter ve R Group araştırma şirketlerinin yaptığı bir araştırmaya göre ankete katılan erkeklerin %40.58’i “Engelliyle duygusal ilişki yaşarım ama evlenmem” demişken, %21.72’si ise “duygusal bir ilişki yaşamazdım” cevabını vermiştir. “Sizce engelliler kiminle evlenmeli?” sorusuna katılımcıların %35.72’si “sevdiği kişiyle” derken, %56.94’ü, “kendisi gibi engelli biriyle” yanıtını vermiştir. Engelli Birine Aşık Olurum Ama Evlenmem, Hürriyet Gündem, 21 Mayıs 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8986150.asp> (23.07.2014). Bu bağlamda diğer bir örnek ise “Evde ve Evlilikte Engelli Kadın Olmak, Engelli Bir Kadının Yaşamından Kesitler” adlı çalışmada araştırmaya konu olan engelli kadın evliliği ile ilgili durumu şöyle anlatmaktadır: “Sanki benim evlenebileceğimi kimse düşünmüyordu ya da en iyi ihtimalle kendim gibi (kendim ifadesinin küçümseme olduğunu özellikle vurguluyor biriyle evlenebileceğim düşünülüyordu. Ancak engelli olmayan bir eşim var...” şeklindedir. Fatma Fidan, Sinem Saç, Evde Ve Evlilikte Engelli Kadın Olmak Engelli Bir Kadının Yaşamından Kesitler, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/engelli_kadin_olmak.html (09.10.2014).

²⁵⁰ Özellikle Tanzanya’da işaret dili bilen kimsenin olmaması dolayısıyla işitme engelli kadınların iletişime geçmesi mümkün olmadığından aileleri tarafından genel evlere satılmaktadır. Böylece AIDS olma ihtimalleri oldukça yükselmektedir. Msafiri Msedi Ngololo, “**Prevention of HIV/AIDS and Violence Against Women and Girls with Disabilities in Tanzania**”, Center For Women Policy Studies, August 2011, s.6.

²⁵¹ T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, **Görme Engelli Kadınlar Kurultayı, 28-29 Haziran 2007**, Ankara, 2007, s.36.

²⁵² T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri**, s.13. <http://www.engelsiz.hacettepe.edu.tr/belge/ozida.pdf>(09.10.2014)

yaşadıklarını ortaya koymaktadır.²⁵³ Meekosha da engelli kadınların, engelli erkeklere kıyasla daha çok boşanma ve daha az evlenme olasılığına sahip olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁴

Çalışmadaki iddianın aksine Batı Afrika'nın Tominian bölgesinde engelli erkekler engelli kadınlara oranla daha az evlenebilmektedir. Çünkü ailenin geçiminden sorumlu erkektir ve kadının ailesinin evlilik konusundaki temel şartı erkeğin geçimini sağlayabiliyor olmasıdır. Ayrıca Batı Afrika'nın pek çok bölgesinde oldukça yaygın geleneksel bir inanç vardır: Engelli bir kadınla evlenmek ya da cinsel ilişki kurmak, erkeklere özel güçler getirir. Engelli bir kadınla evli olan ya da geçmişte evlenip ayrılmış olanların oranı genel halk arasında gözlemlenen orana yakındır ki bu oran %83'tür. Bunun dışında Batı Afrika'da erkek engelli sayısı kadın engelli sayısından fazla olmasına rağmen engelli kadınlarda boşanma oranı daha yüksektir.²⁵⁵

2.4.11.3. Evlat Edinme Hakkı

Sözleşmede altı çizilen bir diğer konu engelli bireylerin evlat edinmesindeki engellerin aşılacak yasal mevzuatta düzenlemelere gidilmesi ile ilgilidir. Fakat engelli kadınların iyi bir “eş” ve iyi bir “anne” olamayacakları değer yargısı kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların engelli ailelere verilmesini zorlaştırmaktadır. Nitekim Türkiye’de Evlat Edinme Yönergesinde yer alan “*Evlat edinecek kişilerin çocuğun bakımını etkileyecek fiziksel engeli ve bulaşıcı hastalığının olmadığını gösterir rapor (Sosyal hizmet uzmanının gerekli gördüğü hallerde ruh sağlığına ilişkin rapor da istenebilir.)*” konuyu açıklar niteliktedir.²⁵⁶ Şu halde, Sözleşmede belirtildiği üzere devletlerin evlat edinilen çocuğa bakım için yeterli desteği sağlaması da mümkün olmayacaktır.

Bu konu kapsamında Türk Medeni Kanununun evlat edinmeye dair engelli bireylerden bahsettiği 348. Maddesine değinmekte fayda vardır. TMK’ya göre 2001

²⁵³ Çiğdem Arıkan, **Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri**. Ankara: Körler Federasyonu Yayını No: 3. 2001’den aktaran Karataş vd. s.149.

²⁵⁴ Meekosha, s.5.

²⁵⁵ W. Ray Norman, Ph.D., Water, Sanitation and Disability In West Africa A Summary Report Of The Mali Water And Disabilities Study, March, 2010, s.15.

²⁵⁶ Evlat Edinme Yönergesi, <http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10632/EVLAT-EDINME-YONERGESI> (05.10.2014).

değişikliği öncesi anne veya babanın engelli olması halinde hakimın uygun gördüğü takdirde çocuğun velayeti kaldırılabilirdi.²⁵⁷ Böylece örneğin taraflardan biri engelli diğeri değilse çocuğun velayetinin engeli olmayan bireye bırakılması engelden kaynaklanan ayrımcılığın bizatihi örneğidir. Söz konusu engelli bir anne olduğunda daha hassas bir durum mevzu bahistir.

TMK'da, hane hayatına saygıyı içeren 23. Madde ayrıca aile bütünlüğünün korunmasını da taraf devletlerin sorumluluğuna bırakmıştır. Buna göre özellikle engelli çocukların engelli olmaları dolayısıyla aileleri ile birlikte yaşamaktan alıkoymak ya da ailesinin isteği olmadan ailesinden ayırmak yasaktır. Sadece çocuğun yiyecek, barınma, eğitim, giyinme, sağlık hizmeti gibi kendi yaşamını riske atacak derecede ailenin çocuğa bakamadığı durumlar ortaya çıktığında alternatif çabalar geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

2.4.12. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı

Kişi özgürlüğü hakkı kişinin beden ya da fizik hürriyeti, diğeri bir deyişle fiziki mekan içinde hareket, yer değiştirebilme serbestisini ifade ederken kişi güvenliği hakkı bu özgürlüğe keyfi olarak karışılmasına karşı korunmayı içerir.²⁵⁸ Bu hak kişinin kanunlarla öngörülen organlar tarafından yapılan yakalama ve tutuklamanın dışında keyfi olarak yakalanmaması ve tutuklanmamasını ifade etmektedir.²⁵⁹

BMEHS 14. maddesinde engelliliğin özgürlüğün önüne geçmemesi için gereken hukuki alt yapının sağlanarak kişinin hukuka dayalı biçimde gerekçelendirildiği hallerde özgürlüğünün kısıtlanabileceğini dile getirmektedir. Engelli bireylerin özgürlüğünün kısıtlanmasını gerektirecek bir durum söz konusu olduğunda bunun ancak diğeri bireylerle eşit koşullarda yapılması gerektiğini de ayrıca belirtmiştir.

²⁵⁷ TMK 348. Madde 1. Bent şu şekilde idi: “ Ana ve babanın deneyimsizliği, hastalığı, özürlü olması, başka bir yerde bulunması veya benzeri sebeplerden biriyle velâyet görevini gereği gibi yerine getirememesi.” Değişiklik ile birlikte “özürlü olma” durumu sayılan sebepler arasından çıkarılmıştır.

²⁵⁸ Kalabalık, s.417.

²⁵⁹ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 3 ve 9. Maddeler, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi 9. Madde bahsi geçen hakkı içermektedir.

2.4.13. Çalışma Hakkı

Çalışma hakkı ve hürriyetinin, herkesin çalışma hakkına sahip olması ve kişilerin çalışacak bir işe sahip olmaları hakkı olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Çalışma hakkı ve çalışma hürriyeti olarak ayırım yapabileceğimiz çalışma özgürlüğü 1982 Anayasasının 48. ve 49. Maddelerinde açıkça belirtilmiştir.²⁶⁰ Buna göre herkes çalışma ve sözleşme, çalışmama, çalışacağı işi, işvereni ve işyerini seçme ve çalıştığı işten ayrılma hakkına sahiptir.²⁶¹

İnsan haklarının gelişim süreci ile birlikte uluslararası hukukta yerini alan çalışma hakkı²⁶² engelli hakları söz konusu olduğunda, ilk kez Zihinsel Engelli Kişilerin Haklarına Dair Belgede yer almıştır. Bildirgenin 5. paragrafında engelli bireylerin kendi kapasitesinin olanaklılığı ölçüsünde anlamlı bir işe sahip olma hakkının varlığı ele alınmıştır. Akabinde 1993 Standart Kuralların “İstihdam” başlıklı 7. Bölümünde kentlerde ve kırdaki yaşayan engelli bireylere istihdam olanakları konusunda eşit fırsatlar sunulması gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda ayrıca Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 5 No'lu Genel Yorumunda engelli bireylerin istihdam konusunda uğradığı ayrımcılık konuları belirlenmiş ve engelli bireylerin, engelli olmayanlarla aynı işlerde çalışmalarının gerektiği belirtilmiştir.²⁶³

BMEHS ilk olarak çalışma hakkının faaliyete dökülmesinin her aşamasında yaşanabilecek engelliğe dair ayrımcılığı yasaklamaktadır. Zira yapılan araştırmalarda göstermiştir ki, engelli bireyler engelli olmayan bireylere oranla daha sıklıkla işsiz

²⁶⁰ Madde 48: Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet, özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürütmesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır.

Madde 49: Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır.

²⁶¹ Kalabalık, s.549.

²⁶² Herkesin çalışma hakkının olduğunu belirten uluslararası düzenlemeler şöyledir: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 23. Madde, Medeni ve Siyasi haklar Sözleşmesi 8. Madde, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 6, 7 ve 8. Maddeleri, Çocuk Hakları Sözleşmesinin 32. Maddesi.

²⁶³ Engelli haklarına dair uluslararası şu belgelerde çalışma hakkına yer verilmiştir: Dünya Eylem Programı, 1989, Özürlüler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı İçin Talim Çerçevesi, 1955 99 sayılı “Mesleki Rehabilitasyon Tavsiye Kararı” 1983 168 sayılı Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam Tavsiye Kararı” 1983 159 sayılı “Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Sözleşmesi.

kalmakta, işsiz geçen süreleri daha uzun olmakta ve yeni bir iş bulma konusunda daha fazla zorluk çekmektedir.²⁶⁴ Fiziksel engellilerin kabiliyetlerinin neler olduğu konusunda var olan bilinç eksikliği ve yanlış kanılar nedeniyle verilen görevleri yerine getiremeyeceğine inanılmaktadır. Bu anlayış engelli bireylerin işe alınma, istihdamın sürekliliği ve kariyerlerinde ilerleme dahil istihdamın her aşamasında çalışma hakkından yararlanmalarının önüne geçmektedir. Öyle ki, 2003'te Rutgers Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırma ABD'de çalışma yaşında olan fiziksel ve zihinsel engelli bireylerin büyük bölümünün istihdama dahil olmadıklarını göstermektedir. Ankete katılan işverenlerin 3'te 1'i bu durumu engelli bireylerin etkin bir biçimde çalışacaklarını düşünmüyor olmalarıyla açıklamıştır.²⁶⁵ Oysa yapılan araştırmalar engelli bireylerin engeli olmayan bireylere oranla daha az iş kazası geçirmekte, daha az devamsızlık yapmakta ve diğerleri ile aynı oranda verimliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶⁶

BMEHS'den istihdam konusunda cinsiyete dayalı ayrımcılıktan söz edilmemiştir. Ancak kadın ya da erkek herkesin çalışma hakkının var olduğu savından yola çıkarak engelli kadınların da işe alınma ya da istihdam edilme konusunda engelli erkeklerle eşit şartlarda olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Kadınların öncelikli olarak anne olma ve eş olma rolü olduğundan ve toplumunda beklentilerinin bu rollerle karşılık bulmasından dolayı kadınlar çalışma hayatında geçici olarak görülmektedir. Yapılan araştırmalarda da evlilik ve çocukların, kadının çalışması ve kariyeri konusunda en büyük engel olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶⁷ Bunlara bir de engelli kadının toplumdan soyutlanmış hayatı eklendiğinde ortaya ciddi derecede uçurumlara yol açan sonuçlar çıkmaktadır.

BMEHS çalışma hakkını içeren 27. Maddesinin 1/b paragrafında engelli bireylerin eşit ücretli işlerde çalıştırılması gerektiğini savunmaktadır. Fakat bilinen odur ki; engelli kadınlar, engelli erkeklere oranla daha düşük statülerde ve kötü çalışma koşulları olan düşük ücretli işlerde çalıştırılma eğilimindedirler. Kendine

²⁶⁴ Fatih Uşan, **İş Hukukunda Sakat İstihdamı**, Ankara, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayınları, 1999, s.56.

²⁶⁵ Engelli Bireylerle İlgili Genel Bilgiler, <http://www.ihop.org.tr/dosya/BB/enable.pdf> (20.10.2014).

²⁶⁶ Uşan, s.5.

²⁶⁷ Faruk Kocacık, Veda B. Gökkaya, "Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2005, s.208.

saygı ve eğitim yoksunluğu da bu durumu daha karmaşık hale getirmektedir.²⁶⁸ Böylesi bir durum savunmasız durumda olan engelli kadınların mağduriyetini arttırmaktadır. Örneğin Kanada’da engelli kadınların istihdam oranlarının engelli erkeklere ve engelli olmayan bireylere oranla daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Kanada’da çalışma yaşındaki engelli kadınların %31’inden daha azı iş sahibiyken engelli erkelerde bu oran yarı yarıyadır. Oysa engeli olmayan kadınların %60’ı ve engelli olmayan erkeklerin neredeyse %80’i iş sahibidir.²⁶⁹ Tüm bunlar engelli kadınların açıkça ayrımcılığa uğradıklarının göstergesidir.²⁷⁰

Sözleşme anılan maddenin 1/c paragrafı, engelli bireylere sendikal haklarının var olduğunu hatırlatmaktadır. Doğal olarak tüm işçi ve işverenlerin haklarını savunan bu sendikalarda engelli bireylerin haklarının da dile getirilmesi gerekmektedir. Bu da mevcut sendikalara engelli bireylerin de dahil edilmesiyle mümkündür. Türkiye’de, yapılan araştırmalar doğrultusunda engelli bireylerin sendikalaşmasına dair bir veriye rastlanmamıştır. Sendikalarda engelli bireylerin görünürlüğünün artması en çok engelli kadınların işine yarayacaktır. Engelli bireylerin arasında istihdam konusunda engelli kadınların yaşadığı sorunlar böylece ortaya konacak, engelli kadınlara fırsat eşitliğinin sağlanmasının önü açılacaktır.²⁷¹

Sözleşmede çalışma hakkı bağlamında engelli bireylere tanınan haklardan biri de 1/d de belirtildiği üzere mesleki eğitimin sağlanmasıdır. Genelde engelli bireylerin ve özelde engelli kadınların çalışma hayatına aktif katılımları için kendi yetenekleri ve vasıfları doğrultusunda gerekli eğitimin sağlanması oldukça önemlidir. Mesleki eğitim engellilerin iş piyasasında geçerliliği olan ve kişisel yetenekleri ve becerilerine uygun bir işte eğitilmeleri anlamına gelmektedir. Bireyin işin yerine

²⁶⁸ Maria Leonor Beleza, **Discrimination Against Women With Disabilities**, Germany, Council of Europe Publishing, 2003, s.36.

²⁶⁹ Kay Schriner, “Sakatlık Çalışmaları Perspektifinden Sakat İstihdamı Sorunları ve Politikaları: Bir Uluslararası Yaklaşım”, *Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak*, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s 273.

²⁷⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu Hakkında 99 Sayılı Tavsiye Kararının 25. Maddesinde de engelli bireylerin ücret ve çalışma bakımından herhangi bir ayrımcı davranışa maruz kalmaması gerektiği belirtilmiştir.

²⁷¹ Engelli işçi kadınları koruyan bir sendikal yapının olmamasını Portekizli engelli bir kadın şu sözleri ile dile getirmiştir “Devletin ekonomik krizi çözmeye yollarından biri, pek çok insanı işten çıkarmak olmaktadır ve bunu engellilerden başlayarak yapmaktadır. İşte ben bu kişilerden biriyim ve beni koruyan hiçbir örgüt ya da yasa yok. Portekiz’deki tüm engelliler için mevcut durum böyle. Eğer işimi kaybedersem, evimi geçindiremem ve bir bakımevine taşınmak zorunda kalırım. Bu olacağına öleyim daha iyi”. Engelli bireyler için bu denli ciddi bir durum söz konusudur. Disability Awareness in Action Disabled Women Resource Kit No; 6, s.23.

getirilmesinde gerekli olan tüm becerileri kazandığına kanaat getirilmesine kadar devam etmesi gereken bir süreçtir.²⁷² Mesleki eğitimin engelli bireyi bir mesleğe karar verme konusunda yönlendirmek ve engelinden kaynaklanacak zorlukları en alt seviyeye indirme gibi bir misyonu vardır. Erişim olanaklarının yokluğu ve kadının eğitimi konusundaki önyargılar engelli kadınların meslek edindirme okullarına ve kurslarına ulaşımı zorlaştırmaktadır. İsveç'te yapılan iki çalışma onaylamıştır ki; engelli kadınlar için mesleki eğitim konusuna daha az yoğunlaşmıştır. Kadınların uygun iş ya da eğitim kursları yerine sosyal yardım vermek üzere tespit edilmesi daha yaygındır.²⁷³

Sözleşme 27. Madde 1-e paragrafı ile engelli bireylerin kariyerlerinin desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'de tüm engelli bireylerin kariyer meslek gruplarında yer alması oldukça zordur. Örneğin 2802 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun adayların niteliklerine ilişkin 8. maddesinin (g) bendi

“Hâkimlik ve savcılık görevlerini sürekli olarak yurdun her yerinde yapmasına engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı veya sakatlığı, alışılmışlığın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi özürlü durumları bulunmamak” durumunu şart koşmuştur.²⁷⁴ Aynı şekilde 5174 Sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İle Odalar ve Borsalar Kanunu'nun 74. maddesi, oda ve borsa genel sekreterinin vasıflarını sayarken fiziksel ya da ruhsal bir engelin olmaması gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁵ Tüm bunların sonucunda açık bir şekilde engelin olmaması gerektiği ibaresi yapılan ayrımcılığın göstergesidir.

Avrupa Birliği sisteminde ise engellilere yönelik hukuki düzenlemelerin başlaması çalışma hakkını dile getiren 1986 tarihli “Avrupa Topluluğu Düzeyinde Özürlülerin İstihdamına İlişkin Konsey Tavsiye Kararı” ile gerçekleşmiştir. Bu karar özellikle mesleki rehabilitasyon ile çalışan engelli bireylerin çalışmasını engelleyen

²⁷² Köksal, s.43.

²⁷³ Beleza, s.36.

²⁷⁴ 2802 Sayı ve 24.02.1983 Tarihli Hakimler ve Savcılar Kanunu, 17971 Sayı ve 26.02.1983 Tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

²⁷⁵ Madde metni şöyledir: “Görevini devamlı yapmasına engel olabilecek vücut veya akıl hastalığı veya vücut sakatlığı ile özürlü bulunmamak” 5174 Sayı ve 18.05.2004 Tarihli Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği İle Odalar Ve Borsalar Kanun, 25479 Sayı ve 01.06.2004 Tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

etkenlerin kaldırılmasına yönelik tüm AB üyesi ülkelerin genel politikalarını belirlemesine öncülük etmiştir.²⁷⁶

Avrupa Birliği'nin engellilere yönelik istihdam politikası bir toplumda yaşayan tüm insanların çalışma ve para kazanma hakkı olduğu doğrultusundadır. Bu bir yandan maddi tatmini sağlarken diğer yandan başarı elde edilmesi sonucu manevi tatmini sağlar. Engellilerin fizyolojik ya da biyolojik yeti kayıpları onları bu haktan mahrum etmemelidir. Bu amaca yönelik olarak alınan karar ve direktifler engellilere gerek kamu gerek özel sektörde çalışma ve kendi işlerini kurma konusunda çeşitli haklar vermiştir. Ayrıca Taraf Devletlere bu konuya özel önem vermeleri ve fırsat eşitliği ekseninde ayrımcılığı ortadan kaldırma yükümlülüğü getirmiştir.

Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği'nin 2002 yılında yeniden düzenlenmesi ve aynı Yönetmelikte 2008 yılında yapılan değişikliklerle birlikte engelli öğrencinin özelliklerine, yeteneklerine uygun ve en az sınırlandırılmış ortamda mesleki eğitim alabilmesi için gerekli fiziki düzenlemelerin yapılması ve programların oluşturulması hüküm altına alınmıştır. Ancak eğitim kurumlarının fiziki şartlarındaki ve eğitim araç-gereçlerindeki yetersizliklerden dolayı Türkiye'de kaynaştırma yoluyla mesleki eğitimden yararlanan engellilerin sayısı arzulanan düzeye ulaşamamaktadır. Benzer bir sorun çıraklık eğitiminde de yaşanmaktadır. Her ilde ve bazı ilçelerde dahi mesleki eğitim merkezleri bulunmasına rağmen, meslek edinmede çok önemli bir yere sahip olan bu sistemden engelliler etkin bir şekilde yararlanamamaktadır. Diğer yandan İşçi Bulma Kurumu 1991 yılı itibari ile Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu engelli bireylerin yapabilecekleri işleri göz önünde bulundurmaya kaydı ile mesleki eğitim kursları düzenlemektedir.

Bu kapsamda mesleki rehabilitasyonun önemini de belirtmekte fayda vardır. Mesleki rehabilitasyon engelli bireyi uygun bir iş sahibi yapmak ve bu konunun korunmasını sağlamak üzere planlanan mesleki, rehberlik, eğitim ve işe yerleştirme hizmetlerinin sunulmalıdır.²⁷⁷

²⁷⁶ The Employment of Disabled People in the Community”, Council Recommendation No: 86/379/EEC, 24 July 1986. AB düzeyinde istidama ilişkin diğer düzenlemeler şöyledir: Engelli Kişilere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması Konsey ilke Kararı”, No: 1999/C/186/02, 17 Kasım 1999 “İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Konusunda Genel Çerçeve”, Konsey Direktifi, No: 2000/78(CE, 27 Kasım 2000, “Engelli Bireylerin İstihdamının Ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi” Avrupa konseyi İlke Kararı, No: 2003/C/175/01, 15 Haziran 2003.

²⁷⁷ Demirel, s.12.

Avustralya’da her tür ve her seviyede engellilik halleri için geçerli olmak üzere, engelli kadınlar işgücü piyasasına engelli erkeklerden daha düşük ücretlerle katılmaktadır. Engelli kadınların meslek edindirme hizmeti almaları veya işgücü piyasası programlarına katılmaları daha az olasıdır. 1994/5 için Devlet Rehabilitasyon Hizmetleri istatistikleri, bahsi geçen danışanların yalnızca %35’inin kadın olduğunu ve kadınların mesleki hedeflerden çok (%36), bağımsız yaşam için (%45) rehabilite edilmelerinin daha muhtemel olduğunu göstermektedir.²⁷⁸

Belirtmek gerekir ki; engelli bireylerin çalışma şartlarını zorlayan faktörlerin başında yine erişim imkansızlıkları gelmektedir ve bu durum işi sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Oysa Sözleşme gereği devletler engelli bireylerin çalışma hayatlarının devamlılığını sağlamakla yükümlüdür. Örneğin kendi işinde oldukça donanımlı ve profesyonel bir tekerlekli sandalye kullanıcısı engelli birey çalıştığı mekanda merdiven olması ve uygun asansörün olmaması halinde işini sürdüremeyecektir. Böylesi durumlar engelli bireyleri evde çalışmaya ya da belli bir ücret karşılığında çalışmamaya sevk etmektedir. Aynı şekilde engelli bireylerin kullanımına uygun olmayan teknolojik aletler ile iş yapmalarını beklemeleri ya da istihdamda ayrımcılığın göstergesidir.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi’ne bu bağlamda yansıyan bir dava söz konusudur. Bayan Marie-Louise Jungelin İsveç vatandaşı bir görme engellidir. Jungelin İsveç Sosyal Sigortalar Kurumunda göreve başlamıştır. Fakat hastaların bilgileri bilgisayar ortamındadır. Bilgisayarlar da görme engelli bir bireyin kullanımına uygun donanıma sahip değildir. Jungelin bu durum için talepte bulunmuş; fakat gerekli makul uyumlaştırma yapılmamıştır. Konuyu Mahkemeye taşıyan Jungelin başkalarıyla eşit şartlarda çalışma hakkının garanti edilmediğini ifade etmiştir. Fakat konuya ülke içi işçi mahkemesi yeterli ilgiyi göstermemiştir. Komiteye başvuran Jungelin, buradan da beklediği yanıtı alamamıştır. Komite; ülke içi mahkemenin alternatifleri tam olarak ve nesnel bir biçimde değerlendirdiğini tespit etmiş ve davacının haklarının ihlal edilmediği sonucuna varmıştır.²⁷⁹ Jungelin’in davası ile ilgili Komite üyeleri arasında uzlaşmazlık yaşanmış olsa da sonuç değişmemiştir.

²⁷⁸ “İnsan Hakları. Evet! Engelli Haklarına Dair Eylem ve Savunuculuk!”, s.111.

²⁷⁹ Marie-Louise Jungelin v Sweden, Communication no 5/2011, 2 October 2014.

Sözleşme 27. Maddesinin 1/g-h paragrafları engelli bireylerin kamuda ve özel sektörde istihdam edilmeleri gerektiğini savunmaktadır. Engelli bireylerin istihdamının sağlanarak sözü geçen sektörlerde çalışmalarını kolaylaştırmak adına dünyada pek çok devlette “kota sistemi” uygulanmaktadır. Buna göre işverenler yasal olarak belli sayıda engelli çalıştırmak zorundadır.²⁸⁰ Türkiye’de 4857 sayılı İş Kanununa göre işverenler 50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde %3 engelli, kamu işyerlerinde ise %4 engelli birey çalıştırmak zorundadır.²⁸¹ Aynı şekilde 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda, Kanun kapsamındaki kurum ve kuruluşlar dolu kadrolarının %3’ü oranında engelli istihdam etmekle yükümlü kılınmıştır.²⁸² Haziran 2014 yılında yapılan araştırmalara göre kamu kurumlarında engelli kotasında çalışan memurların %7.473’ü kadınsa %26.6215’i erkektir.²⁸³ Engelli erkeklerin istihdamı engelli kadınların istihdamının yaklaşık 3.5 katıdır. Bu tablonun sebebi engelli kadınların göz ardı edilmesi, önyargı, engellileri desteklemek adına küçük değişiklikler bile yapmama isteği ve eğitimde ayrımcılıktır.²⁸⁴

Türkiye’de engelli kamu personeli atamalarının son dönemde ciddi oranda ivme kazandığı yadsınmayacak bir gerçek olmakla birlikte kurumların engelli alımları yaparken ayrımcılık yaptıkları gerçeği de yadsınamaz. Engelli personel alımı başvurusu için aranan nitelikler arasında özellikle zihinsel ve ruhsal engeli olan bireylerin başvuru yapmaması gerektiği belirtilmektedir. Oysa belirtilen diğer nitelikleri taşıyor ise zihinsel ya da fiziksel özrün önemi olmadan başvurular kabul

²⁸⁰ Kota sistemi ilk kez I. Dünya Savaşından sonra Avrupa ülkelerinde kamu ve özel sektörde belirli sayıda engellinin istihdam edilmesi çalışmalarıyla gündeme gelmiştir. Kota sistemi ile istihdamın gündeme getirilmesinin o dönemdeki asıl amacı savaşta sakatlananların sayısının oldukça fazla olması ve bu kitlenin istihdama yönlendirilmesi gerekliliğidir. Sonuçta ilk olarak 1919 yılında Almanya’da yasallaşan kota sistemi daha sonra Avusturya (1920), İtalya (1921), Polonya (1921) ve Fransa’da (1923) uygulanmaya konulmuştur. Ayşegül Köksal, **Türkiye’de Engelli İstihdamı ve Bir Araştırma**, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul, 2010, s.53, Ali Seyyar, “Uluslararası Boyutuyla Özürlü Kota Sistemi”, **Kamu-İş**, Cilt: 6 Sayı: 1, 2000, s.93.

²⁸¹ 4857 Sayılı İş Kanunu, 22/5/2013, <http://www.iskanunu.com/images/dokuman/4857-sayili-is-kanunu-guncel-tam-metin-2014.pdf> (23.10.2014).

²⁸² 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu Madde 53, 23.07.1965, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf> (23.10.2014).

²⁸³ Engelli Bireylere İlişkin İstatistikî Belgeler, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Haziran, 2014, s.4.

²⁸⁴ Engelli bireylerin kamu kurumlarına atanması 2011 yılında kabul edilen “Özürlülerin Devlet Memurluğuna Alınma Şartları ile Yapılacak Merkezi Sınav ve Kura Usulü Hakkında Yönetmelik” ile kolaylaştırılmıştır. 2012 yılında yapılan ÖMSS (Özürlü Memur Seçme Sınavı) ve 2014 yılında yapılan E-KPSS ile farklı meslek gruplarından her eğitim düzeyine uygun atamalar gerçekleştirilmiştir.

edilmeli ve değerlendirmeler yapılmalıdır.²⁸⁵ Aynı şekilde, genel kamu personeli alımı ilanlarında aranan nitelikler özellikle engelli bireylerin alınamayacağı şeklinde var olan ifadeler değiştirilmelidir. Diğer tüm nitelikleri bizatihi taşıyan birey sadece engeli olması dolayısıyla istihdam olanaklarından mahrum edilmemeli ve ayrımcı bir muameleye tabii tutulmalıdır.²⁸⁶

Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankasının birlikte 51 ülkede yaptığı araştırma da göstermiştir ki, istihdamdaki eğilimler cinsiyete göre belirgin bir şekilde farklılık arz etmektedir. Engelli istihdamı erkekte %52,8 iken, kadında %19,6'ya düşmektedir. Engeli bulunmayan işgücü bakımından ise erkek istihdamı %65, kadın istihdamı %30 kadardır.²⁸⁷ Aslında istihdam konusunda açıkça var olan durum, kadınların ötekileştirilmesidir. Engelli kadınların iki kez daha mağdur oldukları açıktır. Kadınlar istihdam edilme konusunda oldukça şanssızdır.

2002 yılında Türkiye’de yapılan “Özürümler Araştırmasına” göre ülkemizde yaşayan engelli bireylerin %78,29’u işgücüne dahil olamamakta, dolayısıyla engelli bireylerin işgücüne katılım oranı sadece %21,71’dir. Kadınlar açısından baktığımızda ise kadınların işgücüne katılım oranı %6,71 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kadınların %93,29’u işgücüne dahil olamamıştır.²⁸⁸ Bu kadar ciddi oranlar söz konusu olmasına rağmen Özürümlerin Devlet Memurluğuna Alınma Şartları ile Yapılacak Merkezi Sınav ve Kura Usulü Hakkında Yönetmelik’te engelli kadınların istihdam koşullarını iyileştirecek herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. 5378 sayılı Kanunda da engelli kadınların işe alınma, çalışma vb. durumları için

²⁸⁵ Bu konuya açıklık getirmek adına Milli Savunma Bakanlığının engelli işçi alımı ilanı oldukça önemlidir. İlanda tesviye, bobinaj ve elektrik işlerini yürütmek üzere lise mezunu işçi aranmaktadır. Başvuru için “*Görme engeli, renk körü olmayan, konuşma ve işitme engeli olmayan, her iki üst ekstremitenin birinde veya her ikisinde birden engeli olmayan, her iki alt ekstremitenin birinde veya her ikisinde birden engeli olmayan, zihinsel ve psikolojik engeli olmayan adaylar başvurabilir.*” şeklinde bir ibare kullanılmıştır. Burada belki engelli kişinin engeli ve yapacağı iş düşünülerek bir sınıflandırılmaya gidilmiştir. Fakat görme engelli biri yerine konuşamayan birine elektrik işi yaptırmak daha kolay olacaktır. Milli Savunma Bakanlığı Engelli İşçi Alımı İlanı, <http://www.engellilersitesi.com/haber/76825/> (14.01.2015).

²⁸⁶ SGK’nın 2010/1 KPSS sonuçlarına ilişkin duyurusunda “*Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yetenekleri bakımından özür durumuna göre tüm vücut fonksiyon kaybı oranının yüzde kırk ve üzerinde özürümlü olmadığına dair beyanı*” ifadesi yer almıştır. KPSS Sonucuna Göre Yerleşenlerden SGK’nın İsteddiği Belgeler, <http://www.egitimekrani.com/?haber,12383>, (14.01.2015).

²⁸⁷ Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **İşgücü Piyasasının Özürümler Açısından Analizi**, Ankara, 2011, s.20.

²⁸⁸ Türkiye Özürümler Araştırması 2002, s.14.

pozitif ayrımcı bir düzenlemeye yer verilmemiştir.²⁸⁹ Engelli bireylerin çalışma şartları düzeltilmeli ve istihdam için eşit olanaklar sağlanmalıdır.²⁹⁰

2.4.14. Eğitim Hakkı

İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 26. Maddesinde, eğitimin cinsiyet, ırk, etnik yapı ve ulus gibi ayrımlar gözetilmeksizin her bireyin hakkı olduğu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca ilk ve temel eğitim aşamasının parasız olup İlköğretimin zorunlu olacağı ve teknik ve mesleki eğitimin herkese açık olacağı belirtilmiştir.²⁹¹

Engelli bireylerin eğitim hakkı BMEHS'den önce detaylı bir şekilde Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallarda yer almıştır. Burada devletlere milli eğitim programları, müfredatlar, engellilerin kullanacağı araç gereç ve eğitimciler başta olmak üzere eğitim sürecinin her safhasının engellilere hizmet edecek birleştirilmiş eğitim sistemi dahilinde ayarlanması gerektiğini savunmuştur. Bunun yanında engelli çocuklara ve engelli kadınlara özel önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

BMEHS eğitim hakkını farklı boyutlar ile ele almış ve öncelikle Taraf Devletleri yasal olarak engelli bireylerin zihinsel ve fiziksel becerilerinin tam gelişimlerini artıracak kaliteli ve yaşam boyu eğitime erişim için fırsat ve destek sunmakla yükümlü kılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak engelli çocukların engelleri nedeniyle parasız ve zorunlu ilk ve orta öğretimin dışında tutulmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu da öncelikle kaynaştırma eğitimi beraberinde getirmektedir.

²⁸⁹ Engellilerin çalışma hayatını düzenleyen kanunlara bakıldığında, 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun dışında 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda, 4857 Sayılı İş Kanunu'nda ve 4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun'da bazı hükümlerin varlığından bahsedilebilir. Engelli kadınların istihdam oranları bu kadar düşükken 2014 yılında 55.334 kadroya 34.088 atama yapılmış ve 23.545 kadro boş bırakılmıştır. Kamu Kurum ve Kuruluşlarında İstihdam Edilen Engelli Memurlara İlişkin Genel Değerlendirme, file:///C:/Users/Pc/Downloads/kamu_kurum_ve_kuruluslarinda_istihdam_edilen_engelli_memurlara_iliskin_genel_dagilim.pdf (28.10.2014).

²⁹⁰ Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın Batman'da istihdam koşullarının düzeltilmesini talep eden görme engelli Nurullah Mehmetoğluna verdiği "Gözlerin görmediği halde sana iş vermişiz. Para kazanıyorsun değil mi?" cevabı aslında en başta alguların değiştirilmesi gerektiğinin göstergesidir. Bakan'dan Görme Engelliye Sana İş Verdik Daha Ne Yapalım, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17793069.asp> (28.10.2014).

²⁹¹ Eğitim hakkı BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13-14, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28-29, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinde garanti altına alınmıştır.

Kaynaştırma eğitim konusu BMEHS'nin hazırlık sürecinde uzun tartışmalara sebep olmuş ve sonunda hükümetlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ortak tutum sergilemesi ile Sözleşmede yer almıştır.²⁹² Kaynaştırma eğitim;

“Özel gereksinimli öğrencilerin normal gelişim gösteren akranlarıyla, yetenek ve yeterliliklerini, gereksinimlerini ve yapabileceklerini dikkate alarak hazırlanmış programlarla, öğrencilerin özel gereksinimlerini karşılayacak destek hizmetlerle, sosyal ve eğitimsel açıdan birliktelikleri sağlanarak normal okulda, normal düzenleme içinde eğitilmeleri” şeklinde ifade edilebilir.²⁹³

AB kaynaştırma eğitimin gerekliliğini ilk olarak 1990'da dile getirmiştir,²⁹⁴ 2003 tarihli “Engelli Öğrencilere Eğitim ve Mesleki Eğitimde Fırsat Eşitliği Sağlanması” ilke kararı ile bu fikri desteklemiştir. İlke kararı Taraf Devletler kendi eğitim sistemlerini ve öğretim programlarını göz önünde bulundurarak; yaş, cinsiyet, ırk, dil, din, engellilik ya da cinsel yönelim gibi farklılıkları olan kişilere herhangi bir ayırım yapmayacağı konusunda gerekli düzenlemeleri yapmaları hususunu belirtmiştir. Ayrıca, eğitimde eşitlik ilkesi çerçevesinde tüm engellilere kaynaştırma eğitim vasıtasıyla özel ilgi gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yanında engellilerin eğitim ve mesleki eğitime erişebilirliğini arttırmak adına internet sitelerine erişimlerini kolaylaştıracak rehberlik hizmetinin verilmesini öngörmüştür.

²⁹² Ancak engelli bireylerin eğitimi konusunda uluslararası toplumun kaynaştırma eğitim konusunda hemfikir olması daha eski bir zamana rastlamaktadır. “Herkes için eğitim” anlayışı ile yola çıkan uluslararası toplum özel eğitim gerektiren çocukların engeli olmayan çocuklar ile eğitilmesi adına ilk kez 1994 yılında Salamanca'da toplanmıştır. Konferansın sonunda kabul edilen “Özel Eğitim Hakkında Salamanca Bildirisi” özel gereksinimli öğrencilerin kaliteli eğitime erişimi konusunda erişilmesi gereken hedefin sadece eğitim sistemine dahil edilmeleri değil, eğitim sisteminin tüm öğrencileri kapsayacak bir yapıya kavuşturulması olduğunu uluslararası anlamda tanıyan ilk belge olmuştur. Salamanca'da alınan kararın uygulanabilirliğini ölçmek adına 2000 yılında Dakar'da Dünya Eğitim Forumu düzenlenmiştir. Forumda “herkes için eğitim” hedefine istenilen ölçüde erişilemediği saptanmış, bu hedefe erişmek için yapılması gerekenleri içeren Dakar Eylem Çerçevesi kabul edilmiştir. Çerçeve hükümetleri 2015 yılına kadar herkes için kaliteli temel eğitimi sağlamakla yükümlü kılmıştır. Tohum Otizm Vakfı (TOHUM) ve Eğitim Reformu Girişimi Projesi, **Kaynaştırma / Bütünleştirmenin Etikliğini Artırmak İçin Politika Ve Uygulama Önerileri Projesi Kaynaştırma / Bütünleştirme Yoluyla Eğitimde Dünyadan Ve Türkiye'den İyi Örnekler**, İstanbul, 2011, s. 10. Ayrıca Özel Eğitim Hakkında Salamanca Bildirisi için BKZ. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/39/45/387.pdf> (15.10.2014).

²⁹³ Tevhide Kargın, Berrin Baydık, “Kaynaştırma Ortamındaki İşiten Öğrencilerin İşitme Engelli Akranlarına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s.28..

²⁹⁴ “Engelli Çocuk Ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemine Katılımı”, Avrupa Konseyi, No: 90/C/162/02, 31 Mayıs 1990.

Özel eğitim veren öğretmenlerin her türlü materyal ve teknik konuda desteklenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.²⁹⁵

Kaynaştırma eğitimin en iyi uygulandığı ülke Finlandiya olarak bilinmektedir. Burada özel gereksinimli öğrenciler de dahil olmak üzere bütün öğrenciler aynı temel eğitim sisteminde yer almakta ve neredeyse tüm çocuklar (%99,7) temel eğitimi tamamlamaktadır. Tüm çocukların sadece %2'sinden azına, özel eğitim okullarında eğitim yöntemlerini ve materyallerini seçme konusunda özgürlükler tanınmıştır. Başka bir İskandinav ülkesi olan İsveç'te engelli bireyler arasında ortaöğretime gidenlerin oranı, engelli olmayanlara göre daha fazladır. Çocukların eğitimi için özel eğitim veren okullar olsa da engelli çocukların büyük bir kısmı kaynaştırma eğitim ile öğrenim görmektedir.²⁹⁶

Türkiye'de eğitim konusundaki en önemli sorunların başında kaynaştırma eğitimi gelmektedir. Engelliler Kanunu engelli çocukların bütünleştirilmiş ortamlarda ve engelli olmayan bireylerle eşit eğitim imkanı dahilinde eğitim almaları gerektiğini savunmaktadır. Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulaması herhangi bir yetersizlik nedeniyle özel gereksinimleri olan öğrencilerin genel eğitim okullarında akranlarıyla birlikte eğitim almalarını tanımlamaktadır.²⁹⁷ Ülkemizde 1983 tarihli Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu'yla ilk olarak özel gereksinimli çocuklar için kaynaştırma yoluyla eğitimin gerekli olduğu vurgulanmıştır.²⁹⁸

Tahminlere göre gelişmekte olan ülkelerde yaşayan engelli çocukların %98'i okula gidememektedir. Asya'da görme engelli çocukların %90'ı eğitime

²⁹⁵ “Engelli Öğrencilere Eğitim Ve Mesleki Eğitimde Fırsat Eşitliği Sağlanması”, Avrupa Konseyi, No: 2003/C/134/04, 5 Mayıs 2003.

²⁹⁶ Eğitim ve Kültür: Hayatboyu Öğrenme Programı (2007-2013) Leonardo Da Vinci Projesi, Engelli Bireylere Yönelik Serbest Zaman Aktivitelerinin Organizasyonu”, <http://members.comu.edu.tr/ozerd/isvecproje.pdf> (29.10.2014).

²⁹⁷ T.C. Anayasası'nın 42. maddesi, devletin özel eğitime gereksinimi olanları topluma yararlı kılacak önlemleri almakla yükümlü olduğunu belirtir. 2010 yılında pozitif ayrımcılığa ilişkin yapılan anayasa değişikliğinde engelliler de yer almıştır. Milli Eğitim Temel Kanunu'nun (METK) 8. maddesi, “özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocuklar” için özel önlemler alınacağını, İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 12. maddesi de ilköğretim çağındaki engelli çocuklara özel eğitim ve öğretim olanakları sunulacağını ifade eder. Mesleki Eğitim Kanunu Madde 39 ise, özel gereksinimli çocuklar için iş yaşamında geçerliliği olan mesleklere hazırlayıcı özel meslek kursları düzenleneceğini belirtir. “**Kaynaştırma / Bütünleştirmenin Etikliğini Artırmak İçin Politika Ve Uygulama Önerileri Projesi...**”, s.20.

²⁹⁸ 12.10.1983 Tarih ve 2916 Sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu 15.10.1983 Tarih ve 18192 Sayı İle Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

erişememektedir.²⁹⁹ Engelli bireylerin eğitimi konusundaki engellerin aşılması adına atılacak en önemli adım “makul uyumlaştırma” olmalıdır. Makul uyumlaştırma ile kastedilen eğitim kurumlarında yaşanacak erişim ve ulaşım sorunlarını ortadan kaldırmak, Braille alfabesinde yazılı ya da sesli levha ve panoları kullanmak, bilgisayarları tüm engelli gruplarının kullanımına açmak için yeni programlarla donatmak, eğitim-öğretim programını kişiye göre farklılaştırmak, öğrenci gruplarını küçültmek, alternatif değerlendirme metotları ya da özel sınav düzenlemeleri geliştirmek gibi önlemler ve eylemler olarak kabul edilmektedir.³⁰⁰ Tüm bunlar hem engelli öğrencilerin hayatını kolaylaştıracak hem de herkes gibi eğitim hakkından tam ve eşit olarak yararlanmalarının önünü açacaktır.

Sözleşme'nin 26. Maddesinin 3/a ve b paragraflarında engelli olanlar dahil olmak üzere işaret dilini ve Braille alfabesini bilen öğretmenlerin işe alınması ve eğitimin her düzeyinde çalışan uzmanların ve personelin eğitilmesi için uygun tedbirlerin alınması gerektiği özellikle belirtilmiştir. Engelli bireyi eğitecek öğretmenin engellilik konusunda yeterli donanıma sahip olmaması ve engellilik konusunda bir eğitim almamış olması istenen düzeyde bir eğitim-öğretim akışının sağlanmasına engel olacaktır. Bu nedenle öğretmenlerin kaliteli bir akademik eğitim alarak profesyonel gelişimini sağlamış olmaları gerekir. Ayrıca, engelli öğrencilerin ilgisini çekebilecek ve onların daha kolay anlamalarını sağlayacak materyal, araç, gereç kullanılmalıdır.

Engelli kadınların eğitim hakkına erişmesi konusundaki en önemli engel ailelerin korumacı tavrı ve kadınlara atfedilen ev içi rollerdir. Engelli yetişkinler arasında okuma-yazma oranı yüzde 3'lere kadar düşmekte ve hatta bazı ülkelerde bu oran engelli kadınlarda % 1'e kadar inmektedir.³⁰¹

2002 Türkiye Özürlüler Araştırması engellilerin eğitimine ilişkin veriler açısından incelendiğinde, eğitim durumunun, okuryazarlık ve tamamlanmış eğitim

²⁹⁹ Disability Awareness in Action Disabled Women Resource Kit No. 6, s.3. Gerçekten de Asya'da engelli çocukların eğitim durumu hakkında bilgiye Sabriye Tenberken'in kitabında da rastlamak mümkündür. Tenberken Tibet'te deneyimlediklerini anlattığı kitabında genel olarak şu bilgilere yer vermiştir: Tibet'te yükseklik ve aşırı ışık nedeniyle her 70 kişiden biri görme engellidir ve burada görme engellilere uygun bir eğitim sistemi yoktur. Dolayısıyla görme engelli çocuklar okula gidememekte, dilendirilmekte, sokaklarda şarkı söylettirilmekte ve sosyal hayata katılmalarının gereksiz olduğu düşünülerek yatalara bağlanmaktadır. Sabriye Tenberken, **Yolum Tibet'e Düştü**, İstanbul, Parantez Yayınları, 2001.

³⁰⁰ Çağlar, “Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde...”, s.206.

³⁰¹ “Dışlanmadan Eşitliğe: Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek” s.1.

olarak iki açıdan ele alındığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre genel nüfusun %12,9'u okuma yazma bilmezken, engellilerde bu oran 3 kat daha fazladır (%36,3). Toplam nüfusta okuma yazma bilmeyenlerin oranı engelli erkeklerde %6.89, engelli kadınlarda ise %18.83'tür. Engelli kadınların okuma yazma bilmeme oranı engelli erkeklerin 3 katı kadardır ve her engel grubundaki engelli kadınlar için bu durum geçerlidir. Diğer yandan okuma yazma bilmeyen ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ve zihinsel engelli kadınların oranı %51.26 iken yükseköğretim mezunu kadınların oranı %1.45'tir. Aradaki farktan da anlaşılacağı üzere engelli kadınların büyük bir kısmının eğitim seviyesi oldukça düşüktür ve doğal olarak engelli kadınlar eğitim hizmet ve olanaklarından yararlanamamaktadır.³⁰²

Başbakanlık Özürlüler İdaresi tarafından Türkiye genelinde yapılan "Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?" araştırmasında engelli bireylerin eğitim almaları gerektiğine inanılmakla birlikte, ruhsal ve zihinsel engelli bireylerin kaynaştırma ortamlarında eğitim almaları uygun görülmemiştir.³⁰³

Türkiye'de engelli çocukları kabul eden kaynaştırma okullarının sayısı oldukça azdır. Aileler engelli çocuklar ile birlikte kendi çocuklarının aynı sınıfları paylaşmasını istememektedir. İdari personel kaynaştırma eğitim hakkında bilgisizdir ve öğretmenler engelli çocuğa nasıl eğitim vereceklerini bilmemektedir. Bu bağlamda Türkiye'de bu denli özel eğitim faaliyetlerinin kabul görmesi de gayet yerindedir. Çünkü engellilerin menfaatlerini koruyacak daha iyi bir sistem henüz mevcut değildir. Diğer yandan eğitim, kadının ekonomik kalkınmadaki rolünü ve istihdama katılımını belirleyecek olan faktördür. Dolayısıyla toplumun gelişmişlik seviyesinin belirlenmesi için kilit role sahip kadının eğitimi ön planda tutulmalıdır.

2.4.15. İşkence ve Diğer Biçimlerde İstismara Maruz Kalmama

Kişinin fiziksel, ruhsal bütünlüğüne ve yaşama hakkını tehdit eden işkence, bir kimseye maddi veya manevi olarak yapılan aşırı eziyet olarak tanımlanmaktadır.³⁰⁴ Aşırı eziyetin maddi yönü ceza ya da farklı muamelenin fiziki

³⁰² Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002, s.9.

³⁰³ Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması, s.20.

³⁰⁴ Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.543a438e9cf829.61989849 (12.10.2014).

baskı biçiminde olmasıyken manevi yönü aşağılama, küçük düşürme veya kendine güven ya da saygıyı tahrip etmek suretiyle kişinin manevi bütünlüğünü zedelemektir.³⁰⁵

Engelli bireylerin ve özellikle engelli kadınların daha savunmasız durumda olmaları toplumsal anlamda uğradıkları ayrımcılık neticesinde şiddetin her türüne uğradıklarının göstergesidir. Öyle ki, Dünya Sağlık Örgütü, engellilere karşı şiddetin, engelli olmayanlara göre üç kat daha fazla olduğunu iddia etmektedir.³⁰⁶ BMEHS 15. Maddesinin 1. paragrafında engelli bireylerin işkence ve insanlık dışı muameleye karşı korunması konusunda bazı kıstaslar belirlemiştir. Bunların başında hiç kimsenin rızası olmaksızın tıbbi veya bilimsel deneye tabii tutulmamasının gerektiği gelmektedir. Engelli bireyleri tedavi etme adı altında rızalarını almadan yapılan ameliyatlar ya da ilaç uygulamaları onların ruhsal ve fiziksel bütünlüğüne zarar vermektedir.

Engelli bireyler özellikle bakım kurumlarında tıbbi deneylerin öznesi olmaktadır. Örneğin savunmasız durumda olan engelli çocuklara kas gevşetici veya anestezi verilmeksizin elektrokonvülsif tedavi (şok tedavisi) uygulanmaktadır.³⁰⁷ Aynı şekilde ilaç kısıtlaması, ilacın gerekenden fazla verilmesi gibi durumlar engelli bireylerin yaşama hakkını tehdit eden durumlardır.

2.4.15.1. Aile İçi Şiddet

Sözleşme 16. Maddesinin 1. paragrafında engelli bireylerin ev içinde ya da dışında şiddet ya da istismara uğraması halinin cinsiyete yönelmesi dahilindeki her şeklini yasaklamıştır.³⁰⁸ Başka bir deyişle engelli kadınların uğradığı aile içi şiddete engel olmak adına devletlere sorumluluk yüklemiştir.³⁰⁹ Evin içinde sömürü ile kast

³⁰⁵ Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Ankara, Orion Kitapevi, 2012, s.185.

³⁰⁶ Lord vd. s.73.

³⁰⁷ **Çocuklara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması, Parlamenterler İçin El Kitabı**, <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Cocuklara%20Yonelik%20Siddetin%20Ortadan%20Kaldirilmesi.pdf> (13.10.2014).

³⁰⁸ Sözleşmenin giriş kısmında bulunan q paragrafında bu durum şöyle dile getirilmiştir: “*Engelli kadınların ve kızların hem ev içinde hem de ev dışında şiddete uğramaya, yaralanmaya veya istismara, ihmale, ihmalkar muameleye, kötü muameleye veya sömürüye karşı daha büyük bir risk altında olduklarını göz önünde bulundurarak...*”

³⁰⁹ Bu çerçevede öncelikle şiddet konusunu ele almakta fayda vardır. DSÖ’ye göre şiddet: “*Fiziksel güç ya da kuvvetin, amaçlı bir şekilde kendine, başkasına, bir gruba ya da topluluğa karşı fiziksel zarara ya da fiziksel zararla sonuçlanma ihtimalini artırmasına, psikolojik zarara, ölüme, gelişim*

edilen, aile içi şiddettir. Yani kadına eşi, annesi, babası, erkek kardeşleri ya da beraber yaşadığı insanlar tarafından uygulanan şiddettir. Genelde kendini fiziksel şiddet şeklinde göstermektedir. Saldırı ve işkencenin her türünü içeren fiziksel şiddet dövme, itme, tokatlama, tekmeleme gibi eylemler kapsamaktadır.³¹⁰ Neticede kadına yönelik fiziksel şiddet, cinsiyet eşitsizliği ve insan haklarının korunması konusundaki sorunların başında gelmektedir. Örneğin 2009 yılında 94 görme engelli kadın ile yapılan bir araştırmada katılımcıların çoğu en fazla eşleri tarafından şiddete maruz kaldıklarını belirtmiştir. Engelli kadınlara şiddet gösteren eşlerinin de engelli olması dikkat çekicidir.³¹¹

Engelli kadınların aile içi şiddet konusunda yaşadıklarını anlatan yeterli araştırma yoktur. Fakat genelde engelli bireylerin ve özelde engelli kadınların çocukluk dönemi ile birlikte şiddetin farklı türlerine maruz kaldıkları bilinmektedir.

2.4.15.2. Cinsel Şiddet

Engelli bireylere yönelik şiddetin en ciddi boyutlara ulaştığı şiddet türü cinsel şiddettir. Cinsel şiddet kadının istemediği yerde, zamanda ve biçimde cinsel ilişkiye zorlama, çocuk doğurmaya ya da doğurmamaya zorlama, fuhuşa zorlama, cinselliğini reddetme, cinsel içerikli söz ve davranışlarda bulunma, kürtaja zorlama ya da kısırlaştırmaya, cinsel bilgi ve eğitimden mahrum bırakma, cinselliği konusunda sürekli baskı ve tehdit oluşturma, kadın sünneti, ev içi cinsel saldırı, bekaret kontrolü, taciz ve tecavüz gibi eylemlerin tümünü kapsamaktadır.³¹² Engelli bireyler çocukluk dönemi itibariyle cinsel istismara maruz kalabilmektedirler. Yapılan araştırmalar engelli çocukların engeli olmayan çocuklara oranla daha fazla cinsel istismara maruz kaldıklarını göstermektedir. Örneğin, ABD’de 2000 yılında 40.000 çocuk üzerinde yapılan bir araştırmaya göre engelli çocuklar 3-4 kat daha çok

sorunlarına ya da yoksunluğa neden olacak şekilde tehdit edici biçimde ya da gerçekten kullanılmaktadır. World Health Organization. **World Report On Violence And Health: Summary.** Geneva, 2002, s.4..

³¹⁰ Ruşen Ayaz, “Kadına Yönelik Şiddet ve Engellilik”, DER. İdil Işıl Gül, Ruşen Ayaz, Ezgi Sarıtaş, **Fark Ettikçe Birlikte Güçleniyoruz Güçlendikçe Dönüştürüyoruz, Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet El Kitabı**, Kadın Dayanışma Vakfı, Ankara, 2012, s.55.

³¹¹ Ebru Çayır, Funda Sevencan, Şevkat Bahar Övarış, “Ankara’da Bir Derneğe Kayıtlı Görme Engelli Kadınlara Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi”, **Sağlık ve Toplum**, Yıl 20, Sayı 4, Ekim – Aralık 2010, s.25.

³¹² Ayaz, “Kadına Yönelik Şiddet ve Engellilik”, s.56.

ihmale ve istismara maruz kalmaktadır.. Aynı şekilde Norveç'te yapılan bir araştırmaya göre, katılımcı tüm işitme engellilerin %80'inin çocukluklarında cinsel istismara uğradıkları tespit edilmiştir.³¹³

Söz konusu engeli kadınlar olduğunda da sonuç aynıdır. Almanya'da 1996 yılında yapılan bir araştırmaya göre ankete katılanların %60'ından fazlası hayatlarında en az bir kez cinsel yönden rahatsız edildiklerini ve ciddi derecede cinsel şiddete maruz kaldıklarını belirtmiştir.³¹⁴ Türkiye'de de engelli kadınların cinsel şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Örneğin, 2011 yılında basına yansıyan vakalarda 15 engelli tecavüze, 6 engelli ise cinsel taciz ve istismara maruz kalmıştır.³¹⁵

Engelli kadınlar arasında en çok cinsel istismara maruz kalan kadınlar zihinsel ve işitme engelli kadınlardır. Söz konusu kadınların istismara uğradıklarını dile getirme ve anlatma konusunda zorluk çekiyor olmaları bu durumu tetiklemektedir. Örneğin W. V. Slovenya davasında³¹⁶ 1971 doğumlu Bayan W. öğrenme güçlüğü yaşamaktadır ve herhangi bir karşı koyma eylemi gösterecek fiziksel ve zihinsel kapasiteye sahip değildir. 1990 yılında yedi erkekten oluşan bir grubun tecavüzüne uğramıştır. Yaşadığı tecavüzün ardından, Slovenya Mahkemelerine başvuruda bulunmuş ve söz konusu kişiler için tecavüzden dolayı yaşadıkları sebebiyle manevi tazminat davası açmıştır. AİHM'e gelen davada AİHM Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. Maddesini Slovenya'nın ihlal ettiğine karar vermiştir.

Engelli bireylerin maruz kaldığı şiddet türlerinden bir diğeri de psikolojik şiddettir. Özellikle, engelli kadınların cinsiyetlerinin reddedilmesi, sözlü taciz, beden ve fiziksel görünüş dolayısıyla aşağılanma gibi durumlar buna örnektir. Yapılan bir araştırmaya göre 154 görme engelli kadının 119'u yani %77.8'i en çok psikolojik

³¹³ Sedat Topçu, **Silinmeyen İzler Çocuk, Genç ve Engellilerin İstismar ve İhmali**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2009, s.72.

³¹⁴ Ali Seyyar, "*Zihinsel Engelli Çocukların Cinsel İstismara Karşı Korunmaları*", Der. Adnan Kulaksızoğlu, **Engelli Çocuk ve Ergenlerin hakları El Kitabı Anne, Baba Ve Öğretmenler İçin**, İstanbul, Çocuk Vakfı Yayınları, 2011, s. 164.

³¹⁵ Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, **Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu**, İstanbul, EŞHİD Yayınları, No: 2, 2011, s.29.

³¹⁶ Case of W. V. Slovenia, (Application No: 24125/06), 23 January 2014.

şiddete maruz kaldıklarını dile getirmiştir.³¹⁷ Psikolojik şiddet, kadınların özgüvenlerini kaybetmelerine neden olmakta, benlik kavramına ve zihinsel sağlığına zarar vermektedir.

Engelli bireylere yönelik şiddet ve istismarın önlenmesi için engellilere hizmet veren tesis ve programların etkili bir şekilde denetlenmesi gerekmektedir. Bu amaca uygun olarak kolluk kuvvetleri, sığınma evleri, bakım evleri gibi kurumlarda çalışan personele gerekli eğitim verilmeli ve yasal düzenlemelere gidilmelidir. Engellilerin şiddet konusunda daha hassas bir grup olması dolayısıyla onlara özel düzenlemelere gidilmesi şarttır. Bunun için de yaş, cinsiyet gibi durumlar dahilinde ayrımcılık gözetilmeksizin tüm engelli bireylerin korunması sağlanmalıdır.

2.4.16. Bağımsız Yaşama, Topluma Dahil Olma ve Kişisel Hareketlilik

2.4.16.1. Bağımsız Yaşama

BMEHS bağımsız yaşama ile engelli bireylere nasıl, nerede, kimlerle yaşamak istediklerine dair seçme hakkı tanımaktadır. Sözleşmenin 19. Maddesi Devletlere net bir mesaj vermektedir: *“Uzun süre kalınan bakımevlerinde engellilerin tecrit edilmesi ve ayrı tutulması, engelli insan haklarının bir ihlalidir.”* Madde, engelli insanlara sunulan hizmetlerin “yaşamı ve topluma tam katılımı desteklemesi” gerektiğini açık bir biçimde zorunlu kılmaktadır.³¹⁸ Amacı “toplumdan tecrit ya da ayrı tutulmayı” önlemektir.

İngiltere’de 1992 yılında yapılan Engelli Kadın Konferansından esinlenerek düzenlenen Engelli Kadınlar Projesi kapsamında bir grup engelli kadın ile görüşülmüştür. Görüşülen kadınlar arasında, bakımevleri ve hastanelerde uzun süre kalan engelli kadınların, en çok tecrit edilmiş ve en düşük yaşam kalitesiyle karşı karşıya kalmış olduğu tespit edilmiştir. Aynı projeye göre, görüşülen engelli

³¹⁷ Çiğdem Arıkan, “Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar ve Kadına Yönelik Şiddet”, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/turkiyede_gorme_ozurlu.pdf (13.10.2014).

³¹⁸ European Coalition for Community Living, “Focus on Article 19 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities”, **Focus Report 2009**, s.16.

kadınların bildirdiği üzere; bakımevlerinde kalan kadınların lavaboya gitme, banyo yapma ve hatta uyuma gibi ihtiyaçların zamanını seçme konusundaki temel hakları ellerinden alınmıştır.³¹⁹ Böylesi bir durum engelli bireylerin hem özel hayatına, hem onurlu yaşama hakkına müdahaledir.

Bahsi geçen bakım evlerinde engelli kadınlara yeterli bakımın sağlandığı iddiasında bulunmakta doğru olmayacaktır. Örneğin Japonya’da II. Dünya Savaşından sonra kurulan bir rehabilitasyon merkezi zamanla engellilerin hayatlarının sonuna kadar toplumdan uzak bir şekilde yaşayacakları alanlara dönüştürülmüştür. Bu yatılı kurumlar hasta engellileri ölüme terk etmiştir. Engelli kadınların bakıcı erkekler tarafından cinsel istismar ve tacize uğramalarına sebep olmuştur. Ayrıca engelli kadınların doğurganlıklarının sona erdirilmesi adına adet görmeye başladıktan sonra rahimler alınmış ve bu kötü muameleler 1970’lere kadar devam etmiştir.³²⁰

Bağımsız yaşama aynı zamanda engelli bireyin ihtiyaç duyduğu hizmet ve desteğin, onun istek ve tercihleri doğrultusunda tasarlanması ve sunulmasını da ifade etmektedir.³²¹ Bu konu, özellikle engellilere sunulan sosyal hizmetlerin planlanması sırasında göz önünde bulundurulması zorunlu bir husustur. Ancak böylece bireyin hayat şartlarını kolaylaştıracak ve hayata aktif katılımın sağlayacak derecede anlamlı bir sosyal hizmeti sunulabilir.

2.4.16.2. Kişisel Hareketlilik

Engelli bireylerin yaşama etkin katılımını tam olarak gerçekleştirebilmesi için hareket kabiliyetlerini güçlendirmeye ihtiyaçları vardır. Bu kabiliyetin artırılması için bağımsız yaşama adapte olmaları ve yaşamın tüm alanlarındaki hak ve hizmetlere özgürce erişmeleri gerekir. BMEHS 20. Madde ile bu amaca uygun olarak

³¹⁹ The Experiences Of Disabled Women, Social Policy Research 81, August, 1995, <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/sp81.pdf> (19.10.2014).

³²⁰ Reko Hayaşi, Masako Ouhra, “Japonya’da Sakat Hakları Hareketinin Dünü, Bugünü, Yarını”, *Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 436 – 440.*

³²¹ Gül, “*Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması...*”, s.90.

Taraf Devletlere, engellilerin imkan dahilinde azami ölçüde bağımsız hareket edebilmesini sağlamak için etkili tedbirleri alma sorumluluğu yüklenmiştir.

BMEH Komitesine yansıyan bir dava Sözleşmenin 20. Maddesini destekler niteliktedir. Avusturya vatandaşı Bay S. Linz görme engellidir. Günlük faaliyetlerini yerine getirmek için kendisine en yakın toplu taşıma aracı olan tramvayı kullanmaktadır. Fakat Linz'in iddiasına göre söz konusu tramvay hattı görme kaybı olan bir bireyin kullanımına uygun değildir. Aracın varış, kalkış saatleri, gecikme durumu, bekleme süresi yalnızca görsel olarak topluma sunulmuştur. Linz, kullandığı hat için sesli betimleme içeren bir düzenek yapılması konusunda Avusturya Hükümetine dava açmış ancak uzlaşma sağlanamamıştır. İç hukuk yollarının tükenmesinin ardından BMEH Komitesine bireysel başvuru yapan Linz'in toplu taşıma araçlarına erişme ve onları kullanma konusunda ayrımcılığa uğradığı Komite tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca “evrensel tasarım” ilkesine bağlı kalmak şartıyla mevcut hat üzerinde gerekli düzenlemelerin yapılması konusunda Avusturya Hükümetine öneride bulunulmuştur.³²²

Türkiye’de 2002 yılında yapılan Özürlüler Araştırması, engelli bireylerin toplu taşımada çektiği zorlukları oransal açıdan şu şekilde ortaya koymuştur: Bulunduğu çevrede özürüne uygun toplu taşıma hizmeti bulunduğunu söyleyen engellilerin oranı %4’tür. Engelli bireylerin genel olarak %20’si toplu taşıma hizmetinin varlığından haberdar değildir.³²³

Sözleşmede 20 maddenin d paragrafı ile “*Hareketi kolaylaştırıcı kaliteli araç ve gerece, yardımcı teknolojilere, yardım sunan insanlara ve araçlara, karşılanabilir bir maliyetle erişiminin kolaylaştırılması.*” esas alınmıştır. Daha öncedende belirtildiği üzere engelli bireylerin hareketlerini kolaylaştıracak materyaller örneğin gözlük, protez ya da ortez, tekerlekli sandalye, navigasyon, işitme cihazı, engelli bireylerin günlük hayatlarında işe yarayacak gereçlerdir. Bu gereçlerin engelli bireyler tarafından temin edilmesi devletlerin sorumluluğundadır.

³²² Views adopted by the Committee at its fourteenth session (17 August– 4 September 2015), Communication No; 21/2014.

³²³ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı 2010-2011 12.11.2010 Tarihli ve 27757 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Kişisel hareketin sağlanması için önemli olan diğer bir nokta da kişinin bağımsız yaşama becerileri kazanmış olmasıdır. Başka bir deyişle tek başına hareket kabiliyetine sahip olması ve kimseye ihtiyaç duymadan toplumsal hayata katılmasıdır. Bağımsız yaşama kabiliyetinin gelişmesi adına özel oluşturulan Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri, engellilerin eğitimini desteklemek, kişisel hareketliliğini geliştirmek ve engellilere bağımsız yaşam ve iletişim becerisi kazandırmak amacıyla faaliyet göstermektedir. Bahsi geçen merkezlerdeki eğitimcilerin profesyonel olması ve iyi bir eğitimden geçmeleri de, Sözleşmenin ilgili maddesinin c paragrafında öngörülen uygulamalardan biridir.

Kısaca caddelerde, sokaklarda çok az engelli bireye rastlamamızın sebebi açıktır ki, engeli bireyi sosyal hayata taşıyacak erişim imkanlarının sağlanmamış olmasıdır. Engelli kadınlar sözü edilen durumda en dezavantajlı konumdadır. Çünkü cinsiyet kalıpları ve ailelerin korumacı tavrı onları daha çok eve hapsedmektedir. Erişilebilirlik ve kişisel hareketlilik engelli bireylerin temel sorunudur. Erişimin söz konusu olmaması tüm haklar zincirine ulaşımı sınırlar. Bu çerçevede öncelikli olarak engelli kız çocuklarının ve kadınların ailelerinin tespiti ve bağımsız yaşama merkezlerine teşviki şarttır. Engelli bireylerin tamamını görünür kılmamızın temel yollarından biri erişim sorunlarının çözülmesi ile mümkündür. O da ancak devletlerin bu konudaki çalışmalarını sürdürmesi ile sağlanabilir.

2.4.17. Yasa Önünde Eşit Tanınma

Tüm insanlar nerede olursa olsun yasa önünde bir kişi olarak tanınma hakkına sahiptir.³²⁴ Türk Medeni Kanununun 28. Maddesine göre kişi hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder.³²⁵ BMEHS 12. Madde ile engelli bireylerin yaşamın tüm alanlarında diğerleriyle eşit bir şekilde hak ehliyetine sahip olduğunu kabul etmektedir.

Sözleşme'nin 12. Maddesi ile ilgili ilk olarak belirtilmesi gereken nokta: Türkçeye “yasal kapasite” olarak çevrilen “legal capacity” kavramının

³²⁴ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 6. Madde.

³²⁵ 4721 Sayı ve 22.11.2001 Tarihli Türk Medeni Kanunu, 24607 Sayı ve 8.12.2001 Tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

kullanılmasıdır. En doğru şekilde “hukuki ehliyet” olarak kabul edebileceğimiz “legal capacity” kavramı hak ehliyeti ile fiil ehliyeti kavramlarını bir arada kullanmak amacı ile oluşturulmuştur.³²⁶ Dolayısıyla BMEHS engelli bireylerin hem hak hem fiil ehliyeti bakımından eşit olduğunu savunmaktadır.³²⁷ Ancak bu noktadaki temel soru, yardım ya da bir müdahale olmadan engellilerin yasal kapasitelerini nasıl kullanacaklarıdır? Başka bir deyişle engelli kişi hak ehliyetini kullanırken başkalarının onun adına karar vermesine gerek kalmadan yasal olarak nasıl hareket edecektir?

Sözleşme bunun için 12. Maddesinde Taraf Devletlere engellilerin hak ehliyetlerini kullanırken gereksinim duyabilecekleri desteği alabilmeleri için uygun tedbirleri almaları konusunda yükümlülükler getirmiştir. Buna göre, karar alma sırasında verilen destek engelli bir bireyin kendi hayatı hakkındaki kararları alması ve bunları başkalarıyla paylaşması konusunda onlara yardımcı olmak amacıyla tasarlanan bir dizi ilişki, uygulama, düzenleme ve anlaşma olarak şekillenecektir. Sözleşmeye göre söz konusu destek, güvene dayalı olmalı, saygı çerçevesinde sağlanmalı ve engelli bireyin iradesi dışında olmamalıdır. İsviçre gibi ülkeler, Kanada’daki pek çok kent ve Almanya, destekli karar verme düzenlemelerinden kapsamlı bir biçimde faydalanmaktadır.³²⁸

Sözleşmenin 12. Maddesinde son olarak “*Taraf Devletler, bu maddenin hükümleri çerçevesinde, engellilerin mülk edinme veya mirasa hak kazanma, mali işlerini kontrol etme ve banka kredilerine, ipoteklere ve diğer mali kredilere erişim bakımından eşit haklara sahip olmasını sağlamak için uygun ve etkili tüm tedbirleri almalı ve engellilerin mülklerinden keyfi olarak mahrum bırakılmamasını sağlamalıdır*” denmiştir. Bu paragrafı en iyi açıklaması ise Niyustri ve Takacs’ın BM Engelli Hakları Komitesine açtıkları davada kendini göstermektedir. Davacı Szilvia Nyusti ve Peter Takacs görme engellidir ve birbirlerinden bağımsız olarak 11 Şubat 2010 tarihinde Macaristan aleyhine Komiteye bir dava açmışlardır. Bireysel olarak açtıkları dava bankacılık hizmetlerine erişim konusu ile ilgilidir. Niyustri ve Takacs bankaların verdiği ATM hizmetinden yardım almadan yararlanamamaktadır.

³²⁶ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, **Yargı Organlarının Faaliyetleri Perspektifinden Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme**, Ankara, Matus Basımevi, 2012, s.35.

³²⁷ Robert D. Dinerstein, “Implementing Legal Capacity Under Article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: The Difficult Road From Guardianship to Supported Decision-Making”, **Human Rights Brief 19**, No; 2, 2012, s.9.

³²⁸ Dinerstein, s.9.

ATM’lerde sesli uyarıların olmaması ve bunun yanında kabartma harflerin tuşların üzerinde kullanılmaması görme engelli bireylerin tek başına hareket etmesini imkansızlaştırmaktadır. Ayrıca mevcut ATM’ler ikametgahlarına da yakın değildir. Öncelikli olarak bu sorunun çözümü için Macar Hükümetine bankaların yeterli düzenlemeleri yapması için dava açmışlardır. Sonuçta Macar Hükümeti davayı Niyustri ve Takacs’ı haklı bulmuş ve bankaların gerekli düzenlemeleri yapmasına karar vermiştir. Davacılar, daha sonra tüm Budapeşte’de ATM’lerin görme engellilerin kullanımına uygun yapılması konusunda bir daha dava açmıştır. Fakat gerek bankalar gerekse Macar mahkemesi bunun güvenli olmayacağını ve sesli program dolayısıyla kişinin özel hayatının başkaları tarafından paylaşılacağı kararına vararak reddetmiştir. Neticede ise Komite, Sözleşmenin 12. Maddesinin 5. Paragrafına dayanarak davacıları haklı bulmuştur. Hükümete konuyla ilgili yeni düzenlemelere gitmesi gerektiğini belirtmiştir.³²⁹

Hukuki ehliyet kavramının yasal mevzuatlara yansması beraberinde bir takım değişikliklerin yapılmasını gerektirmektedir. Sonuçta artık engelli birey yerine karar vermeyi destekleyen bir vesayet sistemi değil, engelli bireyin kendi hayatını kendisinin yöneteceği bir “destekli karar verme” sistemi kabul edilmiştir.³³⁰ Türkiye’de 5378 sayılı Engelliler Kanununun kabul edilmesi ile birlikte bazı mevcut kanunlarda değişikliğe gidilmiştir. Bu hususta öncelikli olarak Türk Ticaret Kanununun (TTK) 668 inci maddesinin 3. fıkrası ve c bendi, Borçlar Kanununun 14. maddesinin son fıkrası, Noterlik kanununun 73. Maddesi ve Medeni Kanunun 348. Maddesinin 1/1 bendi kaldırılmıştır.³³¹

Buna göre TTK 668. Maddesi 3. Fıkrası görme engellilerin el yazısı ile imzaladıkları poliçelerin noter tarafından tasdik edilmediği sürece geçerli olmayacağını belirtmekteydi.³³² Aynı şekilde Noterlik Kanunu 73. Maddesine göre Noter, kişinin görme işitme ya da konuşma engelli olduğunu anlaması halinde işlemin iki tanık huzurunda yapılması gerektiğini belirtmiştir. Konuşma engelliler için ise ihtiyaç duyulduğu halde yeminli tercüman bulundurulacağı ifade

³²⁹ Submitted by: Szilvia Nyusti and Péter Takács, Communication No: 1/2010, 15-19 April 2013.

³³⁰ Yargı Organlarının Faaliyetleri Perspektifinden Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, s.35.

³³¹ 5378 Sayılı Engelliler Kanunu Madde 50

³³² 6762 Sayı ve 29.06.1956 Tarihli Türk Ticaret Kanunu 9353 Sayı ve 09.07.1956 Tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

edilmiştir.³³³ Maddenin değişmesi ile birlikte Noter, ilgilinin işitme, konuşma veya görme engelli olduğunu anlaması halinde, işlemler engellinin isteğine bağlı olmak üzere iki tanık huzurunda yapılacaktır. İlgilinin işitme veya konuşma engelli olması ve yazı ile anlaşma imkânının bulunmaması halinde, iki tanık ve yeminli tercüman bulundurulacağı ortaya konmuştur.³³⁴ 2005 yılı itibariyle getirilen değişiklik ile iki tanık zorunluluğunun seçime bağlanması kabul edilmiştir. Aynı zamanda iletişimde yaşanacak sorunları çözüme adına konuşma engellilere işitme engellilerin de dahil edildiği görülmektedir. Bu düzenleme ile işitme ve konuşma engelliler ile yazıyla anlaşılmadığında hem iki tanık ve hem yeminli tercüman şartı getirilmiştir. Doğal olarak engelli bireyin diğer bireyler ile eşitliğinden çok üzerinde bir baskının söz konusu olduğu kesindir.

Bu konuda ele alınması gereken önemli bir madde ise 2005 yılında kaldırılan ve daha sonra tekrar hükme bağlanan Borçlar Kanununun 14. Maddesinin son fıkrasıdır. Maddenin ilk hali “*Amaların imzaları usulen tasdik olunmadıkça yahut imza ettikleri zaman muamelenin metnine vakıf oldukları sabit olmadıkça onları ilzam etmez*” şeklindeydi.³³⁵ Açıkça görme engelli birey tarafından gerçekleştirilen hukuki işlemin ya noter tarafından tasdik olunması ya da bireyin hukuki işlemin içeriğine vakıf olduğunu karşı tarafa ispat etmesi gerekmektedir. Bu düzenleme 2005 yılında iptal edildi. Fakat daha sonra Kanunun görme engellilerle ilgili hükmü değişikliğe uğradı. Buna göre, yeni TBK’nın imza başlığını taşıyan 15. maddesinin üçüncü fıkrası, “*Usulüne göre onaylanmadıkça veya imza ettikleri sırada metnin içeriğini bildikleri ispat edilmedikçe, görme engellilerin imzaları onları bağlamaz.*”³³⁶ biçiminde 2005 yılında yapılan değişiklik kaldırılmıştır. Ancak daha sonra “*Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*”, 25 Şubat 2011 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanununun 213. maddesine göre “11.01.2011 tarihli ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununun 15 inci maddesinin üçüncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

³³³ Noterlik kanununun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.5.1512.pdf> (05.11.2014).

³³⁴ 1512 Sayı ve 18.01.1972 Tarihli Noterlik Kanunu 14090 Sayı ve 05.02.1972 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

³³⁵ Sema Taşpınar Ayvaz, “Türk Borçlar Kanunu ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun İmza Atamayanlarla İlgili Yeni Düzenlemesine Eleştirel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 61, Sayı 1, 2012, s.33.

³³⁶ 6098 Sayı ve 11.01.2011 Tarihli Türk Borçlar Kanunu 27836 Sayı ve 04.02.2011 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

“Görme engellilerin talepleri halinde imzalarında şahit aranır. Aksi takdirde görme engellilerin imzalarını el yazısı ile atmaları yeterlidir”³³⁷ hükmüyle görme engellilerin nasıl imza atacakları, onların kendi iradelerine bırakılmıştır. Gayet yerinde olan bu karar ile birlikte okuma yazma bilen ve az gören engelliler kendi arzuları doğrultusunda hukuki işlemlerini yürütebilecektir. Zira az gören ve okumada zorluk çekmeyen bir engelli için böylesi bir hukuki korumaya gerek yoktur.

Engelli bireylerin hepsinin herkes gibi hata yapma hakkı vardır. Dolayısıyla karar verme yeteneklerine saygı duyulmalı ve talep ettikleri takdirde destek almaları sağlanmalıdır.

2.4.18.. Yeterli Hayat Standardı ve Sosyal Korunma

Tüm insanların yiyecek, barınma, su ve giysi gibi temel ihtiyaçları söz konusudur. Bu ihtiyaçlara erişiminin sağlanıp, ayırım gözetmeksizin herkese tanınması devletlerin sorumluluğundadır.

BMEHS 28. Madesi 2/b’de “Özellikle engelli kadın ve kızlar ve engelli yaşlılar dahil olmak üzere, engellilerin sosyal koruma programlarına ve yoksulluk azaltıcı programlara erişimini sağlamak;” ifadesi ile engelli kadınlara gönderme yapmıştır.

Daha önceden de belirtildiği üzere engelli bireyler “yoksulların en yoksulu” olarak bilinmektedir. Mevcut durumları dolayısıyla bir kısmının bu kaynaklara erişimi engeli olmayan bireylere oranla daha zordur.³³⁸ Öyle ki, dünyadaki en yoksul nüfusun yüzde 20’sini engelliler oluşturmaktadır. Engelli bireylerin yüzde 85’inden fazlası yoksullukla yaşamaktadır. Yoksulluk, sosyal ve ekonomik yoksunluk geliştirmekte olan ülkelerde engelli insanların her gün deneyimledikleri bir durumdur. Ayrıca engellilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak adına elde ettikleri ücretler yok

³³⁷ 611 sayı ve 13.02.2011 tarihli Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 27857 sayılı ve 25.02.2011 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

³³⁸ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel haklar Komitesi Engelliler ile ilgili 5 No’lu Genel Yorumu bu durumu şöyle dile getirmiştir: “Dünyanın büyük bölümünde yaşam koşullarının oldukça vahim durumda olması sebebiyle herkese temel ihtiyaçlarını sağlamanın (gıda, su, barınak, sağlık koruma ve eğitim) ulusal programların temelini oluşturması gerektiği” şeklindedir.

denebilecek kadar azdır. Bu ülkelerde insanların büyük bir yüzdesi yeterli miktarda yiyecek bulamamakla kalmayıp sadece kötü beslenme nedeniyle yüz milyon kişi engelli hale gelmiştir.³³⁹ BM Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund–UNICEF)'nin 1993 yılında yaptığı bir araştırmaya göre 200.000 çocuk her yıl A vitamini eksikliği nedeniyle görme yetisini kaybetmekte ve iyot eksikliği de ciddi oranda zihinsel engelliliğe yol açmaktadır. Zengin bir ülke olan ve dünyada en iyi barınma politikalarından birine sahip İsveç'te bile sosyal yardım kurumlarında yaşamayan engellilerin %85'i barınma hakkına sahip değildir.³⁴⁰ Gelişmekte olan ülkelerde ise ülke nüfusunun dörtte biri açlık sınırının altında, engelli nüfusun ise dörtte ikisi söz konusu sınırın altında yaşamaktadır. Bu oran doğrultusunda ülkemizde yaşayan engellilerin dörtte üçü açlık sınırının altında yaşamaktadır.³⁴¹ Tüm bunlar aynı zamanda yoksulluğun engelliliğe sebep olduğunun birinci dereceden kanıtıdır. Kötü ve sağlıksız beslenmenin sonucunun insanlığı nasıl etkilediğinin göstergesidir.

Tüm bunlar ekseninde BMEHS 28. Madde ile gereken tedbirler dahilinde engelli bireylerin ayrımcılığa uğramaksızın yeterli yaşam standardına ulaştırılması gerektiğini belirtmiştir.

2.4.18.1. Su Hakkı

Sözleşme 28. Madde 2/a ile engelli bireylerin temiz su hizmetlerine erişimini taraf devletlerin sorumluluğuna bırakmıştır. Bilinen odur ki; dünya üzerinde 884 milyon insanın 2.6 milyonu bu hizmete erişememektedir.³⁴² Seller, kuraklıklar, iklimsel özellikler, savaşlar, çatışmalar ve küresel ısınma gibi nedenler temiz suya erişimi sınırlayan etkenlerdir.³⁴³

³³⁹ Disabled Women, <http://www.independentliving.org/docs2/daakit61.html> (09.02.2014).

³⁴⁰ Poverty and Disabled People In Development Context, Staying Poor; Chronic Poverty and Development Policy Conference, 7th-9th April 2003, Manchester UK, s.1.

³⁴¹ Arzu Besiri, "Yoksulluk Ekseninde Engellilerin Eğitimi", **İstanbul Bilgi Üniversitesi Dergisi**, Sayı 83, 2009, s.370.

³⁴² Jacqueline Noga, Gregir Volbring, "The Economic and Social Benefits and the Barriers of Providing People with Disabilities Accessible Clean Water and Sanitation", **Sustainability** 2012, 4, s.3024.

³⁴³ Neticede de günümüzde her sekiz saniyede bir çocuk kirli su içtiği için ölmekte, dünyada yaşanan hastalıkların %80'i kirli sulardan kaynaklanmaktadır. Akgün İlhan, Nuran Yüce, Türkiye'de ve Dünya'da Su Hakkı Mücadelesi, https://www.academia.edu/2217947/Turkiyede_ve_Dunyada_Su_Hakki_Mucadelesi (09.10.2014).

Engelli bir kadının temiz suya erişimdeki en önemli sorunu maddi gücünün olmamasıdır. İstihdam konusunda toplumsal cinsiyet rolleri açısından ev içi görevleri olan engelli kadın su satın almak istediğinde ekonomik getirisi buna izin vermeyebilir. Diğer yandan özellikle kırsal kesimde temiz suyun dışarıdan taşınmasının gerektiği durumlarda fiziksel engelli bir kadının bunu başarması oldukça güçtür. Hayatın kaynağı olan suya erişim bile söz konusu engelli bir kadın olduğunda sınırlılıklara sahiptir.

2.4.18.2. Sosyal Korunma

Sözleşme'nin 28. Maddesi ile özellikle engelli kadınlar için sosyal koruma sisteminin devletler tarafından güçlendirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Sosyal koruma sistemi sosyal hizmetler, sosyal güvenlik, sosyal yardımlaşma gibi programların geliştirilmesi ile sağlanmaktadır. Sosyal koruma sistemi toplumdaki eşitsiz gelir dağılımını gidererek yoksulluğun önüne geçmek için kullanılan önemli bir araçtır. Bu kapsamda özellikle engelli kadınlara değinilmesinin sebebi, genel olarak engelli kadınların düzenli bir gelirin olmaması dolayısıyla başkalarının yardımına gerek kalmadan hayatlarını idame ettirmelerine olanak sağlamaktır. Bu aynı zamanda engelli kadınların sosyal risk içinde olduklarının kabul edildiğinin bir göstergesidir.

Özellikle sosyal güvenlik konusunda engelli bireylere ödenen maaşların sürdürülebilirliğinin sağlanması devletin yükümlülüğü altındadır. İstihdam olanakları düşük olan engelli kadınlara verilen engellilik maaşı bu açıdan oldukça önemlidir ve keyfi nedenlerle kesilmemelidir. Bu konuda yaşanan bir örnek olan Smorodina - Rusya davası³⁴⁴ engellilere yapılan ayrımcılığın göstergesidir. Bayan Olga Nikolayevna Smorodina, Çernobil kazası sonucu engelli hale gelmiş ve engellilik maaşı almaya başlamıştır. Rus Hükümeti bir gerekçe göstermeden 1 Temmuz 2002-31 Temmuz 2003 tarihleri arasında bu maaşı ödememiştir. Bunun üzerine Smorodina, 30 Ağustos 2004 tarihinde yasal yollara başvurmuştur. Rus mahkemelerinin tatmin edici çözümler üretmemesi üzerine Smorodina konuyu AIHM'e taşımıştır. Sonuçta ise AIHM Rus Hükümetinin söz konusu kararın yetkili

³⁴⁴ Case of Smorodina v. Russia, (Application No. 37647/04), 17 January 2008.

makamlarca hayata geçirilmemesinden dolayı çıkabilecek vergilerle birlikte manevi tazminat ödenmesine karar vermiştir.

Sözleşme 28. Maddesinin d fıkrası ile engellilerin sosyal konut programlarına erişiminin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Sosyal konut, kentlerde yoksulluğun hızla artması, yaşanabilir konut ihtiyacının kent sakinleri tarafından lüks haline getirilmesi gibi etkenlerin birleşmesi neticesinde bu alana kamu müdahalesinin şart olması ile doğmuştur.³⁴⁵ Sosyal konut projeleri kira bedelini ödemekte güçlük çeken yoksul kesim ya da düşük gelir düzeyine sahip bireyler için tasarlanmıştır. Engelli bireylerin yoksulluk sınırının altında olmaları doğrudan sosyal konut imkanından yararlanmalarını gerektirmektedir. Engelli kadınların cinsiyet eşitsizliği sebebiyle daha çok açıdan dezavantajlı olması sosyal korunmayı beraberinde getirmektedir. Bir anlamda barınma hakkı tanıyan sosyal konutlar engelli kadınların çeşitli nedenlerle doğabilecek mağduriyeti giderme konusunda önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla devletlerin bu konuda engelli kadınlara öncelik tanınması, onları bilinçlendirmesi ve gereken kolaylıkları sağlaması gerekmektedir.³⁴⁶

BMEHS 28. maddesi son olarak tüm engellilerin emekli maaş ya da tazminatına eşit erişimin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Her vatandaşa belli bir süre çalıştıktan sonra kanunlar gereği iş ile ilişkisi kesilerek kendisine belli bir miktarda aylık bağlanır. Fakat bahsi geçen aylığın bağlanması için engellilerin çalışma hakkından yeterli düzeyde yararlanıp emekliliğe hak kazanması gerekir. Doğal olarak engelli bir kadının çalışma hayatında daha geri planda kalması emekli olabilmek ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla böylesi bir durumun söz konusu olması için istihdam önündeki engellerin kaldırılması şarttır.

³⁴⁵ Nevzat Fırat Kunduracı, “Dünya’da ve Türkiye’de Sosyal Konut Uygulamaları”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 22, Sayı 3, Temmuz, 2013, s. 54.

³⁴⁶ Türkiye’de 3194 Sayılı İmar Kanunu’nda (Ek madde 1) ve 3030 Sayılı Kanun Kapsamı Dışında Kalan Belediyeler Tip İmar Yönetmeliği’nde ikamet amaçlı inşa edilen yapıların engelli bireylerin ihtiyaçlarına göre imal edilmesi zorunluluk olarak ifade edilmiştir. Fakat denetim mekanizması nedensiz faal olduğu ve konutların yüzde kaçının engelli bireylere uygun inşa edildiği bilinmemektedir. Ayrıca Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM) ile Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) arasında 15 Nisan 2009 tarihinde imzalanan Sosyal Konut Yapım Protokolü ve 03 Şubat 2011 tarihinde imzalanan Ek Protokol ile 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamında bulunan, sosyal güvenceden yoksun, fakir ve muhtaç durumdaki vatandaşların barınma ihtiyacının, geri ödemesiz biçimde konut sağlanarak karşılanması amaçlanmıştır. Düzenlenen konut projelerinde, %50 ve daha fazla engelli kişilere %10 oranında kontenjan ayrılmaktadır. Protokol kapsamında şu ana kadar 39.974 adet konutun planlanması yapılmış olup, 2023 yılına kadar 100.000 adet konut yapılması hedeflenmektedir.

2.4.19. Seyahat Özgürlüğü ve Uyruluk

2.4.19.1. Seyahat Özgürlüğü

Yerleşme ve seyahat özgürlüğü kişilerin ülkenin herhangi bir yerinde ikamet edebilme, konut edinebilme, mesleki ve sosyal bir faaliyette bulunabilme gibi amaçlarla bir kamu gücü tarafından engellenmeksizin bir yerden başka bir yere gidebilmesi olarak tanımlanmaktadır.³⁴⁷ Vatandaş ya da yabancı olsun herkesin yer değiştirme serbestisinin olduğunu ifade eden seyahat özgürlüğü BMEHS ile engelli bireylerinde bu hakka sahip olduğunu özel olarak belirtmiştir.

Sözleşme engelli bireylerin kendi ülkesinden ayrılma ya da başka bir ülkeye girişinin kişinin engeli dolayısıyla engellenmesinin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Açıktır ki, engelli ayrımcılığı keyfi davranışları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin dolaşımından mahrum olmasının bu keyfiyet nedeniyle olumsuz etkilenmesi önlenmek istenmiştir.

2.4.19.2. Uyruluk

BMEHS 18. Madde ile uyruluk kazanama ya da değiştirme durumunun kişinin engelli olması dolayısıyla sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır. Engelli bir bebeğe sahip olan ailelere bebek doğar doğmaz ona isim vererek bakıp büyütme konusunun altı çizilmiştir.

Devletler kendi istekleri doğrultusunda kişinin engelli olması dolayısıyla vatandaşlık haklarına hanel getiremez. Örneğin AIHM'de görülen Koua Poirrez - Fransa davasında,³⁴⁸ bir Fildişi Sahili vatandaşı, engelli kişilere ödenen yardım için başvuru yapmıştır. Bu yardımın sadece Fransa vatandaşlarına veya Fransa ile karşılıklı sosyal güvenlik anlaşması yapmış olan devletlerin vatandaşlarına açık olduğu gerekçesiyle başvuru reddedilmiştir. Ayrıca davacı Fransa'nın iddiasına göre Sosyal Güvenlik Anlaşmasının ilgili maddesinde belirtilen milliyet ve engellilik

³⁴⁷ Erdoğan, s. 199.

³⁴⁸ Case of Koua Poirrez v. France, (Application No. 40892/98), 30 December 2003.

oranına göre yardım hakkındaki koşulları da taşımamaktadır. AİHM, başvurucunun Fransa vatandaşlarıyla benzer bir durumda olduğunu kabul etmiştir. Yardımı almak için bütun diğer kanuni ölçütleri karşılamış ve milliyete bağlı olmayan diğer sosyal güvenlik yardımlarından yararlanmış olduğuna karar vermiştir. Başvurucu ile vatandaşlar arasında muamele farkını haklı bir nedene dayandırmak için ‘gayet ağırlıklı sebepler’ olması gerektiğini ifade etmiştir. Devletin vergi ve sosyal güvenlik konularıyla ilgili olarak geniş bir takdir payına sahip olduğu yukarıda incelenen davaların aksine, Fransa’nın, devlet gelirleriyle giderlerini dengeleme mecburiyeti veya Fransa ile Fildişi Sahili arasında karşılıklı anlaşma mevcut olmaması şeklindeki iddiaları Mahkeme’yi ikna etmemiştir. Dikkat çekici bir nokta olarak, söz konusu yardım, alıcının ulusal sosyal güvenlik rejimine katkı yapmış olup olmadığına bakılmadan ödeniyordu (yukarıdaki davada milliyet ayrımcılığına izin verilmemesinin başlıca sebebi, sosyal güvenlik rejimine katkı yapılmasıdır).

SONUÇ

Engellilerin tüm diğer vatandaşların sahip olduğu vatandaşlık haklarına erişmeye hakkı vardır. Engellilere karşı var olan önyargılar aşılmalı, eşitlik ilkesi esas alınarak hayatın her alanında engelli bireylerin olduğu kabul edilmelidir.

Uluslararası toplumun, engelli bireylerin insan haklarından yararlanma konusunda ne denli mağdur olduklarını fark etmesi ile başlayan süreçte uluslararası örgütlerin payı büyüktür. Örneğin Avrupa Birliği, 2003 Avrupa Engelliler Yılı için çeşitli faaliyetleri ve projeleri finanse etmek üzere 12 milyon Avro bütçe ayırmıştır. 2003 yılı boyunca engellilik konusunda farkındalığı arttırmak adına 45.000 km kat ederek ve 15 ülkenin 105 şehrinde toplam 211 faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetlere yaklaşık 80.000 kişi katılmıştır. Ayrıca üye devletler arasında projeler hazırlanmış, çeşitli etkinlikler düzenlenmiş ve konferanslar yapılmıştır.³⁴⁹

Tüm bu faaliyetler toplumda engelli bilincini oluşturmak amacıyla atılan adımlardır. Fakat önemli olan yaşamın her alanında engelli bireylerin karşılaşabileceği engelleri bertaraf etmektir. Burada BMEHS'nin de belirttiği üzere "evrensel tasarım" ilkesi esas alınarak hareket edilmeli ve toplumdaki tüm insanlar düşünülerek fiziki çevre dizayn edilmelidir.

Engelli kadınlar tüm engelli bireylerin yaşadığı sağlık, çalışma, eğitim gibi konuların dışında cinsiyetleri dolayısıyla ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Şiddetin her türüsüne uğramakta, kendilerini savunamamaları dolayısıyla ihmale, cinsel ve psikolojik tacize uğramaktadır. Bu bağlamda çalışmadan ilk çıkarılacak sonuç; BMEHS ile birlikte uluslararası toplumun söz konusu mağduriyeti gördüğü ve harekete geçtiğidir. Neticede tarihte ilk kez engelli kadınların insan hakları, uluslararası hukuka dair bir belgede yer almıştır. Dolayısıyla Sözleşmeyi onaylayan

³⁴⁹ Avrupa Özürlüler Yılı ve Gerçekleştirilen Faaliyetler. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Avrupa Birliği'nde özürlülere yönelik yasal düzenlemeler Avrupa Birliği Ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Haziran 2011, <http://www.engelsizbilisim.org/avrupa-birligi%E2%80%99nde-ozurlulere-yonelik-yasal-duzenlemeler/>, (10.06.2015).

taraf devletler bu konuda yükümlülük altına girerek gereken konularda önlemler almayı kabul etmiştir.

Sözleşmeye taraf devletler, öncelikli olarak hukuki düzenlemelerinde engelli kadınların ayrımcılığa uğradığı konuları belirginleştirmelidir. Ancak toplumda engelli bireylere karşı oluşan önyargı sadece yasal koruma ile aşılamayacağından medya ve kitle iletişim araçları ile gerekli farkındalık sağlanmalıdır. Örneğin dizilerde ya da filmlerde engelli kadınlara yer verilerek engelli kadınların toplumsal rollerini yerine getirebildiği herkese gösterilmelidir.

Diğer yandan ders kitaplarında engelli bireylere yer vermelidir. Hatta engelli çocukların engeli olmayan çocuklarla birlikte eğitime dahil olması şarttır. Böylesi bir eğitim ilk olarak engelli çocuğa “toplumun kendisinden beklediği” şekilde davranış sergileme olanağı sunar. Buralarda toplumun beklentileri doğrultusunda, görerek ve izleyerek davranış kalıpları geliştirir. Ayrıca kaynaştırma eğitim, engeli olmayan çocukların engelliler konusundaki bilinç düzeyini de artırır. Böylece engelli bireylerden habersiz yaşamının önüne geçilmiş olur.

Engelli bireylerin topluma etkin katılımı öncelikle kişilik haklarına ve düşüncelerine saygı duyulması ile mümkündür. Onların kişisel hareketliliğinin artırılmasına yönelik uygulamalar geliştirilmelidir. Bahsi geçen amacı gerçekleştirmede en çok role sahip olan kurumlar ise üniversitelerdir. Çocukları yetiştirecek eğitim fakülteleri öğrencilerinden, halkı yönetecek iktisat fakültelerine ve en önemlisi fiziksel çevreye şekil vereceklerin eğitim aldığı mühendislik ve mimarlık fakültelerinde “engelli bilinci” zorunlu ders olarak yerini almalıdır.

Bunun dışında Sözleşmede bir takım belirsizlikler söz konusudur. Bunlardan ilki, Sözleşm'enin “engellilik” konusunda net bir açıklama yapmamış olmasıdır. Amaçlar kısmında engelliliğe dair bir açıklama yer almaktadır. Fakat giriş kısmının (e) fıkrasında engelliliğin evrilen (gelişen) bir kavram olduğu belirtilmiştir. Kavrama dair net bir açıklama yapılması ve hangi grupları kapsadığının belirtilmesi gerekmektedir. Aksi halde yasal düzenlemelerde bazı engel gruplarının hak sahibi olmaması ve devletlerin bunu göz ardı etmesi kaçınılmazdır. Nitekim Mısır, Peru, İran, Nikaragua, Uganda, Kosta Rika gibi ülkeler Sözleşme'nin tercümesine çeşitli yorumlar eklemiş ve yasal mevzuatları ekseninde Sözleşmeyi şekillendirmişlerdir.

Bunlara ilaveten Sözleşme engelli bireylere pek çok konuda hak ve koruma sağlanmışken dini özgürlüklerinin korunması konusuna yer vermemiştir. Birinci kuşak haklardan olan ve Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 18. Maddesi ile de uluslararası hukukta resmen bir insan hakkı olarak sunulan dini özgürlük hakkının Sözleşmede neden yer almadığına dair bir belirsizlik vardır. Sözleşmede neredeyse her hakta özellikle belirtilen erişilebilirlik ibadet yerlerinin erişiminde de dikkate alınmalıdır. Engelli bireyler, kendi ailelerinden ve vasilerinden bağımsız dinini seçme ve yaşama özgürlüğüne sahiptir. Düşünce özgürlükleri ne kadar önemliyse din özgürlükleride o kadar önemlidir. Sözleşmede sık sık “saygı duyma” ilkesinden bahsedilmekteyken, dinin seçilmesi ve yaşanmasına saygı duyulması konusuna yer verilmemiş olması büyük bir eksikliklerdir.

Çalışmanın odak noktası olan uluslararası hukuk bakımından engelli bireyler ve özelde engelli kadınların hak ihlalleri ile ilgili yaptırımlar AİHM ve BM Engelli Hakları Komitesi tarafından kararlaştırılmaktadır. Açıkça ki, BMEHS’ye taraf olan ve Sözleşmeye ek İhtiyari Protokolü onaylayan devletlerin engelli vatandaşları hak ihlaline uğradıklarında söz konusu kuruluşa başvuru yapılabilir. Fakat Komite’nin aldığı kararlar tavsiye niteliğinde olduğundan devletler üzerinde ciddi bir yaptırımdan bahsetmek mümkün değildir. Bu da Sözleşme’nin maddelerinin uygulamaya geçilmesi konusunda devletlerin daha sorumsuzca davranmasına yol açmaktadır. Komiteye yapılan onlarca bireysel başvuru hala sonuçlandırılmamıştır. Dolayısıyla devletler engelli hakları konusunda üstlerine düşeni zamanında yapmalı ve çıkabilecek sorunlar uluslararası yargı organlarına taşınmasına gerek kalmadan çözümlenmelidir.

Ulusal mevzuat açısından belirtilmesi gereken bir durum da 1 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile ilgilidir. Kanun engelli kadınların çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldığını da dile getirerek kabul etmiştir. Fakat bunlara ek olarak herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Özellikle engelli kadının erişilebilirlik sorunu muhakkak üzerinde durulması gereken bir konudur. Kanun kadının erişilebilirliğine gereken önemi vermemiştir.

Aslına bakılırsa Kanun tüm engelli bireylerin erişim sorununu tam olarak çözme odaklı bir çerçeveye sahip değildir. Erişilebilirlik ulusal hukuk sistemimize ilk

kez 1997 yılında 572 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile girmiştir.³⁵⁰ 2005 yılında ise kabul edilen Engelliler Kanununun Geçici 2 ve 3. Maddeleri ile erişilebilirlik konusunun tekrar altı çizilmiştir. Buna göre yollar, caddeler, parklar gibi sosyal ve kültürel alanlar, umuma açık hizmet veren her türlü yapılar ve ayrıca şehir içinde hizmet veren toplu taşıma araçları Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yedi yıl içinde engelli bireylerin erişilebilirliğine uygun hale getirilecektir. Sonuçta yedi yıllık sürenin bitimine günler kala yeni bir düzenleme yapılmış, Kanunun Geçici 2. ve 3. maddeleri değiştirilmiş, söz konusu süre ise “sekiz yıl” şeklinde değiştirilmiş ve başka bazı hükümler konulmuştur.³⁵¹ Son olarak toplu taşıma araçlarının yenilenmesini ve engellilerin kullanımına uygun hale getirilmesini içeren Geçici Madde 3 ise bazı kıstaslar belirlenmesinin ardından bu kıstasların hayata geçirilebilmesi amacıyla 07.07.2018 tarihine ertelenmiştir.

Erişilebilirlik toplumda yer almanın ön koşuludur ve mevzuatta yapılan ertelemeler engelli bireylerin sosyal hayatının her açıdan ertelenmesidir. Erişilebilirlik hakkında onlarca yönetmelik vardır. Fakat bunlar gerçek anlamda uygulamaya geçilmediği sürece bir anlam ifade etmezler. Bu nedenle daha fazla hassasiyet ve daha titiz çalışmaların ürünü olabilecek faaliyetler olmalıdır.

Tüm bunların gerçekleşmesi için sivil toplum kuruluşlarına büyük rol düşmektedir. Bilhassa engelli kadınlar için çalışan STK’ların sayısı arttırılmalı ve engelli kadın ayrımcılığının gerçekleştiği durumlar yargı önüne taşınmalıdır. Burada kilit role sahip bireyler yine engelli bireylerin kendileridir. Neticede engelli haklarının uluslararası düzeyde bu denli ses yaratması engelli bireylerin çabaları ile olmuştur. Engelsiz bir dünya engelli bireylerin toplumsal anlamda kendi farkındalıklarını yaratmaları ile mümkün olacaktır.

³⁵⁰ 572 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararname, 6 Haziran 1997 tarih ve 23011 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece fiziksel çevrenin ulaşılabilir kılınması için imar planları ile kentsel, sosyal, teknik altyapı alanlarında ve yapılarda, Türk Standartları Enstitüsünün ilgili standardına uyulması zorunlu hale getirilmiştir. Türk Standartları Enstitüsü 1987 yılı itibariyle engelli bireylerin hayatını kolaylaştıracak yardımcı araçların genel özelliklerinden, şehir planlaması ve ikamet edecekleri yerlerin niteliklerine kadar geniş bir yelpaze dahilinde standartlar belirlemiştir

³⁵¹ Tezin yazıldığı dönemde Kanunun kabul edilmesinin ardından belirtilen 7 ve 8 yıllık süreler dolmuş ve başka herhangi bir yasal düzenlemeye gidilmemiştir. Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 6353 Sayı ve 04.07.2012 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ANCET, Pierre (2010), **Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi**, Çev. Ersel Topraktepe, Yapı Kredi Yayınları, Ankara

BELEZA, L. Maria (2003), **Discrimination Against Women With Disabilities**, Council of Europe Publishing, Germany

BERK, K. Seda (2010), **Türkiye’de Adalete Erişim**, TESEV Yayınları, Ankara

BERKTAY, Fatmagül (2003), **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul

BEZMEZ, Dikmen, YARDIMCI, Sibel, ŞENTÜRK, Yıldırım (2011), **Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak**, Çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme ve Seçmeli Protokolüne İlişkin Parlamenterlere Yönelik El Kitabı, “**Dışlanmadan Eşitliğe: Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek**”, Birleşmiş Milletler, Cenevre, 2007

BOZKURT, Enver (2006), **Uluslararası Hukukta İnsan Hakları Hukuku**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara

BURCU, Esra (2007), **Türkiye’de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara

ÇAYIR; Kenan, AYAN, C. Müge (2012), **Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Çocuklara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması, Parlamenterler İçin El Kitabı,

<http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Cocuklara%20Yonelik%20Siddetin%20Ortadan%20Kaldirilmesi.pdf>

COOPER, Jeremy (2000), **Law, Rights, Disability**, Jessica Kingsley Publishers Ltd, London

ÇUBUKLU, Yaşar (2006), **Bedenin Farklı Halleri**, Kanat Kitap, İstanbul

DEMİRCİOĞLU, Mağdule (2010), **Üretim Sürecinde Sakat Emeği**, Kibele Yayınları, İstanbul

ERDOĞAN, Mustafa (2012), **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitapevi, Ankara

EŞİYOK, Süleyman (1998), **Özel Eğitim**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir

FRİBERGH, Erik, KJAERUM, Morten (2010), **Avrupa Ayrımcılık Hukuku Yasağı El Kitabı**, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_TR.pdf

GELLATELY, Robert, STOLTZFUSİ, Nathan (2002), **Nazi Almanya'sında Toplumdan Dışlananlar**, Phoenix Yayınevi, Ankara

GÜL, İdil Işıl, AYAZ, Ruşen, SARITAŞ Ezgi (2012) **Fark Ettikçe Birlikte Güçleniyoruz Güçlendikçe Dönüştürüyoruz, Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet El Kitabı**, Kadın Dayanışma Vakfı, Ankara

KALABALIK, Halil (2013), **İnsan Hakları Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara

KULAKSIZOĞLU, Adnan (2011), **“Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı Anne, Baba ve Öğretmenler İçin”**, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul

LANDSDOWN, Gerison (2014), **“Gör Beni, Duy Beni Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'yi Kullanma ve Tanıtma Rehberi”**, Save The Children, Londra

LORD, E. Janet, GUERNSEY, N. Katherine, BALFE, M. Joelle, KARR L. Valerie, (2007) “**İnsan Hakları. Evet! Engelli Haklarına Dair Eylem ve Savunuculuk!**”, DER: Nancy Flowers, Çev. Çağatay Gülabioglu, Elif Copuroglu, İnsan Hakları Kaynak Merkezi, Minnesota Üniversitesi, Minnesota

TOPÇU, Sedat (2009), **Silinmeyen İzler Çocuk, Genç ve Engellilerin İstismar ve İhmali**, Phoenix Yayınevi, Ankara

USTA, Sadık (2005), **Sparta’da Mükemmel Toplum Likurgos Yasaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul

UŞAN, Fatih (1999), **İş Hukukunda Sakat İstihdamı**, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayınları, Ankara.

TENBERKEN, Sabriye (2001), **Yolum Tibet’e Düştü**, Parantez Yayınları, İstanbul,

USTA, Sadık (2005), **Sparta’da Mükemmel Toplum Likurgos Yasaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul

Handbook For Prison Managers And Policymakers On Women And Imprisonment (2008), United Nations Office On Drugs And Crime, New York

İnsan Hakları Derneği (2004), “**Ayrımcılıkla Mücadele, Engelli Kişilerin İnsan Hakları**”, Ankara

Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı, Ankara, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, 2010, <http://engelsiz.beun.edu.tr/wp-content/uploads/2013/06/ulasilabilirlik.pdf>

MAKALELER

Aksoy, Mine, “Hakaret”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 72, 2007, s.164.

Arıkan, Çiğdem, “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2002, s.59.

Ayvaz, T, Sema, “Türk Borçlar Kanunu ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun İmza Atamayanlarla İlgili Yeni Düzenlemesine Eleştirel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 61, Sayı 1, 2012, s.33.

Besiri, Arzu, “Yoksulluk Ekseninde Engellilerin Eğitimi”, **İstanbul Bilgi Üniversitesi Dergisi**, Sayı 83, 2009, s.370.

Bodur, Said, Yasemin Durduran, “Konya’da Engelli Çocukların Sağlık Hizmetlerinden yararlanma ve Beklenti Durumu”, **Genel Tıp Dergisi**, Cilt 19, Sayı 4, 2009, s.172.

Bulut, Nihat, “Eski Yunan’dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3-4, 2008, s.1.

Burcu, Esra, ” Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 11, 2011, s.46.

Cangöl, Eda, Karaca, P. Pelin, Aslan, Ergül “Engelli Bireylerde Cinsel Sağlık”, **Kadın Cinsel Sağlığı – Derleme**, 2013, s .142.

Cumurcu, E, Birgül, Karlıdağ Rifat, Almış H. Behice, “Fiziksel Engellilerde Cinsellik”, **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, Cilt 4, Sayı 1, 2012, s.93.

Çağlar, Selda “Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişebilirlikleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 62, Sayı 2, 2012. S.542.

Çayır, Ebru, Sevensan Övarış, Funda, Ş. Bahar “Ankara’da Bir Derneğe Kayıtlı Görme Engelli Kadınlara Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi”, **Sağlık ve Toplum**, Yıl 20, Sayı 4, Ekim – Aralık 2010, s.25.

Dinerstein, D. Robert, “Implementing Legal Capacity Under Article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: The Difficult Road From Guardianship to Supported Decision-Making”, **Human Rights Brief** 19, No. 2 2012, s.9.

Doğan, ağrı, “Engelliler: Postmodern Kapitalizmin Sakatları”, **Sosyalist Birikim Dergisi** , Sayı:229, 2008,
<http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=352&dyid=5318>
(15.12.2013).

Dülger, Murat Volkan, “Sağlık Hukukunda Kişisel Verilerin Korunması ve Hasta Mahremiyeti”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** 1, 2015, s.56.

Gül, I. İdil, “Hukukta Ayrımcılık Yasağı”, Der. Kenan ayır, Müge Ayan Ceyhan, **Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.123.

Günay, Gülay, Bener, Özgün, “Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 15, Sayı 3, Aralık 2011, s.157.

Melek Göregenli, “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık “, Der. Kenan ayır, Müge Ayan Ceyhan, **Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.21.

Konar, Nurettin, Pepe, Kadir, “Rehabilitasyon – Engelliler Sporu ve Paralimpikler”, **İstanbul Üniversitesi Spor Bilimi Dergi**, Cilt 11, Sayı 3, 2009, s.164.

Kalyon, A. Tunç, “Amputelerde Spor Etkinlikleri”, **Ankara Üniversitesi Dikmen Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Yıllığı**, Cilt 2, Sayı 1, 2001, s.55.

Kargın, Tevhide, Baydık Berrin, “Kaynaştırma Ortamındaki İşiten Öğrencilerin İşitme Engelli Akranlarına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s.28.

Karataş, Kasım, Gökçe Elif, ıfci, Arslan “Türkiye’de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2010, s.149.

Kocacık Faruk, Gökkaya, B. Veda, “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2005, s.208.

Kunduracı, F. Nevzat, “Dünya’da ve Türkiye’de Sosyal Konut Uygulamaları”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 22, Sayı 3, Temmuz, 2013, s.54.

Leonardi, Matilde, Koutsogeorgou, Eleni, Quatrini, Anita and Covelli, Venusia, “Women with Disability Across Europe: Issues on Updated and Available Data”, **Journal Of Women’s Health Care**, Volume 3, Issue 5, 2014, s.3.

Ngololo, Msafiri Msedi “Prevention of HIV/AIDS and Violence Against Women and Girls with Disabilities in Tanzania”, **Center For Women Policy Studies**, August 2011, s.6.

Noga, Jacqualine, Volbring, Gregir “The Economic and Social Benefits and the Barriers of Providing People with Disabilities Accessible Clean Water and Sanitation”, **Sustainability** 2012, 4, s.3024.

Okur, Nejla, Erdoğan, E. Fatma, “Sosyal Haklar ve Özgürlükler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme”, (Ed) Mesut Gülmez, Nagihan D. Öztepe, Nergis Mütevellioğlu, Oğuz Karadeniz ve Handan Kumaş, **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II**, İstanbul, Petrol İş Yayınları, 2010, s.250.

Özgeçeler, Serhat, Alper, Yusuf, “Özürlüler Kanununun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi”, **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi** Cilt 1, Sayı 1 .2010, s.38.

Ruhi, Ahmet Cemal, “Ailenin Korunmasına Dair Kanun Çerçevesinde Eş ve Çocukların Aile İçi Şiddete Karşı Korunması”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1-2, 2004, s.529.

Seyyar, Ali, “Uluslararası Boyutuyla Özürlü Kota Sistemi”, **Kamu-İş**; Cilt: 6 Sayı: 1, 2000, s.93.

Şişman, Yener, “Türkiye’de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 60, 2011/1, s.173.

Yıldırım, Mustafa “Düşünce Özgürlüğü Üzerine”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 40, Sayı 1, s.189.

Zeyneloğlu,, Simge, Kısa, Sezer, “Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Türk ve Dünya Kadınlarının Sosyal Statüsü”, **Sağlık ve Toplum**, Yıl 22, Sayı 1, Ocak-Nisan 2012, s.7

TEZLER

ÇAĞLAR, Selda (2009), “**Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

ÇINARLI, Serkan, (2008), “**Kamu Hizmetlerinin Yürütülmesinde Engelli Hakları**”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Programı, yayımlanmış Doktora Tezi, İzmir.

DEMİREL, Süleyman (2001), “**Türkiye’de Rehabilitasyon Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılmasında Sosyal Rehabilitasyonun Önemi ve İşlevi**”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ERDOĞAN, Fatma, Erbil (2009), “**Türkiye’de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi; Ankara-Keçiören Örneği**”, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Özürlüler Uzmanlığı Tezi, Ankara.

GÜL, İdil, Işıl (2006), “**Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansımaları**”, Marmara Üniversitesi Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

GÜLER, K. Esra (2005), “**Tıbbi Ortamların ve İlişkilerin Engelli Kişilere Uygunluğunun Etik Yönden Değerlendirilmesi**”, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adana.

HOYLE, Jennifer (1996), “**Leisure And <http://web.worldbank.org> Disabilities: New Directions In Subjective Experience**”, A Thesis Submitted to the School of Graduate Studies In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Arts, McMaster University, Ontario.

KAMANLIOĞLU, Müge (2007), “**Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Araştırma**”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KOLAT, Serkan (2009), “**Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları**”, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Ankara.

KÖKSAL, Ayşegül (2010), “**Türkiye’de Engelli İstihdamı ve Bir Araştırma**”, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

METİN, Hüseyin (2007), “**Attika Seramiğinde Dört Büyük Mitolojik Savaş Betimi (Gigantomakhia, Kentauromakhia, Amazonomakhia Ve Troiamakhia)**”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum.

ÖZDEMİR, İrem, (2010) “**Medeni Yargılama Hukukunda Adalete Erişim**”, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

PATIR, Çağlar (2012), “**Özürlülük Olgusunun Tarihsel Sürecinde 1980 Sonrası Söylem ve Politikaların Küreselleşme Ortamında Hayata Geçirilebilirliği Üzerine Bir Tartışma: Türkiye Örneği**”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÜZEL, Esra (2006), “**Feminizm ve Doğa Ekseninde Ekofeminizm**”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

BİLDİRİLER, RAPORLAR ve ARAŞTIRMA METİNLERİ

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı – Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, “**Türkiye Özürlüler Araştırması**”, Ankara, 2002.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, “**Çağdaş Toplum, Yaşam ve Özürlüler, I. Özürlüler Şurası, Komisyon Raporları, Genel Kurul Görüşleri, 29 Kasım – 02 Aralık 1999**” Ankara, 1999.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, “**Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması**”, Ankara, 2002

T.C. Başbakanlık, Özürlüler İdaresi Başkanlığı “**Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması (Özet Rapor)**”, Ankara, 2010.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, “**Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadele Sempozyumu**”, Ankara, 2010.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, “**Görme Engelli Kadınlar Kurultayı, 28-29 Haziran 2007**”, Ankara, 2007.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Özürlülük Araştırmaları, “**Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri**”, Ankara, 2010

T.C. Kalkınma Bakanlığı **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 SPOR**; Özel İhtisas Komisyonu, 2013.

Disability Awareness in Action Kit No. 6. “**Disabled Women**”, London, 1997.

Mental Disability Advocacy Center, “**Değişim Mimarisini Yapılandırmak, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesinin 33. Maddesine İlişkin Kılavuz**”, Macaristan, 2011.

Ankara Barosu Başkanlığı, “**Türk Hukukunda Engelliler ve Engelli Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi**”, Ankara, 2009.

Dünya Sağlık Örgütü, “**Dünya Engellilik Raporu**”, Cenevre, 2011.

Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, “**Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu**”, İstanbul, 2014.

Mazlumder, **Afganistan İnsan Hakları Raporu 2001-2011**, Ankara.

Eşir Haklar İçin İzleme Derneği, “**Türkiye’de Engellilere Yönelik Ayrımcılık Ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu**”, İstanbul, EŞHİD Yayınları, No: 2, 2011

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, “**Türkiye’de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, 1 Ocak – 30 Haziran 2010**”, İstanbul, 2010.

Kaynaştırma / Bütünleştirmenin Etikliğini Artırmak İçin Politika Ve Uygulama Önerileri Projesi “**Kaynaştırma / Bütünleştirme Yoluyla Eğitimde Dünyadan Ve Türkiye’den İyi Örnekler**”, Tohum Otizm Vakfı (TOHUM) ve Eğitim Reformu Girişimi Projesi, İstanbul, 2011.

European Coalition for Community Living, “**Focus on Article 19 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities**”, Focus Report, 2009.

World Health Organization. “**World Report On Violence And Health: Summary**” Geneva, 2002.

Handicap International, “**How To Include Disability Issues In Disaster Management Following Floods 2004 In Bangladesh**”, Bangladesh, 2005.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Araştırma Geliştirme ve Proje Daire Başkanlığı, “**Engelli Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler**”, Ankara, Ekim 2014.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, **Yargı Organlarının Faaliyetleri Perspektifinden Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme**, Ankara, Matus Basımevi, 2012,.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi Özel Rapor**, Ankara, 2011.

World Health Organization **Basic Documents**, Switzerland, 2009.

World Development Report 2006, Equity And Development, A Copublication of The World Bank and Oxford University Press, New York, 2006.

Eşir Haklar İçin İzleme Derneği - Çiğdem Sever, E. Ezra Elbistan, G. Zekiye Şenol, Nejat Taştan, “**Bağımsız Seçim İzleme Platformu 30 Mart 2014 Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları Ve İhtiyar Heyetleri Raporu**”, İstanbul, 2014.

Akdeniz Üniversitesi Proje Geliştirme, Uygulama ve Araştırma Merkezi - Beykan Çizel, Nesrin Sönmez, Zeki Akıncı, **Antalya’da Engelli Turizminin Gelişimi İçin Arz ve Talep Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 2012.

İNTERNET ADRESLERİ

Women With Disability , <http://web.worldbank.org/> (04.02.2014).

Yavuz Kocaömer, Engelliler Tarihi,
<http://engelsizerisim.com/yazilar.php?oku=1&id=334> (14.12.2013).

Ülkelerin İhlal Karineleri: İsveç, <http://www.uhim.org/images/karne/1296473595.pdf> (26.12.2013).

Sosyal Darwinistlerin Kısırlaştırma ve Öldürme Yasaları,
<http://m.harunyahya.org/tr/Kitaplar/2761/Sosyal-Silah-Darwinizm/chapter/3890/Sosyal-Darwinistlerin-kisirlastirma-ve-oldurme-yasalari> (27.12.2013).

Mehmet Sağlam, Küresel Kısırlaştırma Tezgahları,
<http://blog.milliyet.com.tr/kuresel-kisirlastirma-tezgahlari--12-/Blog/?BlogNo=301353> (28.12.2013).

İnsanlığın Evriminde eni Bir Halka,
<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/haberler/antropoloji/99-06-5.pdf>, (29.12.2013).

Gamze Özçürümez, Damgalayan ve Damgalayan Psikiyatri, <http://78.189.53.61/-/TPD17/30.pdf> (28.12.2013).

Len Barton, Mike Oliver, Sakatlık Çalışmaları İngiltere,
<http://www.sakatlikcalismalari.net/2009/01/sakatlik-calismalari-ingiltere-giris.html>
(06.01.2014).

Birleşmiş Milletler Sisteminde Özürlülük, <http://www.eyh.gov.tr/tr/8411/1-3-Birlesmis-Milletler-Sisteminde-Ozurluluk>, (11.01.2014).

Avrupa Birliğinde Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler,
<http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8396/1.1> (16.01.2014).

Jery Alan Winter, “Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak İnsan Hakları Hareketinin Gelişimi”, Çev. Mehmet Ergün,
<http://www.onceokuloncesi.com/makale-arastirma-ve-bilimsel-yazilar/toplumsal-bir-sorun-cozumleyici-olarak-ozurlu-haklari-hareketinin-gelisimi-25661.html>
(25.01.2014).

Leslie Hotson, Eugenic In The United States,
<http://biochem118.stanford.edu/Projects/2002/hotson.pdf> (30.01.2014).

Daniel J. Kevles, Eugenics Programs In Twentieth Century,
<http://science.kennesaw.edu/> (30.01.2014).

Sakallı Kadınlar, www.sabah.com. (04.07.2014).

Türkiye'nin Yüzde Yetmiş Engelli Komşu İstemiyor, Radikal Haber 05.07.2012,
http://www.radikal.com.tr/turkiye/halkinin_yuzde_70i_engelli_komsu_istemiyor-1093058 (24.07.2014).

Beijing Declaration And Platform For Action,
<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf> (19.08.2014).

Elected Members of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities
<http://www.ohchr.org/EN/HRbodies/CRPD/Pages/Membership.aspx> (31.08.2014).

Gender Issues in Disability Sport: Strategies for Engaging Girls and Women in Sport and Physical Activity, <http://www.blazesports.org/wp-content/uploads/2011/09/Gender-Issues-in-Disability-Sport-Strategies-for-Engaging->

Girls-and-Women-with-Disabilities-in-Sport-and-Physical-Activity-CDSS-Level-III.pdf (28.09.2014).

Apology to Disabled, <http://www.news24.com/SouthAfrica/News/Apology-to-disabled-20040224> (01.10.2014).

Disability In History; U.S. Presidents <http://askearn.org/exchange/disability-in-history-us-presidents/>, Disability Trivia: Presidents with Disabilities, <http://www.abilitycenter.org/disability-culture-and-resources/disability-trivia>, (02.10.2014).

Famous People with Learning Disabilities, http://www.vmi.edu/uploadedfiles/academics/academic_support/disabilities_services/famous%20people%20with%20learning%20disabilities%20-%20updated.pdf (02.10.2014).

Russia: Government Must Establish Independent Investigation Into Hospital Fire Deaths, http://www.disabilityworld.org/01_07/russianfires.shtml (04.10.2014).

United Nations Global Audit of Web Accessibility, <http://www.un.org/disabilities/documents/fnomensarep.pdf> (07.10.2014).

Nevin Ergun, Paralimpik Oyunları - Engelli Olimpiyatları, <http://www.tmpk.org.tr/?p=tarihce> (01.11.2014).

Nazmi Küçükyağcı, Engellilerin Oy Kullanma Sorunu, <http://www.igb.gov.tr/Kutuphane/ENGELL%C4%B0LER%C4%B0N%20OY%20KULLANMA%20SORUNU.pdf> (03.11.2014).

Engelli seçmenin yargı zaferi, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22065923.asp> (03.11.2014).

Yine Aynı Sahneler, <http://www.engellilersitesi.com/galeri/b3f3d5af-36b8-e311-a7bb-14feb5cc13c9/3/#.VFfaAfmsX84>, (03.11.2014).

Engelliye Oy Kullanma Engeli Yine Kalkmadı, <http://bianet.org/bianet/toplum/154229-engelliye-oy-kullanma-engeli-yine-kalkmadi> (03.11.2014).

Women in National Parliaments, <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, (02.10.2014).

Sivil Toplum Kuruluşlarının Engelli Kadın Konusundaki Yol Haritası, Engelli Kadın ve Sağlık Sempozyumu, www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/...engelli_Kadın/1_grup.doc (02.10.2014).

Engelli Birine Aşık Olurum Ama Evlenmem, Hürriyet Gündem, 21 Mayıs 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8986150.asp> (23.07.2014).

Engelli Bireylerle İlgili Genel Bilgiler, <http://www.ihop.org.tr/dosya/BB/enable.pdf> (20.10.2014).

Eğitim ve Kültür: Hayatboyu Öğrenme Programı (2007-2013) Leonardo Da Vinci Projesi, Engelli Bireylere Yönelik Serbest Zaman Aktivitelerinin Organizasyonu”, <http://members.comu.edu.tr/ozerd/isvecproje.pdf> (29.10.2014).

Çiğdem Arıkan, “Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar ve Kadına Yönelik Şiddet”, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/turkiyede_gorme_ozurlu.pdf (13.10.2014).

The Experiences Of Disabled Womwn, Social Policy Research 81, August, 1995, <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/sp81.pdf> (19.10.2014).

Akgün İlhan, Nuran Yüce, Türkiye’de ve Dünya’da Su Hakkı Mücadelesi, https://www.academia.edu/2217947/Turkiyede_ve_Dunyada_Su_Hakki_Mucadelesi (09.10.2014)..

Kamu Kurum ve Kuruluşlarında İstihdam Edilen Engelli Memurlara İlişkin Genel Değerlendirme, file:///C:/Users/Pc/Downloads/kamu_kurum_ve_kuruluslarinda_istihdam_edilen_engelli_memurlara_iliskin_genel_dagilim.pdf (28.10.2014).

Bakan’dan Görme Engelliye Sana İş Verdik Daha Ne Yapalım, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17793069.asp> (28.10.2014).

Daily Summary Related to Draft Article 7 - Equality And Non-Discrimination
Prepared by Landmine Survivors Network, Volume 3, January 5, 2004,
<http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/wgsuma7.htm> (11.11.2014).

Milli Savunma Bakanlığı Engelli İşçi Alımı İlanı,
<http://www.engellilersitesi.com/haber/76825/> , (14.01.2015).

KPSS Sonucuna Göre Yerleşenlerden SGK'nın İstediği Belgeler,
<http://www.egitimekrani.com/?haber,12383>, (14.01.2015).

Mahan Doğrusöz, Kadınsı Özgürleşme Sürecinde Kuram ve Terapi,
<http://www.psiko-alan.com/makaleler/26-mahan-dogrusez-kadns-oezguerlesme-uerecinde-kuram-ve-terapi> (24.06.2014).

